

UNIVERZITA KARLOVA, FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BLÍZKÉHO VÝCHODU A AFRIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. LENKA HRABALOVÁ

MAROCKÁ NÁBOŽENSKÁ POLITIKA OD ROKU 2003

MOROCCO'S RELIGIOUS POLICY SINCE 2003

Rok předložení: 2015

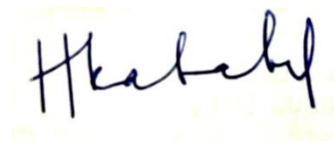
Vedoucí práce: Mgr. Pavel ŤUPEK, Ph.D.

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu práce, Mgr. Pavlu Ťupkovi, Ph.D., za jeho pomoc, rady a pečlivost, se kterou se mi věnoval při vypracovávání mé diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 26. května 2015

Lenka Hrabalová

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Hrabalová', is placed on a yellow rectangular background.

ANOTACE

Rokem 2003 začíná nová éra v marocké náboženské politice, jejímiž hlavními cíli jsou sjednocení náboženské scény v zemi a boj proti islámskému radikalismu. Marocký král Mohammed VI. během následujících dvanácti let uspěl ve zvládnutí jak vnitřních náboženských hrozeb pro stabilitu království, tak těch vnějších a na rozdíl od řady svých protějšků dokázal vyjít z krize první dekády nového tisíciletí posílen. Tématem této práce je úsilí o ovládnutí marocké náboženské scény státem, jeho úspěchy a neúspěchy.

The year 2003 marks a beginning of a new era in moroccan religious policy, which aims at an unification of religious field in the kingdom and a fight against islamic radicalism. Moroccan king Mohammed VI. succeeded in management of both internal and external threats to his kingdom's stability in past twelve years and in a comparison with his counterparts he managed to emerge strengthened out of crisis of the first decade of a new millennium. Main topic of this essay is to map an effort to control moroccan religious scene by state and its achievements and failures.

Klíčová slova: Maroko, náboženská politika, islám, sufismus, Mohammed VI., radikalismus, umírněný islám, islamismus.

Key words: Morocco, religious policy, Islam, sufism, Mohammed VI., radicalism, moderate islam, islamism.

OBSAH

I.	Úvod.....	8
1.	Metodika práce.....	9
a)	Plán práce	9
b)	Zdroje.....	11
c)	Přepisy	13
2.	Slovník	14
d)	Terminologie	14
e)	Seznam důležitých osob a hnutí	14
3.	Úvod do regionu.....	16
f)	Náboženská politika za Hasana II.	16
g)	Mohammed VI. a konec marocké výjimky	17
h)	Revoluční rok 2011	18
II.	Posvátné a profánní ve fungování státu	19
4.	Náboženská legitimita státu	19
i)	Král, kníže věřících.....	19
j)	Aljiovští králové a Prorokova linie.....	21
k)	Baj´a.....	22
5.	Separace náboženství a státu a základy náboženské politiky.....	24
l)	Ústava 2011	26
6.	Závěr.....	27
III.	Náboženství v rukou státu	28
7.	Světový islám proti místnímu islámu.....	28
a)	Nová náboženská strategie	29
8.	Reformace náboženských kádrů.....	30
b)	Ulamá.....	31
c)	Imámové	33
m)	Plán na podporu náboženského vedení	34
d)	Projekt duchovních vůdkyň a ženy proti radikalismu	35
9.	Zahraniční islám.....	39
e)	Ekonomie a náboženství v Africe.....	39

f)	Palestina a Jeruzalém.....	40
g)	Spolupráce se Zálivem.....	41
h)	Muslimské bratrstvo: pro a proti	42
i)	Organizace evropského islámu	44
10.	Závěr.....	46
IV.	Proměna marockého súfismu	47
11.	Marocké súfijské řády	47
n)	Butšíšija	47
o)	Tidžánija	48
12.	Tradice záwijí	49
p)	Historický vývoj vztahu súfismu a salafismu v Maroku	50
q)	Mohammed VI. a proměna pozice řádů	51
13.	Pozice súfijských řádů v politickém prostředí Maroka	52
r)	Diplomacie přes bratrstva: případ tidžánije.....	53
s)	Spor s Alžírskem a jeho odraz v tidžániji.....	55
14.	Řády ve službě machzenu.....	56
t)	Politicky apolitická butšíšija.....	56
u)	Súfismem proti extrémismu.....	58
15.	Závěr.....	59
V.	Vzestup islamismu v Maroku	61
1.	Současná islamistická hnutí	61
a)	AWI	62
b)	PJD.....	64
c)	Ostatní islamisté	65
2.	Islamismus po získání nezávislosti	65
d)	Začátek dialogu.....	66
e)	Reakce na útoky v Casablance: dekáda nelibosti	67
3.	Role islamistů v politickém dění země od roku 2011	68
f)	Hnutí 20. února a pozice islamistů v něm	68
g)	Vítězství PJD ve volbách 2011	70
h)	Islamisté po volbách	72
i)	Zahraniční vztahy	75
j)	Otázka budoucnosti PJD.....	76

4.	Závěr.....	77
VI.	Radikální islám a proměna salafismu.....	79
1.	Vývoj salafismu a objevení se radikálního islámu v moderní době.....	79
k)	Salafismus jako spojenec.....	79
l)	Nástup Mohammeda VI. a nová náboženská politika.....	82
m)	Reakce na atentáty v Casablance: salafismus v letech 2003-2011.....	83
2.	Proudy, směry a hlavní představitelé.....	84
n)	Základní ideologické rozdělení.....	84
o)	Nejvýznamnější skupiny.....	87
p)	Nejznámější představitelé.....	89
3.	Tažení proti radikalismu.....	93
q)	Začátek integrace salafistů.....	93
r)	Boj s terorismem.....	94
s)	Král a jeho muži.....	97
4.	Závěr.....	99
VII.	Závěr.....	102
VIII.	Použité zdroje.....	106
16.	Odborné články a studie.....	107
17.	Novinové články.....	111
18.	Ostatní zdroje.....	115

I. ÚVOD

Rok 2003, čtvrtý rok vlády krále Mohammeda VI., přinesl konec „marocké výjimky“. Dlouhé roky bylo Maroko ostrůvkem stability a klidu, kterému se zcela vyhnuly eskalace náboženského násilí, v podstatě běžné v arabském světě. Pevná vláda dynastie alíjovců, jejich oblíbenost, ale také vrozená náboženská tolerance zaručovali klid v zemi, státy sužovanými vnitřními rozbroji. Sami Maročané říkají, že svědectví občanské války v Alžírsku je utvrdilo v tom, že odmítnutí náboženského extrémismu stejně, jako je v roce 2011, v době Arabského jara, utvrdily obrazy z Egypta, Sýrie a Libye v držení se ideálu nenásilných protestů. Kde v udržení nejen náboženského míru neuspěly sekulární vlády, uspěla marocká královská rodina. Ačkoliv i té bylo zasazeno několik tvrdých ran.

16. května 2003 došlo k teroristickým útokům v Casablance, které ukázaly, že ani Maroko není výjimkou a že ne všichni Maročané holdují mírovému řešení svých problémů. Za útoky stál proud salafíja džihádíja, vedený marockými salafisty, kterým se povedlo získat v zemi velkou moc a začít ohrožovat monarchii. Útoky měly za cíl celý marocký systém, lid království i vládcu samotné, ale nepřinesly ovoce, které si salafisté přáli sklidit.

Marocký monarcha Mohammed VI. dokázal zareagovat na vzniklou situaci s překvapivou pružností, a ačkoliv došlo k perzekucím a „honům na čarodějnice“, došlo také k uvědomění si, že řešení situace nebude pouze v masovém zatýkání. Rok 2003 je začátkem změn v přístupu k moci a v mechanismech, na kterých je království postaveno.

Náboženská politika, která od nástupu Mohammeda VI. k moci došla mnoha zvrátů, pokračovala v turbulentních proměnách zejména po revolučním roce 2011. Započaté procesy a programy, které byly králem přislíbeny, nebyly ukončeny po zklidnění protestů, ale bylo v nich pokračováno i v následujících letech. Jejich garantem se stal právě monarcha, který na rozdíl od svých protějšků v jiných arabských zemích, dokázal z revolučního roku 2011 vyjít oblíbenější a silnější.

Právě vztah královské moci a nábožensko-politické scény je předmětem této práce. Uvědomění si nutnosti změn, které rok 2003 přinesl a relativní úspěchy, které zahájené proměny slavily, posílily sebevědomí marocké monarchie a rovněž ji utvrdily v jejím směřování. Tyto procesy proměn jsou fascinujícími kroky skvěle zvládnuté náboženské politiky, která v současné době vychází tak, jak si monarcha mohl přát, ačkoliv si to před dvanácti lety dozajista nedokázal představit. Královská moc a nábožensko-politická scéna v Maroku jsou úzce propojené entity, které se často překrývají a jedna bez druhého nedokáží existovat.

K vysvětlení tohoto vztahu jsem si položila několik otázek, o jejichž zodpovězení jsem předpokládala, že mi nabídne kýžené odpovědi. Primární otázkou bylo, kdo jsou klíčoví hráči na nábožensko-politické scéně a jaký mají vliv na politiku machzenu? S tím úzce souvisí otázka, jak lze machzen vnímat z náboženského pohledu? A jaké jsou jeho postupy v náboženské politice země? K jakým proměnám v této politice došlo v důsledku revolučního roku 2011 a co bylo součástí dlouhodobého plánu reform, které zavedl Mohammed VI.? Jakou roli hraje osoba krále a jeho náboženské konexe ve zvládnutí opozice a protestů, a to nejen během Arabského jara? A poslední, má marocká náboženská politika nějaký zahraniční přesah?

Položených otázek bylo více než dost, zato cíl měly společný. Tím bylo co nejkomplexnější vysvětlení postupů a praxe machzenu na politicko-náboženské scéně a to z co nejvíce možných úhlů tak, aby byla vytvořena ucelená analýza, postavená na co nejširším základu. V průběhu mého výzkumu se ukázalo, že problematika je značně obsáhlá a díky řadě faktorů hrajících roli v porevolučním vývoji a řadě náboženských proudů, koexistujících v Maroku, je analýza situace složitá. Do své diplomové práce jsem byla nucena zahrnout pouze ty nejdůležitější prvky, které politiku machzenu ovlivňují nejvíce. I přesto ale zastávám názor, že je můj výběr dostačující a pokrývá takovou plochu, že mé závěry jsou relevantní.

1. Metodika práce

a) Plán práce

Svůj výzkum jsem rozdělila do pěti kapitol, kterými se snažím obsáhnout celé široké spektrum politicko-náboženské scény v Maroku. Pro rozdělení kapitol jsem si zvolila jednoduchou metodu a to podle náboženských proudů, případně podle jejich umístění v rámci machzenu. V práci je tedy (vzestupně) kapitola popisující proměny salafismu, vzestup islamismu a posilování sufismu, a vedle nich kapitola o každodenním islámu a náboženství ve státních strukturách. Řazení kapitol považuji také za intuitivní – od základů náboženských struktur, na kterých se staví, přes proudy v souladu s machzenem až k těm, které představují pro stát největší výzvu.

První kapitola nese „eliadovský“ název Posvátné a profánní ve fungování státu a jejím úkolem je osvětlit základy, na kterých marocká monarchie a funguje a které se podílejí na náboženské politice. Tato kapitola slouží jako rozšíření úvodu a je základním kamenem celé práce, protože současná marocká náboženská scéna nemůže být nikdy pochopena a

vysvětlována bez vysvětlení pilířů, na kterých stojí. Hlavním z nich je král, který sám stojí v centru veškerého dění. Ten na sebe váže náboženské i sekulární roviny státu prostřednictvím autority, kterou alíjovská dynastie po staletí čerpá právě z náboženství. Náboženství a sekulární stát mají zcela neoddělitelnou roli, která musí být pro účely této práce popsána a definována, protože bez jejího pochopení mohou některé aspekty současného vývoje zcela uniknout pozornosti.

Druhá kapitola se jménem Každodenní islám na první naváže s tím, že se bude věnovat náboženským činitelům a jejich vystupování v Maroku i v zahraničí. Bude představena náboženská strategie, uplatňovaná od začátku tisíciletí a proměny, ke kterým díky ní došlo. Nedílnou součástí této strategie se stalo ideologické sjednocování státních „nositelů kultu“, tedy *ulamá* a imámů tak, aby odpovídali požadavkům nejen doby, ale hlavně monarchie. Islám má v Maroku důležitou pozici i v mezinárodních vztazích, ve kterých určuje postoj monarchie k řadě zemí a je rozhodujícím aktérem vztahů zejména Západní Afriky k Maroku. Vztahy s arabskými zeměmi jsou výrazně komplikovanější, než s těmi africkými a mnohem více turbulentní. Ty nejvýraznější rysy jsem se pokusila zachytit a vysvětlit na příkladu Zálivu, Egypta a Palestiny. Co se týče dalších kritických vztahů s arabskými zeměmi, postoj k islámskému státu netvoří vlastní kapitolu, ale postoj Maroka je vysvětlen v kapitole, která se věnuje salafismu. Vztah Alžírsko a Maroka, který je poměrně důležitou součástí současných vztahů obou zemí, je v této práci, s výjimkou sporu uvnitř súfijského řádu *tidžánija*, opomenut, protože se netýká otázek náboženství.

Tidžánija a čistě marocký řád *butšíšija* tvoří základní osu třetí kapitoly, Proměna marockého súfismu. Súfismus je nedílnou součástí marocké identity a každodenní reality mnoha obyvatel království. Za Hasana II. byly súfijské řády dlouho považovány za hrozbu a omezovány, dnes jsou ale využívány coby hlavní promonarchistická síla. V této kapitole poukazují na to, že řády jsou nejen nejenom stmelující prvek uvnitř i vně monarchie a silný politický aktér, ale také prostředek pro boj proti náboženskému extrémismu a cizím náboženským proudům. Jako takový je monarchií mistrně využíván v řadě projektů a programů, do kterých jsou investovány miliony dirhamů a obrovské množství energie. Marocká monarchie je se súfismem spjata tak, jako s žádným jiným náboženským proudem, ačkoliv spolupracuje i s proudy jinými, v první řadě s marockými islamisty.

Ti jsou předmětem čtvrté kapitoly, Vzestup islamismu v Maroku. Rok 2011 přinesl vítězství ve volbách islamistické straně PJD, která pak zformovala koaliční vládu a i přes řadu zaškolbrtnutí a pádů ve vládnutí pokračuje nadále. „Královi islamisté“ z PJD nejsou jediným velkým islamistickým hnutím v zemi a nejsou ani tím nejmocnějším, ačkoliv mají v rukou

vládu. PJD v síle předčí neoislamistické hnutí, inspirované súfismem a ovlivněné salafismem, které založil Abd as-Salám Jásín pod jménem Hnutí spravedlnosti a dobročinnosti (AWI). Tito političtí islamisté jsou na rozdíl od PJD nelegální, jen v zemi tiše tolerovaní pro svou popularitu a moc. Jásínovci se vyjadřují k politickým otázkám a komentují kroky monarchie s volností, kterou jim dává právě ilegalita. Od vlády Hasana II. došlo tedy k proměně pozice islamistů a jejich vzestupu a posílení v rámci monarchie. Vládnoucí islamisté se snaží určovat směr nejen vnitřní, ale také zahraniční politiky země a to způsoby, které někdy nejsou v souladu s představami machzenu o jejím směřování. Mezi vládou a machzenem tak vzniká určité napětí, podobně, jako mezi vládou a nelegálními islamistickými proudy. I přesto, že je vzestup islamistů k moci v zemi zcela zlomový, není největším překvapením, které vývoj po roce 2011 přinesl.

Ta největší proměna se udála na scéně salafistické, která se od roku 2003 setkala s roky perzekucí a potlačování. Arabské jaro, neúspěch stávající náboženské politiky vůči radikalismu, symbolizovaný útoky v Marrákeši, a nespokojenost veřejnosti dovedly machzen k přehodnocení jeho postoje k salafistům. Roky 2011 a 2012 otevřely dveře státních vězení a pustily na veřejnost dříve největší ideologické odpůrce režimu, salafistické předáky, jejichž učení před dekádu inspirovalo k sebevražedným útokům. V této kapitole, se jménem Radikální islám a proměna salafismu, se věnuji nejvýznamnějším marockým salafistům, ale také radikálnímu islámu, čili džihádistickému směru uvnitř salafismu, a okrajově také skupinami inspirovanými Sajjidem Qutbem a rovněž marockému boji proti terorismu.

Ráda bych zde v úvodu poznamenala, že se ve své práci budu věnovat jen těm nejvýznamnějším hnutím a představitelům, protože jejich kompletní představení a vývoj by vydalo na několik jiných prací. Kvůli omezenému rozsahu této práce a poměrně širokému tématu jsem byla nucena zvolit jen ty nejdůležitější prvky, které jsem se pokusila rozvést a zasadit do složité mozaiky, ve které jediný střípek nemůže být bez druhého. Raději jsem zvolila vysvětlení těchto vztahů, vzájemností a závislostí, než kvantitativní vyjmenovávání proudů a směrů.

b) Zdroje

Hledání zdrojů se ukázalo být největším kamenem úrazu této práce. Díky tomu, že se jedná o velmi aktuální téma, mnoho prací o něm nebylo napsáno a řada z těch, které napsané byly, jsou nedostupné jak v Česku, tak v Maroku. Vedle toho v současné době neexistuje jediná práce, která by pokrývala mnou zvolené téma v celém jeho rozsahu.

Pro historii náboženského vývoje od získání nezávislosti v roce 1956, pozici monarchy v marockém náboženském spektru a pro dějiny súfismu je řada prací snadno k dohledání jak na internetových zdrojích, tak přímo v knihovnách v Rabatu. Rovněž vývoj náboženské politiky od nástupu Mohammeda VI. v podstatě až do vypuknutí Arabského jara je velmi dobře postihnuto, spolu s rozdělením náboženských proudů do tohoto roku a reformami náboženské scény. Oproti tomu, současná témata jsou problémem a publikací, které by postihly jejich dynamiku, není příliš mnoho.

Například žádná mě dostupná publikace nepopsala přeměnu marockého salafismu. Informace o salafismu lze čerpat pouze ze článků, reportů a analýz, dostupných na internetu. Rovněž vzestup islamismu je prozkoumán pouze okrajově, a to zejména neúspěch PJD a AWI. Ačkoliv je ale Jásínovo hnutí mezi badateli velmi populární, jeho vývoj po roce 2011 ve vztahu k machzenu zachycuje pouze zcela nová práce od Vish Sakhtivel, al-'Adl wal-Ihsan.

Základním zdrojem pro vývoj po roce 2011 se pro mě staly zprávy různých organizací, většinou amerických. Cenným zdrojem informací se staly články od analytičky Vish Sakhtivel, píšící pro Washington institute for Near East policy. Současnému vývoji se ve svých člancích věnuje například také Mohamed Masbah, píšící pro zpravodajské servery.

Pro náboženské základy a pochopení současného vývoje jsem často čerpala z děl marockých autorů Mohameda Tozyho, Abdessamada Belhaje a Mohameda Darifa, kteří se ovšem už nevyjadřují k současným problémům. K těm ostatním základním zdrojům patří dílo Global salafism a práce Robina Wrighta, Politics and power in the Maghrib. Mnoho prací je vydáváno o současném Maroku a o Maroku za vlády Mohammeda VI, náboženství v nich ale tvoří jen zanedbatelnou část a náboženství v politice část ještě menší. Nejlepší z nich je patrně dílo od Pierra Vermerena, které se jako jedno z mála věnuje pozici krále v politicko-náboženském systému.

Oproti předešlým tématem, zdrojů k súfismu a Arabskému jaru je poměrně dost. Nejvíce zdrojů lze nalézt o řádu tidžáníja, která je masovou záležitostí muslimské Afriky a marocká butšíšíja je natolik populární, že odborných i neoborných pramenů o ní se nabízí řada. Arabskému jaru a politickému islámu v něm se věnuje práce od autorů Ait Dada a Van Schaik, která je výborným přehledem účasti jednotlivých proudů na Hnutí 20. Února.

Vedle odborných analýz a článků, kterých není příliš mnoho, se cenným zdrojem staly články novinové. Sledování aktualit bylo nedílnou součástí mého výzkumu a právě na těchto aktualitách a rozhovorech, které různá periodika nabízela, jsem postavila velkou část svých analýz.

Jak jsem dříve uváděla, moje práce je ve svém zaměření unikátní. Závěry, které v ní prezentuji, jsou mé vlastní, založené na mém vlastním výzkumu a pochopení situace v zemi. K tomu mi významně pomohly také dlouhé rozhovory nad čajem s Maročany a to jak s těmi, kteří se o politiku a náboženství nezajímají, tak také se zaměstnanci ambasad, královny kanceláře, podnikateli a vyučujícími na univerzitách. Bez jejich vhledu by moje pochopení vývoje v Maroku bylo výrazně plytčí a méně ucelené.

c) Přepisy

Pro svou práci jsem si zvolila přepisy jmen z arabštiny do češtiny, bez ohledu na to, jak se jména píšou ve francouzském vzoru. Marocký přepis arabských jmen je značně nejednotný a pro řadu jmen se vyskytuje několik vzorů. Například šejch an-Na'im je přepisován jako Abou Na'im, Annaim, Na'im a podobně. Pro zjednodušení a unifikaci jsem proto zvolila přepis přímo z arabštiny. Tohoto pravidla jsem se držela i v případě ustálených jmen, jako je například Abdelilah Benkirane, který je přepisován jako Abd al-Iláh, a to v rámci snahy o zachování jednotné formy. Výjimku tvoří pouze jména citovaných autorů, pod kterými publikují. Marocký přepis do latinky je dále zachován v místních názvech a ustálených pojmech, vycházejících z marockého dialektu arabštiny. Jedná se zejména o názvy čtvrtí nebo oblastí, ale také o názvy institucí, jako je například banka Attijariwafa.

Další zajímavou výjimkou je jméno krále. Ačkoliv Maročané, nosící jméno Muhammad se většinou přepisují jako Mohamed, král je přepisován jako Mohammed VI. Jedná se patrně o vyjádření jeho významné pozice, kdy je jeho jméno přepisováno spíše podle úzu klasické arabštiny, než té marocké. Jméno Mohamed je tedy u autorů přepisováno podle marockého vzoru, kterým se podepisují oni sami.

Co se týče přepisů z arabštiny, tato práce je svým zaměřením politologická, proto jsem se rozhodla v ní vynechat řadu specifíků arabského jazyka. Například pro ξ a ϵ užívám stejný symbol, ' , který je ovšem vynecháván, pokud stojí na začátku slova. Stejná písmena užívám také pro tato: س a ص je obojí psáno jako *s*, ت a ط jsou psány jako *t*, د a ض jsou psány jako *d*, ظ a ز jsou psány jako *z*, ح a ه jsou psány jako *h*.

2. Slovník

d) Terminologie¹

Islamismus – neboli politický islám je přesvědčení, že islám by kromě osobního života měl hrát roli také v životě společenském a politickém.

Džihád – v kontextu této práce se jedná pouze o svatou válku.

Džihádismus – zde proud uvnitř salafismu, který považuje džihád za jediný prostředek k dosažení cílů. Je odmítán konzervativní a apolitickými salafisty kvůli politickému aktivismu a násilí.

Machzen – machzen je zažité označení pro marockého monarchu a jeho nejbližší okruh poradců.

Radikalismus – v této práci používám termín „radikalismus“ pouze pro skupiny nebo jedince, kteří považují násilí za legitimní prostředek k dosažení svých cílů a považují jej za rovnocenný termínu „extrémismus“. Většinou se jedná o kontext, kdy nelze užít označení islamisté nebo salafisté, protože jejich definice není jasná.

Salafismus – hnutí, které věří, že muslimové by se měli vrátit ke vzorům z prvních tří generací islámu, označované jako ctihodní předci (*as-salaf as-sálih*).

Súfismus – mystický, spirituální proud uvnitř islámu, rozšířený po celém muslimském světě. Súfijové jsou rozděleni do řady bratrstev, *záwijí*, řádů neb *taríq*, z nichž každá má svá specifika. Súfismu oponuje salafismus.

Wahhábismus – reformní hnutí uvnitř salafismu, spjaté s učením šejcha Mohammeda ibn Abd al-Wahhába

e) Seznam důležitých osob a hnutí

AWI (al-Adl wa al-ihsán, Spravedlnost a dobročinnost) – nelegální, ale tolerované islamistické hnutí, založené šejchem Jásínem. Toto hnutí patří v Maroku k těm nejmasovějším. Ačkoliv jsou ideje hnutí v mnohém nejasné, jisté je, že odmítá násilí coby prostředek k dosažení svých cílů. V čele hnutí dnes stojí Mohamed Abbádí a Nádía Jásín. Pro toto hnutí v práci používám také označení „jásínovci“.

Benkirane, Abd al-Iláh (1954-) – vůdce strany PJD a marocký premiér pro období 2011-2016. Benkirane začal kariéru v protimonarchistických islamistických hnutích, ze kterých později přešel k dialogu s machzenem. Benkirane je částí Maročanů milovaný, díky

¹ Meijer, *Global salafism*, viii-xvi.

jeho konzervativním postojům, druhou částí nenáviděný kvůli prázdným slibům a populismu. Ideově si je blízký s egyptským Muslimským bratrstvem.

Hasan II. (1929-1999) – od roku 1961 marockým králem. Hasanu II. se podařilo upevnit královskou moc v zemi, zároveň je ale jeho vláda označována jako „roky olova“, s odkazem na represe opozice a omezování svobod. Otec současného krále je v zemi uznáván jako zakladatel moderního Maroka a jeho portréty jsou všude přítomné. Hasan II. je také králem, který pro Maroko získal v roce 1975 Západní Saharu, když zorganizoval Zelený pochod, na její obsazení.

Al-Fizází, Mohamed (1950-) – je přední salafistický ideolog v Maroku. Al-Fizází stál v čele proudu salafija džihádija, ve kterém inspiroval k útokům v Casablance v roce 2003, za což byl odsouzen ke třiceti letům ve vězení. V roce 2011 byl královským pardonem propuštěn.

Mohammed VI. (1963-) – od roku 1999 marockým králem. Mohammed VI. povolil sevření režimu, které udržoval jeho otec a výrazně změnil stávající marockou politiku. V současné době je jednou z nejvlivnějších osob islámu.

MUR (Hnutí pro jednotu a reformu) – je marocká organizace, která se prezentuje jako nezisková a charitativní. Vznikla v roce 1996 z podnětu Ahmada Rajssúniho a Abd al-Iláha Benkirana. MUR je považována za ideologické křídlo PJD, ačkoliv vztahy mezi nimi nejsou oficiální.

PJD (Strana spravedlnosti a rozvoje) – islamistická strana založená 1998, která oficiálně vystupuje jako strana národní, slibující modernizaci a prosperitu a uznávající krále jako Knížete věřících. PJD v roce 2011 vyhrála ve volbách a vytvořila vládní koalici má 11 ministrů ze 36 a 106 z 395 míst v dolní komoře parlamentu. Strana je konzervativní a oponuje westernizaci mravů v zemi.

PRV (Strana obrody a ctnosti) – islamistická strana založená v roce 2005, v jejímž čele stojí Mohamed Chalídí. Strana je konkurenční PJD, kterou byla v posledních volbách zcela poražena a v současné době nemá jediného zástupce.

Toufíq, Ahmad (1959-) – od roku 2002 ministr pro náboženské nadace a záležitosti islámu, prominentní člen súfijského řádu butšíšija a člen strany Istiqlal. Toufíq je na svém místě udržován králem, protože je nositelem jeho reformy a předním zástupcem ve vztazích se súfijskými bratrstvy.

Jásín, Abd as-Salám (1928-2012) – duchovní vůdce a zakladatel AWI, nejslavnější oponent režimu Hasana II., jehož vládu považoval za odporující islámu. Byl to právě Jásín, kdo svým veřejným dopisem strhl pozornost krále k islamistickým hnutím, proti kterým

zahájil represe. Jásínovo duchovní dědictví je nejasné, protože k řadě otázek se buď nevyjádřil, nebo se nevyjádřil dostatečně jasně. Jeho nejznámějším dílem je Islám neboli záplava.

Jásín, Nádía (1958 -) – dcera Abd as-Saláma Jásína, mluvčí AWI. Ideově je následovkyní svého otce, ostře kritizuje monarchii a vystupuje také proti salafistům. Často se také angažuje v otázce žen, ve které zastává emancipaci v rámci náboženství.

3. Úvod do regionu

Alfjovská dynastie, vládoucí v Maroku od roku 1666, si udržela své postavení i od získání nezávislosti na Francii v roce 1956. Smrt Mohammeda V. v roce 1961 vynesla na trůn jeho syna, Hasana II., jehož vláda určila směřování země na dalších pět desetiletí.

Hasan II. je dnes v Maroku vnímán dvěma způsoby. Jednak jako „otec zakladatel“ moderní země, jednak jako diktátor, za jehož vlády se tajná vězení plnila odpůrci režimu. V rozděleném světě byl Hasan II. stoupencem Západního bloku, hlavně tedy Spojených států a z arabského světa Saúdské Arábie, která měl velký vliv na náboženskou politiku za jeho vlády.

f) Náboženská politika za Hasana II.

Hasan II. během své vlády bojoval proti dvěma hlavním opozičním proudům: levici a islamistům. V boji proti marxismu se mu za osvědčeného spojence ukázal náboženský diskurz, který byl velmi úspěšný v poměrně tradiční marocké společnosti. V šedesátých letech tedy došlo k podpoře islamistických hnutí a zároveň k povolení importu různých myšlenkových proudů z arabského východu. V roce 1974 se ale ukázalo, že politický islám, islamismus, zosobněný v postavě Jásína, může být hrozbou monarchii. Jásín zaslal králi otevřený dopis, ve kterém zpochybňoval jeho autoritu. Islamismus byl vzápětí monarchií zavržen a král se v hledání spojence v této tiché bitvě obrátil právě k importovaným proudům. V první řadě k salafismu.

Tito dostali v zemi tolik prostoru, že zanedlouho stáli v čele řady mešit, otevírali školy a zakládali náboženské nadace. Jejich největší doménou se stal sever země, kde dostali volnou ruku. Hasan II. na sever zanevřel, když se jej při atentátu v roce 1972 pokusilo zabít několik letců ze severních oblastí země. Král sever opustil a státní struktury v něm nahradili salafisté a další místní skupiny, z velké části narkomafie, která v pohoří Rif pěstovala ve velkém hašiš, vyvážený do Španělska. Až do své smrti v roce 1999 Hasan II. severanům

neodpustil a z pohoří Ríf a přilehlých oblastí se stal stát ve státě. Salafisté zde ve velkém zakládali koranické školy, které, byť jen po krátkou část života, navštěvovala většina místních dětí, a řada mladých studentů později odcházela na studia do Islámské univerzity v Medíně, odkud se vraceli, vyučení salafismu.

Od osmdesátých let docházelo ke stále většímu šíření salafismu v reakci na vpád Sovětů do Afghánistánu a následujících válek v Bosně, Alžírsku a první válce v Zálivu. Ty byly vnímány jako útoky nevěřících na muslimskou *ummu* a tisíce muslimů z celého světa odcházely na bojiště, aby pomohli bránit země islámu. Maroko, stojící na straně Západního bloku, jejich odchod umožnilo a umožnilo jim i návrat, který v budoucnosti vedl ke vzniku řady džihádistických uskupení.

Devadesátá léta přinesla po dvou dekadách, zvaných jako „roky olova“, další proměny. Islamismus byl pro monarchii největší hrozbou, a tak král zahájil vyjednávání s umírněnými islamisty a levicí. Hasan II. se ale svědkem úspěchu nebo neúspěchu svého politického obratu nestal, protože v následujícím roce zemřel. Jeho nástupcem se stal jeho syn, Mohammed VI., který náboženskou politiku proměnil k obrazu svému.

g) Mohammed VI. a konec marocké výjimky

Mohammed VI. zpočátku pokračoval v kurzu, který nastolil jeho otec. Ale už počátku byla jeho vláda lemována událostmi, které jej donutily k urychlení procesu proměny a zároveň k přehodnocení spojenců.

První z těchto událostí byly útoky na Světové obchodní centrum v New Yorku, 11. září 2001. Tehdy si svět a spolu s ním i Maroko, poprvé uvědomil hrozbu, plynoucí z radikálních proudů islámu. V Maroku následovala výměna státních úředníků z těch, kteří byli podpůrci salafismu na ty, kteří podporovali jiné směry, bližší Maroku. Jako například súfismus. Tato změna ale přišla příliš pozdě a v roce 2003 dostalo Maroko ránu, která jeho politicko-náboženský diskurz zcela otočila.

16. května 2003 dvanáct útočníků napadlo vilu v Casablance a zapříčinilo smrt 31 osob a stovku zraněných. Tím skončila jedna kapitola v dějinách Maroka – ta, která mu vynesla přezdívku „marocká výjimka“. Tento termín, běžný v odborné literatuře, zdůrazňoval, že Maroko si v kontextu radikalizace stojí jinde, než ostatní arabské země, kterým se nedařilo vyhýbat se náboženskému násilí.

Od teroristických útoků v Casablance muselo Maroko svou stávající politiku zcela přehodnotit a pokusit se najít střední cestu mezi sekulárními, umírněnými i radikálními proudy. Záhy se ukázalo, že masové represe nejsou a nemohou být řešením a monarchie byla

nucena se uchýlit k delikátnějším strategiím, které zahrnují nejen náboženské pole, ale musí být spíše celospolečenským řešením ve všech sférách.

Jednou z nejdůležitějších rolí hraje sociální otázka. Je obecně známo, že líheň radikalismu se nacházejí hlavně na předměstích a na zmíněném severu, kde je chudoba a mizérie živnou půdou. Jako příklad lze uvést, že většina útočníků z roku 2003 pocházela z neznámějšího slumu v Casablance, Sidi Mumin.

Králem nastavený směr, který bude v jednotlivých svých oblastech představený v různých kapitolách, trval až do roku 2011, který představuje patrně nejvýznamnější mezník vlády Mohammeda VI.

h) Revoluční rok 2011

Rok 2011 je dalším mezníkem vlády současného krále. Podobně jako v roce 2003, i zde je mezníkem atentát. 28. dubna 2011 došlo k výbuchu v kavárně Aragana na náměstí Džamá' al-Faná' v Marrákeši, při kterém zemřelo 17 lidí. Tento výbuch znamenal neúspěch stávající náboženské politiky, trvající od roku 2003 a ukázal nutnost větších změn. Rok 2011 ale tuto nutnost ukázal už od svého počátku.

Maroko, stejně jako další arabské země, bylo zasaženo Arabským jarem, které dalo vzniknout Hnutí 20. února (M20F). Lidové protesty a manifestace, kterých se účastnily statisíce, nezpochybovaly pozici krále, ale útočily na vládní strany, které byly obviňovány z problémů v zemi. Marocká náboženská hnutí a proudy se k protestům postavila různě a dala tak vzniknout zdánlivým paradoxům, kdy v ulicích spolu protestovali sekularisté, islamisté, súfijové a salafisté, všichni se stejnými cíli: konec politického útlaku, propuštění politických vězňů, vznik ústavy, boj proti korupci a lepší sociální politiku.

Monarchie odpověděla s překvapivou rychlostí a pružností. Tam, kde by Hasan II. utopil povstání v krvi, Mohammed VI. nechal sepsat novou ústavu, přislíbil množství reforem a nové volby. V létě 2011 už najednou nemělo M20F proti čemu protestovat, protože veškeré jeho požadavky byly přislíbeny, a tak následoval jeho postupný rozklad.

Toto masové hnutí a očividný neúspěch stávající náboženské politiky dovedl monarchii k proměnám, které jsou předmětem této práce.

II. POSVÁTNÉ A PROFÁNNÍ VE FUNGOVÁNÍ STÁTU

Ačkoliv se marocká náboženská politika mohla v posledních letech proměnit, je stále několik základních kamenů, které zůstávají neměnné po celá staletí a na kterých se nepřestává stavět. Kultovní jednotu Maroka je založená na těchto třech aspektech: sunnitský islám a jeho odraz v súfijských bratrstvech, aš'aritská doktrína a málikitská škola. Reprezentantem těchto tří aspektů je král, v jehož osobě se Maroko sjednocuje, a kterého uznávají takřka všechny společenské skupiny země.

4. Náboženská legitimita státu

Marocký král je zdrojem legitimacy státu, která byla vždy prezentována titulem *Amír al-mu'minín*, jeho následnictvím v linii Proroka a slibem věrnosti, *baj'ou*, která k němu váže marocký lid. Král je jednotícím prvkem monarchie a národa a kolem něj se také formuje sociokulturní a politické pole země. Zároveň stojí v centru státní administrativy. Ke zdůraznění těchto prvků v moderní době došlo za vlády Hasana II, který je využíval k posílení své pozice a stejně tak je užívá i jeho syn.

i) Král, kníže věřících

Odstavec 42 marocké ústavy říká: „Král, hlava státu, nejvyšší představitel národa, symbol jeho jednoty, záruka jeho věčnosti a kontinuálnosti. Ochránce islámu a ústavy. Je ochránce práv a svobod občanů, sociálních skupin a společenství. Zaručuje nezávislost Národa a integritu území v jeho hranicích.“²

Titul *Amír al-mu'minín*, tedy Kníže věřících, je v islámu jeden z nejstarších a spojuje v sobě náboženské, politické i vojenské funkce. Vládci s tímto titulem vedli modlitby, stáli v čele světské moci státu a veleli svým vojskům. Vedle světské a vojenské moci byli chalífové neomezeni také na poli víry a to díky slibu věrnosti, který k nim vázal *ulamá*.³ Zatímco je titul „král“ titulem světským, tituly *Amír al-mu'minín* a chalífa s sebou vždy nesou i duchovní odkaz, který s sebou přináší i velkou společenskou vážnost.

Maročtí monarchové jsou v současné době jediní, kteří titul využívají a to kvůli jeho historické hodnotě a posvátné auře, kterou jeho nositeli propůjčuje. Ten se stává vládcem,

² Marocká ústava z roku 2011, ods.42, kap III. O královské moci.

³ Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 7.

kteřý stojí nade všemi bez ohledu na jejich etnikum, třídu a politické i jiné konflikty.⁴ Ačkoliv je primárně vládcem Maročanů, jeho náboženská autorita je uznávána v řadě zemí Západní Afriky.

Kníže věřících zaručuje v Maroku ekonomickou, kulturní a ideologickou jednotu a jeho současná podoba je odrazem dekolonizace. V minulosti francouzský protektorát hledal cesty, jak reformovat marocké náboženské pole. Tyto reformy se ale týkaly hlavně ekonomického aspektu marockého islámu – správu náboženských nadací a *waqfů*. Náboženství jako takové bylo zanedbávané, což potom bylo využito alíjovskými králi,⁵ jako součást pro-královské propagandy, která k nim dokázala přiklonit široké masy obyvatelstva.

V dnešní době o sobě titul Knížete věřících často dává vědět přes Ministerstvo pro náboženské nadace a záležitosti islámu, Nejvyšší radu *ulamá* a Radu pro *fatwy*. Tyto tři úřady se pokrývají celé náboženské spektrum království: politické náležitosti náboženství, formaci náboženských kádrů a akademické pole, mající na starosti náboženské výnosy.⁶ Ačkoliv jejich rozhodnutí na první pohled nedávají znát královský dotek, všechny tři instance spadají pod kontrolu krále. Ten může jednak rozhodnutí zrušit, v první řadě je to ale on, kdo jmenuje své lidi do jejich čel a kontroluje jejich složení. Příkladem je Ahmad Toufiq, ministr pro náboženské nadace a záležitosti islámu, který na svém postu setrvává od roku 2002, aniž by v současné době patřil ke straně vládní koalice.

Zároveň na politické scéně titul knížete věřících zaručuje poslušnost těch složek státu, které chtějí vystupovat legálně. Do rukou knížete věřících je skládán slib věrnosti (viz. kap. c), který zaručuje naprostou poslušnost slibujících. Kníže věřících je nejvyšší marocká náboženská a státní autorita a jeho neuposlechnutí je rovno nejen velezradě, ale také zradě (státního) náboženství a zrádce je tedy považován za odpadlíka od islámu a exkomunikován. V očích muslimské veřejnosti se odpadlictví od islámu považuje za nejvyšší provinění. Opozice proti machzenu má tak v Maroku jen velmi málo šancí, jak se legálně prosadit, což dává vládci takřka absolutní moc. Článek 64 ústavy říká, že žádný člen parlamentu nemůže být stíhán na základě názoru, projeveného během jeho funkce, s výjimkou toho, že jeho názor je proti státnímu zřízení (monarchii), náboženství nebo nerespektuje krále.⁷ Nejvyšší zástupci státu jsou tedy limitováni ve svých názorech, tak, aby nemohli zkompromitovat královskou moc v očích veřejnosti, ale také aby nemohli projevit nesouhlasný názor s rozhodnutími krále a machzenu, který tak ztrácí přirozenou kontrolu, jež existuje v demokratických zemích.

⁴ Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 8.

⁵ Alíjovská dynastie se dostala k moci v roce 1666 a svým jménem odkazuje k Alímu, zeti Proroka.

⁶ El Ghissassi, *Regard sur le Maroc de Mohammed VI*, 189.

⁷ Marocká ústava z roku 2011, článek 64, kap. VI O zákonodárné moci a uspořádání parlamentu.

Pozice opozice je v zemi obtížná, zvláště pokud se jedná o opozici náboženskou. V proslovu z 30. července 2004 se Mohammed VI. prezentoval takto: „V marocké konstituční monarchii nejsou náboženství a politika spojeny jinak, než v osobě krále, knížete věřících.“⁸ Pro náboženskou politickou opozici je v podstatě zakázáno užívání náboženských symbolů, kterážto výsada náleží pouze králi. Ten se těší velké prestiži a jeho zvláštní status je zakotven 46. článkem ústavy, který říká: „Osoba krále je nedotknutelná a je nutné ji ctít.“⁹ Pro jakékoliv kritiky krále ústava nenechává příliš místa pro manévrování. O tom ostatně svědčí vězení plná politických vězňů, jejichž zatýkání a zadržování je navíc velmi usnadněno protiteroristickým zákonem¹⁰ v jeho zmodernizovaném znění ze září 2014.

j) Alíjovští králové a Prorokova linie

Alíjovská dynastie se hlásí k nástupnictví Proroka v linii Alího a Fátimy. V očích muslimů jsou tedy držitelé *baraky* (požehnání) a dědičné nadpozemské moci. Šarífové, titul potomků Proroka, patří k nejvíce ctěným osobám v muslimské společnosti. Aura, kterou tento titul propůjčuje, jen vyzdvihuje společenskou pozici králů a zvyšuje jejich prestiž.

Toto hraje velkou roli i v dnešní době. Jak uvádí přední marocký znalec islámu, Mohammed Tozy: „Poukázání na genealogii je (...) praxí, která odlišuje monarchu v muslimském světě. Když se marocký král obrací na své protějšky v muslimském světě, a to i na počátku 21. století, stejně tak, jako činil Hasan I. v průběhu století 14., nejdříve uvede svou šarífovskou linii.“¹¹ Linie Proroka není zanedbávána při žádné příležitosti veřejných či soukromých vystoupení krále, či zmínek o něm. Je jednou z nejdůležitějších titulatur marockých králů.

V případě Maroka byla v minulosti příslušnost k Prorokově linii výhodou, kterou vládci disponovali proti jiným rodům. V rodové a kmenové společnosti, kde může řada rodin (ať už oprávněně nebo ne) odvozovat svůj původ od společníků Proroka, jako některé rody ve Fezu,¹² a jiné zase mohou reklamovat prastaré kmenové vazby, je šarífovská linie právě tím, co pozvedlo Alíjovce v očích marockých muslimů.

⁸ El Ghissassi, *Regard sur le Maroc de Mohammed VI*, 192.

⁹ Marocká ústava z roku 2011, ods. 46, kap. III. O královské moci.

¹⁰ Nejznámější současný příklad je případ novináře Alího Nuzly z novin Lakome.com, zatčeného 17. září 2013 a obviněného ze šíření pro-teroristických materiálů. Jednalo se o zveřejnění linku (přes odkaz na španělský web El País) na video al-Qá'idy, vyhrožující království. Alí Nuzla se v minulosti proslavil kritikou krále a královské moci.

¹¹ Tozy, *Monarchie et islam politique au Maroc*, 82.

¹² Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 24.

k) Baj'a

Baj'a je jedním z tradičních prvků islámu a jeden ze základních kamenů soudržnosti marockého království. Spolu s příslušením k prorokově linii zaručuje *baj'a* legitimitu království v rámci islámu. Oba prvky jsou součástí královské moci od 16. století, kdy se k moci v zemi dostaly šarífovské dynastie. Zatímco následnictví v prorokově linii je dědičné, *baj'a* se týká pouze krále, do jehož rukou je složena.

Jedná se o slib věrnosti, který je v marocké tradici napříč dynastiemi vždy psaný, nikoliv ústní. Tento slib věrnosti je zároveň politickým a náboženským krokem, který existuje v muslimských zemích od dob Proroka a pravověrných chalífů. Po přenesení vlády nad *ummou* do rukou dědičných dynastií si noví vládcí osvojili tento slib, který jim zaručoval věrnost obyvatel, a zároveň byli schopni se vyhnout svým vlastním závazkům, protože oni sami nic neslibovali.¹³

V Maroku je *baj'a* už po staletí jedním z hlavních nástrojů k posílení soudržnosti království, protože představuje sjednocující prvek veškerého území proti cizím vlivům. Byla a zůstává zárukou bezpečnosti a jednoty lidu i území a jejich přímou spojnicí ke králi. Lid slíbil věrnost vládcí a ten se za něj stával zodpovědným, ochraňoval jeho práva a bránil území jeho území.

V moderním Maroku je *baj'a* stále prezentována jako záruka bezpečnosti. Každý rok dochází k jejímu obnovení, čímž je znovu potvrzena královská legitimita a věrnost poddaných. V marockém případě je *baj'a* sepisována muslimským soudcem, který tak činí podle tradičního sunnitského způsobu.

Baj'a byla v minulosti úzce spjatá s územím – jednalo se o slib obyvatel daného území autoritě. Dvoustranný kontrakt zaručoval, že byla autorita zavázaná k obraně provincie proti všem hrozbám. Tradiční sliby věrnosti byly pojmenované podle místa, jehož věrnost slibovaly – v Maroku máme tedy *Baj'u* z Fezu, *Baj'u* z Dachly a jiné. Vedle místa bylo vždy zmíněno jméno kmenů.

Po získání nezávislosti na Francii se *baj'a* dostala, spolu s titulem vůdce věřících a důrazem na šarífovskou linii do popředí královské rétoriky. Všechny tři pojmy posilují královskou moc a zároveň posilují vztah monarchy a jeho poddaných v rámci islámské doktríny.

Legální zapojení se do politického prostředí království se začalo vést přes tradiční náboženský krok, který má, vzhledem k náboženské povaze státu, velký vliv zvláště na

¹³ Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 11.

veřejné činitele. Těm je tímto v praxi znemožněno vystoupit proti králi a státnímu aparátu. Příkladem může být událost z roku 1981, kdy zástupci strany USFP odmítli hlasovat pro prodloužení funkčního období parlamentu a opustili sněmovnu. Nakonec byli donuceni k návratu a hlasování právě kvůli slibu věrnosti, který složili.¹⁴ Političtí zástupci země každoročně skládají slib věrnosti do rukou krále, přičemž její stále stoupající pompéznost je dalším odrazem retradicionalizace.¹⁵

Slib věrnosti skládá také nastupující král během své korunovace. *Baj'a* Muhammada VI. proběhla podle marockých tradic s příchutí moderní doby. Text byl sepsán starým stylem s mnoha náboženskými odkazy a podepsán byl státními hodnostáři, ministry, vojenskými hodnostáři a zástupci politických stran. Poprvé v marocké historii byla *baj'a* podepsána dvěma ženami - ministryněmi.

Využití pro *baj'u* se našlo i z druhé strany, a to ze strany umírněné opozice. Slib věrnosti byl využit islamisty po útocích v Casablance, aby prohlásili svou věrnost státu v jeho současné podobě. Jako první složili slib věrnosti zástupci strany MUR králi Muhammadu VI. Od této doby se stala *baj'a* součástí oficiálního diskurzu marockých islamistů.¹⁶ Ti se tímto krokem snažili vyhradit proti extremistům, kteří za útoky stáli, a zároveň se vyhnout perzekucím, ke kterým se machzen uchýlil.

Baj' a byla uměle udržena coby konstituční prvek státu a královské moci a umožnila snížit místo zákonů, které byly z části nahrazeny tradičními, historickými prvky. Zástupci společnosti se nezavazují složením slibu věrnosti králi, coby pozemskému činiteli, ale chalífovi a potomku Proroka na zemi.¹⁷ Tento se tím stává držitelem veškeré moci v zemi, protože jakákoliv neposlušnost jeho rozkazům je rovna vyloučením z obce věřících. V Maroku neexistuje žádný limit této absolutní moci ani mechanismus jejího omezení a kontroly. A tak, jak upozorňuje Belhaj, *baj'a* je požehnáním pro každého monarchu.¹⁸

Marocká monarchie zareagovala a stále reaguje na požadavky nábožensky poměrně konzervativní marocké veřejnosti, která jí legitimizuje a zároveň jí dává obrovskou moc. V Maroku královská autorita dala vzniknout dvojité oblasti moci – v té první je král duchovní autoritou, jejíž legitimita těží ze slibů věrnosti a náboženské titulatury, odkazující na hluboko zakořeněné islámské tradice. Král zde není vládcem státu, ale společenství věřících.

¹⁴ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 18.

¹⁵ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 18.

¹⁶ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 13.

¹⁷ Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 21.

¹⁸ Belhaj, „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc“, 21.

Druhá moc je moc politická, díky které král může jmenovat politické činitele a řídit administrativní záležitosti státu. Zároveň králi umožňuje vydávat reformy, které pomáhají udržet monarchii naživu a jmenovat činitele, stojící mezi machzenem a lidmi. Vzhledem ke královské moci a přítomnosti monarchie ve všech sférách života mají ale tito zprostředkovatelé pouze omezenou moc a zůstávají králi ve všem podřízeni.

Je nezbytné také zdůraznit, že z ústavy vyplývá, že královská moc ani články ústavy týkající se náboženství nemohou být podrobeny kontrole.¹⁹

Na závěr lze říci, že po získání nezávislosti maročtí monarchové zmobilizovali veškerou svou moc, aby v nově vzniklém státu oživilí náboženskou tradici a získali pro sebe centrální místo v království. Na vzdor starým kolonizátorům, jejichž stát je přísně sekulární, bylo nové Maroko vystavěno okolo náboženské autority na náboženském základě.

Vedle toho je nutné započítat charisma nového, mladého krále, který si svým přístupem získal Maročany na svou stranu. O králi, který byl označován jako M6, mladí tvrdili, že je „cool“, další, že je „králem chudých“.²⁰ Prezentace jeho osoby plně odpovídala (a stále odpovídá) vkusu Maročanů 21. století, jak z moderní, tak z tradiční stránky.

5. Separace náboženství a státu a základy náboženské politiky

Ačkoliv je islám státním náboženstvím, není jediným zdrojem autority a legitimacy státu. Už bylo řečeno, že hranice mezi náboženstvím a státem je v Maroku velmi mlhavá. I přesto ale tato hranice existuje a jejím největším důkazem je marocká ústava. Maroko je dědicem tradičního náboženského systému stejně, jako je dědicem sekulárního Protektorátu, který měl na zemi nesmazatelný vliv. Toto shrnul Jussef Belal, který napsal: „Pokud je základ moci náboženský, její provádění je ale světské.“²¹

Ačkoliv tedy existuje hranice mezi posvátným a profánním, její určení je velmi těžké a zůstává řada „temných míst“ a to i na nejvyšších místech machzenu.²² Po 16. květnu 2003 se ukázalo, že je nutné vymezit linii o něco přesněji, k čemuž směřovala řada reforem zákonů i konečná nová verze ústavy.

Od roku 2003 se například podařilo státu převést pod svou kontrolu jmenování *ulamá*, čímž se vlastně Maroko vrátilo zpět k politice Protektorátu, kdy byly tyto funkce také pod

¹⁹ Marocká ústava z roku 2011, článek 175, kap. XIII O revizi ústavy.

²⁰ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 33.

²¹ Belal, *Le cheikh et le caliphe*, kap 2, ods. 31.

²² El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 5.

patronátem, tehdy světského, státu. Tento proces začal už v roce 1982, kdy byla založena Nejvyšší rada *ulamá*, ale právě útoky v Casablance dodaly potřebný podnět.

Islámská povaha monarchie se stala její účinnou obranou na politickém poli a to proti celé škále hnutí; nacionalisté (panarabisté), socialisté, komunisté a islamisté všichni naráželi na stejný odpor tradičního prostředí. Marocký islám začal být propagovaný jako alternativa pro různá hnutí a to nejdříve mezi marockou mládeží, v posledních letech ale také v zahraničí. Zde je patrně prolínání náboženství a politické moci nejzřetelnější.

Náboženská politika v Maroku se drží v několika základních liniích a to: provádění náboženské politiky v souladu s demokratickými principy, ukotvení málikitské školy coby oficiální v zemi, vykořenění všech směrů, ohrožujících stabilitu země, zákaz vzniku stran na náboženském základu, kontrola svatých míst a míst kultu a, v neposlední řadě pak vzdělávání *ulamá* tak, aby odpovídali požadavkům státu a moderní doby.²³ Toto je základ, na kterém byl vystavěn moderní marocký systém. Jako reakce na atentáty v Casablance ale vznikla nutnost jeho reformace, aby více odpovídal současným požadavkům a dokázal lépe reagovat na aktuální situaci. Vznikl proto nový program, zachovávající dosavadní principy, ale s důrazem na nový primární cíl, kterým je posílení tradičního islámu a monarchie proti náboženskému extremismu.

Nová náboženská politika, kterou představil Mohammed VI. 30. dubna 2004 v Casablance, spočívá na třech pilířích.

- Institucionální reforma se týká hlavně Ministerstva pro náboženské nadace a záležitosti islámu a jeho administrativní členění. Dala vzniknout třem novým odborům pro záležitosti islámu, mešity a vzdělávání a v každém ze šestnácti regionů Maroka vznikla rada pro záležitosti islámu.
- Byly ustanoveny změny ve vedení rad *ulamá*, z nich největší se týká vstupu žen do těchto rad.
- Vláda byla pověřena, aby zmodernizovala a sjednotila náboženské vzdělávání.

Nová veřejná náboženská politika Maroka se tímto velmi přiblížila náboženským politikám například Saúdské Arábie, Pákistánu, Alžírsku, Egyptu a Turecku. Tyto všechny státy rovněž disponují monopolem na vzdělávání náboženských představitelů a islamizaci politiky. V případě Maroka má politika, s výjimkou krále, zůstat v rovině čistě sekulární.

²³ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 30.

Zákon o sdruženích zakazuje vznik politických stran na náboženském, etnickém nebo regionálním základě. Tento zcela světský zákon ničí tradiční vazby mezi kmeny a rodinami a dává vzniknout masovým, lidovým stranám. Náboženství je ponecháno v osobní rovině, o čemž svědčí slogan: „Náboženství patří Bohu, vlast patří všem.“²⁴

I přes tento zákon byla v Maroku povolena islamistická strana, Strana spravedlnosti a rozvoje (PJD), která v současné době stojí v čele vlády. Pro ni ovšem platí, že nesmí využívat náboženských symbolů ve svůj prospěch a jako islamistická se nesmí prezentovat. Platnost zákona o vzniku stran na základě náboženství je obcházena i dalšími. Vedle PJD existují i menší islamistické strany, které se utkají v následujících volbách v roce 2016. I jim je zakázáno užívání náboženských symbolů, tak, jak udává zákon. To, že se jedná o strany islamistické, je ale známým faktem a sami členové stran se tím netají. Jejich program je také odpovídající. Povolení těchto stran je výsledkem tlaku části společnosti na machzen, který se dlouhodobě snaží vyjít vstříc všem stranám.

Vznik těchto stran byl komplikovaný. Podmínkou je povolení od machzenu, které mohou zástupci obdržet po dlouhých rozhovorech, slibu věrnosti a prokázání, že ve svých idejích nejsou hrozbou pro stávající systém. Proces schválení těchto stran trval celá desetiletí, během kterých byli jejich předáci postupně začleňováni a přecházeli z ilegality do tolerance a legality. Nad jejich proměnou měl vždy hlavní slovo machzen.

1) Ústava 2011

Islám je v ústavě chápán a prezentován jako náboženství, ne jako zdroj zákonů země; islám je vnímán z laického úhlu pohledu a neměl by mít moc nad politikou země, nýbrž by měl sloužit státu. I přesto se ale tlak islámských kruhů silně projevil při sepsání rodinného zákoníku, který vedle sekulárních zákonů čerpá také z těch náboženských.²⁵ Sekulární kruhy, zejména aktivistky za ženská práva, tlačily na reformu rodinného zákoníku už od 60. let, došlo k ní ale až v roce 2003. Tato sekulární modernizace a odklonění od tradice musela totiž projít přes odpor islamistů (silně odporovala například Nádía Jásín, stojící v čele AWI). Ve chvíli, kdy spory dosáhly vrcholu, vystoupil Mohammed VI. coby náboženská autorita a z této pozice jmenoval radu, která měla zodpovídat za reformu. Zákoník, do kterého si náboženské kruhy prosadily prvky šarií, byl schválen v lednu 2004 oběma komorami parlamentu i širokou veřejností.

²⁴ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 43.

²⁵ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 47.

Nová marocká ústava z roku 2011 je reakcí na nespokojenost veřejnosti, spojenou s Arabským jarem. Marocké hnutí, Hnutí 20. února, požadovalo klasický balíček zahrnující svobodu, rovnost, demokracii, spravedlnost... Zatímco tedy sociální hnutí tlačila při sepisování ústavy na vznik kultury, dbající o lidská práva, islamisté, rovněž participující na M20F, byli nuceni tlačit na zahrnutí tradic. Z této směsi, která zahrнула všechna marocká hnutí, byla sepsána nová ústava, kde islám hraje stále velmi důležitou roli, ale zároveň jsou posíleny osobní svobody, zdůrazněna separace moci a další.²⁶ Ústava byla schválena v referendu, kterého se účastnilo 75% obyvatel, z nichž 97% hlasovalo „pro“.

6. Závěr

Ačkoliv nová marocká ústava zaručuje oddělení náboženské a politické moci, je to stále král, kdo je nezpochybnitelným absolutním vládcem. Posílení moci parlamentu nebo premiéra bylo významným krokem, ale zároveň byly z moci premiéra a vlády vyňaty nejdůležitější oblasti, jako zahraničí a obrana, kam král stále dosazuje své lidi. Kníže věřících je nezpochybnitelnou náboženskou autoritou a ústava mu, spolu s náboženským slibem věrnosti, dává moc nad všemi sférami.

A i když v zemi existuje silná opozice proti vládě, existence silné opozice proti králi je takřka vyloučená. I když hnutí nesouhlasící s machzenem netíhnou k násilí a nejsou revolučně orientované, jsou automaticky ilegální a je pro ně velmi těžké veřejně vystupovat. Oproti tomu ti, kteří vyřknou *baj'u* a slíbí králi poslušnost, ať už jsou jejich smýšlení a minulost v podstatě jakékoliv, mohou velmi snadno vstoupit do politického a náboženského dění země.

Všechny změny, které přineslo Arabské jaro a reformy posledních patnácti let, se mohou zdát irelevantní, protože staré struktury moci byly zachovány. V zemi, kde je jedna osoba ze zákona považována za nezpochybnitelnou a nechybující je velmi těžké zavést opravdovou demokracii a provést rozdělení moci, které zaručuje ústava. I přes moderní fasádu je Maroko stále monarchií s takřka absolutním vládcem, i když v mnoha ohledech osvíceným.

²⁶ Z nejdůležitějších bodů nové ústavy: posílení nezávislosti soudů, posílení moci ministra, zvýšení pravomocí parlamentu, berberština se stává také oficiálním jazykem, vznik Ústavního soudu, vznik Nejvyšší rady pro bezpečnost, rovnoprávnost žen a mužů.

III. NÁBOŽENSTVÍ V RUKOU STÁTU

7. Světový islám proti místnímu islámu

Maroko se hlásí k málikitské právní škole a aš'aritské škole teologické a silně je v něm zakořeněna súfijská tradice. V dnešní době ale pronikají do Maroka, stejně, jako kamkoliv jinde, cizí vlivy, mezi kterými stojí také různé jiné duchovní, náboženské a myšlenkové proudy. Za jeden z nejvíce nebezpečných pro marocký náboženský a společenský systém je považován salafismus a z něj vzniklý wahhábismus, které v zemi posílily za vlády krále Hasana II.

Současný král Mohammed VI. zcela změnil náboženskou politiku a přehodnotil dosavadní strategii a na první místo postavil tradiční marocký islám. To se děje v první řadě právě na úkor radikálních náboženských proudů. Za jeho vlády došlo k zakotvení málikitského islámu v ústavě a k jeho posilování, které se projevuje hlavně ve třech oblastech: Úprava role a statusu *ulamá*, správa a kontrola mešit a formace náboženských kádřů (toto zahrnuje jak imámy, tak členy súfijských řádů).

Z definice marockého náboženství a jeho kontroly se stala nutnost po útocích na začátku 21. století. Jak uvádí Mohamed Tozy: „Události z 11. září a hlavně útoky v Casablance a Madridu přesunuly náboženství z oblasti legitimacy do oblasti bezpečnosti. První oblast nezajímala nikoho jiného, než Maroko, zatímco ta druhá se stala součástí regionální i světové rovnováhy.“²⁷

Teroristická hrozba vedla k uvědomění si míry pronikání cizích vlivů do marocké společnosti a nebezpečí, která z toho plynou. A to jak nebezpečí bezpečnostních, tak kulturních a společenských. Pro Maroko se stalo nutností najít si svou vlastní cestu, která by odpovídala požadavkům jeho společnosti, a to ať už tradičním, pragmatickým berberským komunitám, tak obyvatelům měst.

Po útocích z 11. září se Maroko rozhodlo nastoupit na cestu mezináboženského dialogu. Spolu s Belgií v roce 2005 uspořádalo První světový kongres imámů a rabínů za mír, jehož druhý ročník se uskutečnil v roce 2006 v Seville. Přísné vyhranění se vůči terorismu, které monarchie zastává, je jedním z hlavních zastávaných principů.

Za vlády Muhammada VI. došlo k otevření řady programů, které mají za cíl posílit marockou náboženskou a národní identitu, která je vnímána jako „obohacená o africké,

²⁷ Tozy, „L'évolution du champ religieux marocain au défi de la mondialisation“, 67.

andaluské, hebrejské a středomořské vlivy.“²⁸ Spolu s aktivním posílením kontroly nad náboženskou scénou dochází také k pasivnímu posilování pozice málikitského islámu. Byla založena například televize as-Sádisa – Stanice svatého Koránu Muhammada VI., která má nahradit velmi populární stanice vysílané ze zemí Zálivu, mající za úkol šířit tamní ideologie. V zemi, kde i v nejchudších oblastech vlastní každý dům satelit, jehož základní balíček se dá sehnat velmi levně, je nahrazení jeho obsahu jedním z nezbytných kroků.

Další důležitou prezentací monarchie a jejího postoje každoroční ramadánové přednášky, na které jsou sezváváni přednášející z celého světa, aby promluvili na témata spjatá s mírem.

Marocký islám zažívá v posledních letech velkou oblibu v zahraničí, kde je vnímán jako umírněný a vstřícný. Řada zemí proto požádala Maroko o spolupráci na náboženské úrovni – jedná se v prvé řadě o školení imámů, o které začal být zájem v roce 2013 nejen mezi zeměmi regionu, ale široké Afriky.

a) Nová náboženská strategie²⁹

Reformace náboženského prostředí byla zahájena krátce po atentátech v Casablance. O jejím provedení bylo rozhodnuto, že musí být řízena z nejvyšších míst tak, aby se týkala všech občanů a skupin a nebylo možné výjimek. Od roku 2004, kdy byl plán Nové náboženské strategie formulován, se s reformami nepřestalo a další kroky k modernizaci následovaly v dalších letech.

Nová marocká náboženská strategie, která položila opravdový základ reformám, byla představena králem v projevu z 30. dubna 2004 a doplněná 27. září 2008. Strategie představuje plán, který je založený na marocké náboženské tradici, která se skládá ze tří zmíněných pilířů: aš'aritské teologické školy, málikitské školy právní a sunnitského sufismu, které se spojují v osobě krále, Knížete věřících.

Strategie je prováděna na třech úrovních:

Úroveň první:

- Zvýšení počtu regionálních rad *ulamá* podle administrativního členění země.
- Vyhrazení jedné rady *ulamá* pro zahraničí, a budou v ní zasedat také *ulamá*, žijící v Evropě, kteří mají přehled o situaci migrantů.

²⁸ Pham, „Morocco's vital role in Northwest Africa's security and development“, 4.

²⁹ Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 191-5.

- Vytvoření institutu muršidát, ženských duchovních vůdkyň.
- Pro správné směřování veřejnosti a jako konkurence programům ze Zálivu bylo vytvořeno rádio Mohammed VI., televizní stanice Assadissa a na veřejných rádiích a televizích jsou vysílány náboženské programy.

Druhá úroveň se soustředí na zvládnutí náboženských činitelů v zemi a náboženský život a praktiky:

- Náboženští činitelé (imámové, kazatelé...) jsou podřízeni státní správě, která prověří jejich proškolení v islámském právu a úroveň znalostí náboženství.
- Zodpovědní náboženští činitelé jsou pověřeni dohledem nad prováděním norem, vydaných Ministerstvem pro náboženské nadace a záležitosti islámu, v Příručce imáma, řečníka a kazatele.
- Došlo k transformaci Ligy marockých *ulamá*, která byla v letech před představením strategie nefunkční.
- Vědecká komise pro *fatwy* je stanovena jako jediná instance, která má povoleno je vydávat, a to pouze pro veřejné záležitosti.

Třetí úroveň zahrnuje vytvoření hodnot, které by mohly konkurovat džihádistickým salafistům a jiným hnutím, jdoucím proti moderní politice a mezinárodnímu a mezikulturnímu dialogu:

- Zamítnutí všech koncepcí, představujících islám coby extrémistické náboženství, prosazující fanatismus a násilí. Džihádismus byl prohlášen za ideologii v rozporu s vírou a náboženstvím.
- *Ulamá* byli vyzváni, aby se zapojili do obrany demokracie a modernity, které byly jako takové definovány králem.
- Bylo rozhodnuto o podpoře súfijských hnutí, podporujících toleranci a modernizaci.
- Došlo k revizi výukových metod Dár al-Hadíth al-Hasaníja, centra školícího nové imámy.
-

8. Reformace náboženských kádrů

Program reformy náboženských kádrů byl jednou z částí Nové náboženské strategie a měl za cíl zmodernizovat náboženské struktury země tak, aby plně odpovídaly současným

potřebám. Prvním krokem byla restrukturalizace náboženských institucí, v první řadě Ministerstva pro náboženské nadace a záležitosti islámu a Rady marockých *ulamá* a dále pak restrukturalizace až na regionální úroveň. Druhý krok zahrnul rekvalifikaci náboženských představitelů, a jejich proškolení ve využívání moderních prostředků v šíření marockého islámu. Tyto reformy jsou primárně zacíleny na střední třídu ve městech a na předměstích, která je nejvíce ohrožena radikálními náboženskými proudy. Jako příklad může sloužit čtvrt' Moulay Yacoub nebo Sidí Mumin v Casablance.

b) Ulamá

Po získání nezávislosti ztratili maročetí *ulamá* velkou část svojí moci. Byli machzenem vnímáni jako hrozba a tak byla jejich jednota cíleně rozdrobena. Přišli rovněž o možnost vystupovat jako jednotné těleso, protože neměli společnou platformu. Mohli vystupovat v mešitách a madrasách jako jednotlivci, ale nemluvili za celek, nýbrž prezentovali svoje názory. Možnost být slyšet se otevírala pouze těm z jejich řad, kteří byli machzenem řádně vybráni a kázali podle jeho přání.

V 80. letech, v době, kdy stát vedl „válku“ proti islamistům, došlo k přiblížení *ulamá* ke státní moci a ztrátě jejich vlivu mezi lidmi, coby „ochránců víry“. Nemohli být tedy použiti k odsouzení islamistů.³⁰ Od té doby došlo k pevnému a zákonnému ukotvení *ulamá* v monarchii, ve které je to právě Nejvyšší rada *ulamá*, kdo má (s požehnáním krále) moc nad formováním náboženských kádrů a náboženskými vyhláškami.

Od vlády Hasana II. došlo k řadě úprav, které usměrnily rozmanité pole marockých *ulamá*. Podle některých analytiků bylo v minulosti možné, aby jednotliví *álimové* upravovali svou rétoriku podle okolností, za kterých promlouvali. Rovněž byli ideově nejednotní, a to v závislosti na sociálním prostředí a vrstvě, ze které pocházeli.³¹ A ačkoliv se dnešní *ulamá* stále rekrutují ze všech oblastí marocké společnosti, vystupují jako jednotné těleso a to právě díky řadě kontrol a formací, kterým v dnešním Maroku podléhají.

Náboženské otázky spadají pod Nejvyšší radu *ulamá*, které předsedá sám král a jejíž složení má také pod kontrolou. Tato instance je jediná v zemi, která má právo vydávat *fatwy*, které musí být, samozřejmě, v souladu se státní politikou a oficiální státní rétorikou. Všechny ostatní *fatwy*, vydané jinými duchovními, se považují za neplatné a jedná se dokonce o trestný čin. Pravomoci a úkoly Nejvyšší rady *ulamá* jsou upravené královskými výnosy.

³⁰ Tozy, „L'Islam entre le contrôle de l'état et les débordements de la société civile: Des nouveaux clercs aux nouveaux lieux de l'expression religieuse“, 10.

³¹ Tozy, „L'Islam entre le contrôle de l'état et les débordements de la société civile: Des nouveaux clercs aux nouveaux lieux de l'expression religieuse“, 10.

Marocké *ulamá* lze vnímat jako prostředníky a reprezentanty Knížete věřících, kteří jsou „pověřeni šířením příkazů islámského práva a plněním náboženské a vlastenecké mise,“ spočívající ve formování věřících, tak aby nepodlehli jiným náboženským proudům a dalším „deviacím.“³²

Na vymýcení „deviací“ je kladen stále větší důraz po útocích v Casablance, kdy se monarchie snaží o zachování náboženské bezpečnosti a také o ochranu své kultovní jednoty. V jednom z proslovů král uvádí, že mise *ulamá* je ochránit Maroko proti extrémismu a terorismu, a zachování jeho identity v duchu umírněnosti a tolerance.³³ V dubnu 2004 byla v souladu s reformami založena Nejvyšší rada *ulamá*, která byla umístěna pod přímou kontrolu krále. Až do této doby spadaly jednotlivé rady pod kontrolu Ministerstva pro záležitosti islámu. Toto přímé podřízení bylo důsledkem nové náboženské politiky, jejímž jedním pilířem se stalo podřízení veškerých náboženských učenců pod kontrolu státu.

Podřízení Rady *machzenu* v praxi znamená, že Nejvyšší rada musí jednat tak, jak si přeje král, i když je to v rozporu s jejími pravomocemi. Nejlepším příkladem je kontrola vydávání *fatew*, které jsou stále tolerovány, pokud o osobu, která je (nezákonně) vydala, má zájem stát. Příkladem jsou salafističtí šejchové, se kterými se král snaží usmířit. Ti *fatwy* stále beztrestně vydávají a to od těch neškodných, až po obvinění z blasfemie.

Nejvyšší rada kontroluje regionální a lokální rady, které se snaží být blíže lidem a přímo jim pomáhat a věnovat se jim. Tato politika byla pojmenovaná jako přiblížení státní správy občanům (*taqríb al-idára min al-muwátin*)³⁴. V důsledku politiky přiblížení se počet regionálních sedmičlenných rad zvednul z 30 na 70.

Reformy stále pokračují, čehož je důkazem nový projekt k navýšení úkolů a zodpovědností *ulamá* v novém směru. Ten stanovuje návrh zákona č.103.12, týkající se úvěrových institucí a jim podobných organizací; v první řadě se zde jedná o islámské bankovníctví. Otázkou vyvolala právě účast a způsob zasahování Nejvyšší rady *ulamá* do celého systému. Podle Rady jsou její členové více než kompetentní zasahovat do záležitostí islámského bankovníctví, jiní ale oponují, že Rada nemá zkušenosti s podobnými úlohami a je nutné, při tomto znění zákona, aby absolvovala školení. Zákon uvádí, že Rada, potažmo její speciální komise, je jedinou instancí, která má právo rozhodovat o náboženské

³² Projev Mohammeda VI. z 15. prosince 2000.

³³ Projev Mohammeda VI. z 30. dubna 2004.

³⁴ Maddy-Weitzman, and Zisenwine ed., *Contemporary Morocco: state, politics and society under Mohammed VI.*

platnosti bank a jejich služeb.³⁵ Zákon byl schválen po takřka dvou letech od svého návrhu, v prosinci 2014.

c) **Imámové**

Imámové jsou nositeli islámu a patří mezi ty, kteří mají největší vliv na muslimské komunity. Schopný imám může radikalizovat i umírnit celé společenství, ke kterému promlouvá. Proto jsou imámové jedním ze základních pilířů všech marockých náboženských reforem od roku 2004.

Centrem vzdělávání marockých imámů je Dár al-Hadíth al-Hassaníja, kde jsou školeni jak Maročané, tak i příslušníci jiných států. Mezi vyučované předměty nepatří jen studium Koránu a náboženství, ale také praktické znalosti jako psychologie a práce s počítači, které jim mohou pomoci ve vykonávání jejich funkcí a v práci s komunitami. Vedle toho dochází k řadě reforem, které upravují práva imámů tak, aby jejich vystupování více odpovídalo oficiální státní rétorice. Dochází k jejich omlazování, modernizaci, a posilování oddanosti ke království.

Imámové mají pro monarchii klíčovou roli – v roce 2011 byli mezi těmi, kdo vyzýval lid, aby šel hlasovat pro novou ústavu. I přesto je ale jejich práce ve srovnání s finančními podmínkami jiných zaměstnání a hlavně s ohledem na životní náklady v marockých městech, značně podhodnocena. Minimální měsíční plat běžných imámů je 1000 dirhamů (něco přes 2500 Kč) a za tuto částku je v Maroku velmi obtížné zaopatřit rodinu. Imámové velkých mešit jsou na tom výrazně lépe. Například imám mešity Hasana II. v Casablance pobíral v roce 2011 plat 4000 dirhamů (asi 10 000 Kč). Většina kazatelů je proto nucena provozovat také obchod, aby byla schopna uživit své rodiny. Zvýšení platů o 300 dirhamů (750 Kč) měsíčně v roce 2012 jejich situaci příliš nezlepšilo.³⁶ Finanční důvody zapříčinily exodus marockých imámů všemi směry – od Zálivu po Evropu, kde jsou přirozeně finanční podmínky výrazně lepší. I přes špatnou finanční situaci marockých imámů se stalo Maroko v posledním roce cílem imámů z jiných zemí. Ti přichází primárně za vzděláním.

Centrem vzdělávání imámů se království stalo v roce 2013, kdy byla podepsána první dohoda s Mali, kterému Maroko přislíbilo vyškolení 500 imámů. V listopadu 2013 podepsalo Maroko a Mali dohodu o náboženství, kterým se zavazují prosazovat málikitskou školu. Podle bývalého amerického velvyslance v Maroku, Edwarda M. Gabriela „pomoc Mali, Tunisku, Guinei a Libyi v prosazování umírněného islámu je důležitou částí marockého

³⁵ Barrada, „Ouléma, les nouveaux maires de la finance?“

³⁶ Jaabouk, „Maroc : Exode massif des imams marocains vers les pays du Golfe.“

přínosu pro mír, bezpečnost a rozvoj v této části světa.“³⁷ V září 2014 bylo dohodnuto vyškolení 500 imámů z Guiney a o podporu projevil zájem také Gabon, Nigérie a Maledivy.

m) Plán na podporu náboženského vedení

13. června 2014 byl v Maroku králem představen takzvaný Plán na podporu náboženského vedení. Tento plán cílí na sjednocení učení, podávaného v mešitách a madrasách, zabránění zneužívání mešit různými náboženskými proudy a zlepšení kvality služeb nejen náboženských, ale také občanských.

Jeho základem je okolo 1300 imámů – duchovních vůdců, kteří budou podle ministra pro záležitosti islámu jmenováni, aby pomohli a vedli imámy v mešitách a pomohli jim ochránit základy marockého islámu, proti radikalismu, který nepřestává útočit na marockou mládež.

Tito imámové, instruktoři, budou vysláni do různých částí země, a aby mohli blíže spolupracovat s Radou *ulamá*, budou, kromě nadstandartního vzdělání v teologii, vybaveni také počítači. Počítače budou mít přístup k online vědecké knihovně a na speciální web a také instruktoři propojí s Radou *ulamá*, jejíž členové (rovněž vybaveni počítači) budou moci přímo a okamžitě odpovídat na jejich otázky.

Imámové-instruktoři stojí v novém plánu na reformu náboženského prostředí v Maroku. Od června 2014 začnou kontroly mešit, kterým budou noví imámové nabízet jim svoji podporu. Nejvyšší rada *ulamá* připravila měsíční program, kteří instruktoři odprezentují a zároveň si každý z nich připravuje vlastní program podle potřeb jednotlivých mešit, který zároveň musí představit Nejvyšší radě. Tento program zároveň musí posílit roli Regionálních rad *ulamá*³⁸ ve vzdělávání imámů a posílit vzájemný vztah mezi nimi.³⁹ Cílem je propojení mešit s *ulamá* tak, aby se s případnými problémy a otázkami obraceli na tyto rady, které disponují přístupem ke knihovnám a mohou zodpovědět komplikované otázky a podat potřebné informace.

Nejnovějším krokem ve vývoji vztahu monarchie-kazatelé, který navazuje na „plán podpory“, je výnos č. 1.14.104, vydaný 1. července 2014. Tento dekret zakazuje všem imámům politickou angažovanost a příslušnost k politickému uskupení nebo odboru, po dobu vykonávání jejich funkce. Důraz se klade hlavně na zákaz vyjadřování svých politických

³⁷ Moroccan American center for policy, „Morocco Extends Religious Cooperation and Training at Request of Tunisia, Guinea, and Libya“

³⁸ Maroko má 82 regionálních rad s 652 členy.

³⁹ Le Matin, „Le plan de soutien à l'encadrement religieux illustre de nouveau la pertinence de la gestion du champ religieux marocain.“

názorů a vyhnutí se krokům, které by mohly být v rozporu se (státním) islámem. Vydání dekretu je krokem proti hnutí AWI a MUR. Tyto dvě spolu se salafisty jsou strany, které využívají mešity k prezentování svých politických postojů nejčastěji.

Tento dekret je tak živým důkazem toho, že státní kontrola imámů není stoprocentní a monarchie se nepřestává obávat hrozby, kterou mohou přinášet imámové ovlivnění radikálním učením.

d) Projekt duchovních vůdkyň a ženy proti radikalismu

„Pokud vyškolíte muže, vyškolíte jednu osobu. Pokud ale vyškolíte ženu, vyškolíte celou společnost.“

Fátima Nezza, marocká duchovní vůdkyně⁴⁰

Ženy tvoří důležitou součást marockého boje proti terorismu, protože jsou základem rodiny a srdcem společnosti. Jejich zapojení do tohoto boje je součástí dlouhodobého plánu, který započal při korunovaci Mohammeda VI., ale svou tvář dostal až v roce 2004, při sepsání nového rodinného zákoníku. Ten výrazně posílil společensko-ekonomickou roli žen, které získaly řadu práv. Jsou pokládány za rovné svým mužům v domovech, mají právo požádat o rozvod, nárok na finanční podporu po rozvodu, právo na svěřeni dítěte do péče a mají také větší právo na dědictví a jiné.⁴¹ V arabském světě je unikátní, že ženy byly postaveny na roveň mužům, co se rozvodu a péče o dítě týká. Další důležitý krok pro změnu pozice žen v království, tentokrát krok na poli politicko-náboženském, přišel následující rok.

Projekt „muršidát“, který je důležitým prvkem v obnově tradičního náboženství, byl poprvé představený v roce 2005, a jeho cílem je propagace marockého islámu – tolerantního a umírněného, ničím neohrožujícího stabilitu země. V roce 2004 nechal král sepsat nový rodinný zákoník, který uzákonil rovnost pohlaví. Právě tento krok umožnil vytvoření projektu, který umožňuje ženám, aby vstoupily na, do této doby pouze mužům vyhrazenou, náboženskou scénu. Podle Ahmada Toufíqa, je projekt důležitým prvkem v boji proti terorismu a byl stvořen, aby ochránil společnost před extrémismem a propagoval umírněný islám.⁴²

⁴⁰ London Couture, „A gendered approach to countering violent extremism“, viii.

⁴¹ London Couture, „A gendered approach to countering violent extremism“, 26- 27.

⁴² Nast, „Mourchidates“, 11.

Poprvé v muslimském světě mohou ženy, s výjimkou vedení modliteb, zastávat funkci imámů. Zároveň se jedná o první případ v arabském světě, kdy stát cíleně školí ženy, aby se staly náboženskými vůdkyněmi.⁴³

Pro program muršidát jsou vybírány ženy mladší čtyřiceti šesti let, které jsou držitelky minimálně bakalářského diplomu z některé z marockých univerzit a znají z paměti alespoň polovinu Koránu. Muršidát, tedy kazatelky či duchovní vůdkyně, i jejich mužští protějšci, jsou vyučováni členy Nejvyšší rady *ulamá*, pod přímou patronací krále. Jsou vzděláváni nejen v náboženství, ale také v psychologii, právu, ekonomii, počítačových vědách a jiných oblastech, které mohou využít při své budoucí práci. Po ukončení dvanáctiměsíčního kurzu jsou imámové i muršidát umisťováni do potřebných oblastí, přičemž se stát snaží, aby byli co nejbližší rodinám, které mají na starosti. Jejich úkoly jsou stejné jako úkoly mužů, přičemž hlavním rozdílem je, že muršidát mají zakázáno vést modlitby. Mají ale tu výhodu, že, na rozdíl od mužů, nejsou pevně přivázaný k mešitám. Ve svém popisu práce mají za úkol promlouvat k lidem na ulicích, v nemocnicích a ve vězeních.

Úkolem duchovních vůdkyň je věnovat se primárně ženám v zanedbaných komunitách. Jejich pravomoci jsou omezené na výuku o Koránu a jeho málikitském výkladu, míru a toleranci. Věnují se také výuce rodičovských technik. S ženami a dětmi navštěvují nemocnice, dětská centra a vězení, pod heslem „mír začíná doma“. Každá komunita se liší a vůdkyně se věnují tomu, co která žena či ženy potřebují. Další aktivity, kterým se muršidát věnují je péče o děti po škole, výuka žen čtení a psaní, vzdělávání o zdravotních problémech, kdy zvou doktory, aby s ženami promlouvali. Věnují se také kooperativám,⁴⁴ ve kterých ženy prodávají své výrobky, od látek a koberců po arganové masti. Podobně se věnují ženám ve vězeních, kde se navíc věnují otázkám pohlavních chorob, psychologickým problémům, kouření a vedou kulturní programy. A vůbec dělají všechno, co může ženám pomoci se integrovat a najít si práci.

Prvních 50 kazatelek ukončilo svá studia v květnu 2006 a, spolu se 150 imámy, jim bylo nabídnuto 200 míst v různých regionech země. Ministerstvo pro náboženské nadace a záležitosti islámu se zavázalo, že bude každoročně otevírat minimálně stejný počet míst pro další ročníky.⁴⁵ K rozšíření působení absolventů došlo během měsíce Ramadánu v roce 2008. 167 imámů a 9 muršidát bylo vysláno do Západní Evropy a Kanady, aby na omezený čas

⁴³ Nast, „Mourchidates“, 6, 7.

⁴⁴ Kooperativy by se daly přeložit jako družstva nebo chráněné dílny. Sdružují ženy z ohrožených a marginalizovaných regionů, které se věnují nějaké činnosti a prodávají své výrobky. Kooperativy jsou v Maroku velmi populární a zaručují, že ženy mají dobré pracovní podmínky a je s nimi slušně zacházeno.

⁴⁵ Leconomiste.com, „Le Maroc et ses mourchidates.“

pracovalo s místními marockými imigranty.⁴⁶ Muršidát také dostávají stále častěji prostor, aby mluvily na mezinárodních fórech a konferencích ve Spojených státech a to jako důsledek zacílení americké administrativy na boj proti terorismu.⁴⁷

Přijetí muršidát marockou náboženskou společností bylo, podle očekávání, výrazně pozitivní i výrazně negativní. Několik týdnů po jmenování prvních padesáti kazatelek byla Nejvyšší radou *ulamá* vydána *fatwa*, zakazující ženám vést modlitby. Tato *fatwa* přišla jako reakce na odpor řady duchovních i laiků proti programu, a jejím primárním cílem bylo ujistit veřejnost, že ženy nebudou zastávat roli imámů. Ačkoliv *fatwa* zdůraznila, že málikitská škola neumožňuje ženám vést modlitby a v Maroku neexistuje žádný precedent, nezapomněla opomenout, že toto nijak nesnižuje roli žen v islámu a jejich důležitost.⁴⁸ Imámové mohou tedy předříkávat své modlitby nahlas, ženy to mohou činit pouze v tichosti. Další podobná *fatwa* se objevila v dubnu 2013 a zakázala všem ženám vést modlitbu před muži.⁴⁹

Vytvoření institutu muršidát předcházely dvě celonárodně vysílané události, které vyzdvihly důležitost žen v marockém islámu. Tou první bylo čtení veršů oslavujících Proroka Muhamma, složené ženami k oslavě prorokových narozenin. Tomu dal v roce 1993 své požehnání Hasan II. ve Velké mešitě v Casablance. V roce 2003 Mohammed VI. navázal na svého otce a pozval Rajjae Najji al-Mekaoui, profesorku práv na univerzitě Mohammeda V., aby v Královské palácové mešitě vedla ramadánovou přednášku, které se účastnili nejvyšší státní úředníci, diplomaté a armádní činitelé z celého světa. V minulosti žádná žena nevstoupila do této místnosti, natož aby promlouvala při oslavách Ramadánu před čistě mužskou společností. Ze strany marockých islamistických hnutí se na kroky obou monarchů snesla ostrá kritika, hlavně kvůli porušování islámských tradic.⁵⁰

Na vytvoření institutu duchovních vůdkyň se objevila řada rozporuplných názorů. Generální tajemník AWI zdůraznil, že kazatelky mohou mít pouze omezený vliv mezi populací a jsou pouze nástrojem vládní propagandy. Na druhou stranu prohlásil: „Když vezmete tuto myšlenku jako teorii, musím říct, že je to skvělý nápad, protože umožňuje ženám zapojit se do dění v oblasti náboženství.“⁵¹ AWI je pod vedením Nádii Jásín ve věci ženské otázky více otevřená, protože v projektu vidí šanci. Podle ní pro její hnutí nebude obtížné získat muršidát na svou stranu a jejich začlenění do hnutí bude velmi snadné, protože

⁴⁶ Rausch, „Women spiritual guides (mourchidate) in Morocco“, 1.

⁴⁷ Alarabiya.net, „Morocco’s Muslim women leaders in US combat extremism.“

⁴⁸ Mg.co.za, „Moroccan fatwa declares women cannot lead prayers.“

⁴⁹ Sfali, „Le haut conseil des Oulémas interdit aux femmes d’être ‘Imams’ aux mosquées.“

⁵⁰ Direche, „Les Murchidât au Maroc“, 15.

⁵¹ Rausch, „Women spiritual guides (mourchidate) in Morocco“, 3-4.

jsou už trénované v teologii.⁵² Zajímavé je zjištění, že vysoký počet kazatelek vyškolených v prvním cyklu opravdu podporuje právě AWI, stranu oponující režimu, která bojovala proti změně rodinného zákona a změnám v zákonech, dávajících větší práva ženám.⁵³

Co se ale nezávislým pozorovatelům může zdát více kontroverzní, než otázky tradičního islámu a pozice ženy v něm, je fakt, že práce kazatelek zůstává po ukončení jejich studií nemonitorována.⁵⁴ Zcela chybí zpětná kontrola jak kazatelek, tak lidí, s kterými pracují. Kazatelky vystupují jako nezávislí „vyslanci státu“ a náboženské autority, a jsou ve své roli velmi svobodné. To jim umožňuje ovlivnit rodiny, se kterými pracují, na velmi rozsáhlé úrovni.

Vlna kritiky se na program snesla v roce 2011 po bombových útocích v Marrákeši. V té době byl projekt muršidát už velmi dobře zaběhnutý, ale osvěta hlásaná kazatelkami nezabránila teroristickým akcím. Další kritika se snáší také z řad aktivistek za ženská práva, podle kterých program nedosáhl takových úspěchů na poli zrovnoprávnění žen, jaké sliboval.⁵⁵ Pozitivním výsledkem ale zůstává, že od vytvoření programu se výrazně zvýšil počet žen, navštěvujících mešity.⁵⁶

I přes veškerou kritiku nebyl projekt ukončen, ale došlo k jeho rozšíření. V roce 2014 se počet vyškolených duchovních vůdkyň zvedl o 1000%, proti roku 2005, kdy bylo vyškoleny první padesát.⁵⁷

Ačkoliv tedy prvotní úlohou programu bylo šíření umírněného islámu, duchovní vůdkyně zasáhly marockou společnost více do hloubky. Když žena cítí touhu si s někým promluvit a rozebrat své problémy, obrátí se na duchovní vůdkyni, která jí pomůže. Podle Kristy London Couture si marocká vláda ani není vědoma, jakého úspěchu se programu muršidát dostalo. Ženy, které se dříve neměly na koho obrátit, mají před sebou nyní ženské náboženské autority, které se jim věnují. A ty jsou zároveň první obranou proti radikalismu – kdo jiný pozná dříve, že se člen rodiny začíná radikalizovat, než matka, žena nebo sestra?⁵⁸

⁵² Nast, „Mourchidates“, 44-45 .

⁵³ Nast, „Mourchidates“, 45.

⁵⁴ Rausch, „Women spiritual guides (mourchidate) in Morocco“, 13.

⁵⁵ Harrington, „Women provide “spiritual security” in Morocco“

⁵⁶ Wikileaks, „Gender and religious reform. Women „imams“ in Morocco.

⁵⁷ London Couture, „A gendered approach to countering violent extremism“, 30.

⁵⁸ London Couture, „A gendered approach to countering violent extremism“, 32.

9. Zahraniční islám

Hasan II. zahájil rozsáhlou zahraniční náboženskou politiku. V první řadě se jednalo o posílení spojení sunnitských zemí, v čele se Saúdskou Arábií, která našla v Maroku řadu investičních příležitostí. Ve druhé řadě se Hasan II. dostal do čela společenství muslimských zemí – stanul v čele Organizace islámské konference a Nadace Al-Qods a stal se hlavním vyjednávačem mezi Palestinou a Izraelem. Třetím krokem bylo otevření Univerzity islámské renesance a výstavba velkolepé mešity Hasana II. v Casablance. Mohammed VI. zahraniční politiku jedině posílil s tím, že se mu podařilo postavit Maroko do čela Západní Afriky a zdůraznit jeho pozici jako významného spojence Západu v boji proti radikalismu.

e) **Ekonomie a náboženství v Africe**

Boj o udržení čistoty marockého islámu, který jde ruku v ruce s bojem proti radikalismu, dal impuls pro boj také na mezinárodní půdě, do jehož čela se Mohammed VI. postavil.

Výše zmíněná spolupráce Maroka a řady afrických zemí, které požadují od království vyškolení imámů, není jediná. Král, který je v Západní Africe uznáván jako potomek Proroka a Kníže věřících, a zároveň byl zvolen pátou nejdůležitější osobností současného islámu, si začal v regionu budovat velmi solidní základy.

Po vypuknutí krize v Mali se očekávala v první řadě reakce Alžírsko, které mělo k Mali velmi blízko, a to nejen geograficky, ale i politicky. To se ale v té době topilo ve vnitrostátní krizi a jeho problémů využilo Maroko. V listopadu 2013 se v Rabatu sjelo 19 ministrů zahraničí, kromě afrických zemí se účastnili také zástupci Francie, aby podepsali Rabatskou deklaraci, jejímž podmínkou se stala právě eskalovaná situace na severu Mali. Touto deklarací se zavázali ke společnému postupu v boji proti mezinárodnímu terorismu, a to nejen v regionu Západní Afriky a Sahelu. Nejdůležitějším krokem kupředu, zakotveným v deklaraci, je sdílení informací tajných služeb, jejichž mezer do té doby al-Qá'ida a jiné skupiny úspěšně využívaly.⁵⁹

Maroko si tímto získalo dobrou tvář před africkými i západními spojenci, a zároveň si vydláždilo cestičku k řadě výhod, které mezinárodní boj proti terorismu přináší. Marocká státní banka Attijariwafa skoupila krátce poté 50% Malijské národní banky a králova Šarífská

⁵⁹ Charai, „Morocco, counter-terrorisme and the US-Africa summit“, 2.

kancelář pro fosfáty už rozběhla průzkumné práce na východu země, slibující zajištění potravin pro obyvatele Mali.⁶⁰

Za královou snahou v Západní Africe je, vedle zajištění míru a bezpečnosti, také nepopíratelný ekonomický záměr, o kterém svědčí mimo jiné také řada smluv pro marocké (státem vlastněné) společnosti v pěti afrických zemích, které král navštívil během svého afrického turné v lednu 2014. Pozice Maroka, které výrazně profituje z alžírské indispozice a pasivity, je přitom výrazně lepší, než pozice jeho letitého soupeře.

Král je přijímán jako autorita napříč náboženským spektrem, od salafistů po súfijské a také napříč hranicemi Afriky. Díky řadě podobností, které západoafrický islám s marockým islámem sdílí, je spolupráce s Marokem pro africké země velmi snadná. Maroko tak může z celé situace profitovat jak ekonomicky, tak hlavně mocensky, protože se z něj stává regionální mediátor, kterému se odpovídají nejpovolanější náboženské autority řady zemí regionu.

Marocká diplomacie v Západní Africe je často vedena skrz náboženské vztahy, navázané díky súfijským bratrstvům. Tyto vztahy se stanou předmětem jiné kapitoly, ale zde je nutno poznamenat, že na jejich základě je Mohammed VI. schopný politicky zasahovat v širokém regionu. Jako příklad lze uvést jeho role v řešení konfliktu o povodí řeky Mano v roce 2002, kdy teritoriální rozpor mezi Sierrou Leone, Libérií a Guineou začal velmi rychle eskalovat. Mohammed VI. se do situace vložil coby mediátor, což mu umožnilo jeho výjimečné vztahy s Dakarem, zajišťující mu pevné místo v oblasti.⁶¹

f) Palestina a Jeruzalém

Jednou z důležitých součástí královské rétoriky, na kterou už sedmdesát let slyší každý muslim na světě, je otázka Palestiny, Izraele a Jeruzaléma. Mohammed VI. často zmiňuje svou podporu trvalého a spravedlivého řešení palestinské otázky, většinou ovšem zůstává pouze u slov.

Výjimkou je Nadace al-Qods, jíž král předsedá. Ta byla založena v roce 1975 Organizací islámské spolupráce a v jejím čele tehdy stanul jako první marocký král Hasan II. a jeho syn předsednictví přebíral po králově smrti v roce 1999. Nadace si klade za cíl sledovat situaci v Jeruzalémě, monitorovat rozhodnutí ministrů zahraničí islámských zemí a

⁶⁰ Sakthivel, "Morocco's move in Mali". Podrobněji viz Pham, „Morocco's vital role in Northwest Africa's security and development; Atlantic council“, 8.

⁶¹ Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 195.

jednotlivých organizací, týkající se Jeruzaléma, a napomáhat práci organizacím aktivním v Jeruzalémě.⁶²

Nadace pravidelně vybírá příspěvky, angažuje se v projektech výstavby, vzdělání, či každý den dodává chleba do chudých rodin. V lednu 2014 se Nadace sešla v Marrákeši na 20. schůzi od svého založení, od něhož nepřestává být představována jako jedna z hlavních organizací, která se stará o ochranu Jeruzaléma a jeho muslimských obyvatel.

Oficiální (a lidem stále vyžadovaná) podpora Palestinců ale nezabránila v ekonomické spolupráci Maroka a Izraele. V roce 2013 zakoupilo Maroko od židovského státu elektronické systémy a obrazovky pro stíhací letouny a také provedlo objednávku na tři bezpilotní letouny typu Heron TP, které sice oficiálně zakoupilo přes německého prostředníka, ale přímá objednávka je stále uvedena v izraelských dokumentech.⁶³ Díky Wikileaks také víme, že zástupci přístavu Tanger Med „jsou pro nejvíce (obchodních) výměn“ s Izraelem a podobně se v minulosti vyjádřil i prezident Obama s nadějí, že se Maroko stane vzorem sblížení arabského světa a Izraele.⁶⁴ Podle statistiky, kterou publikoval Izrael, vyvezl Izrael v roce 2013 do Maroka zboží za 51,6 milionů USD.⁶⁵

Tolik tedy k proklamované nenávisti k židovskému státu a podpoře Palestinců. V tomto případě ani náboženství nedokáže přebít čistý ekonomický záměr a podpora Palestinců tak zůstává pouze u rétoriky a aktivit Komise al-Qods, která se ale nezapojuje politicky, nýbrž pouze svojí charitativní činností.

g) Spolupráce se Zálivem

Vztah Maroka a zálivových monarchií je opačný, než se zeměmi afrického západu. Nejsou cílem marockého náboženského exportu, ani investic. Naopak Maroko samo bylo v minulosti, za vlády Hasana II., Zálivem značně ovlivněno. Dnes je Maroko závislé na miliardových do jednotlivých potřebných odvětví.

Na začátku své vlády potvrdil Mohammed VI. dobré vztahy se Zálivem během svých návštěv v Saúdské Arábii, Kuvajtu, Emirátech a Kataru v letech 2002 a 2004, a pak znovu v roce 2005 v Emirátech, kvůli podpoře investic. Další návštěvy nenásledovaly až do roku 2012 kvůli nastolení politické spolupráce a zlepšení ekonomických a obchodních vztahů a zároveň finanční pomoci.

⁶² Oficiální internetové stránky Nadace al-Qods.

⁶³ JaAbúk, „Un rapport de l'armée israélienne lève le voile sur la coopération militaire et sécuritaire avec le Maroc.“

⁶⁴ Amar, Ali, „Maroc, le partenaire discret d'Israël.“

⁶⁵ Central bureau of statistics of Izrael.

Saúdská Arábie byla, vedle Jordánska, tradičním marockým arabským spojencem. Za vlády Hasana II. podporovala jeho boj proti levici, trvale stála na straně Maroka ve sporu o Západní Saharu a nepřestala v zemi investovat do rozsáhlých projektů. Na druhou stranu Saúdská Arábie v roce 2002 s nevolí sledovala zatčení tří Saúdů, obviněných v Maroku z plánování útoků na americkou šestou flotilu, umístěnou v Gibraltaru. Saúdská Arábie viděla tento akt jako ztrátu spojence na úkor USA, které, spolu s ostatními, obviňovaly Arábii z podpory mezinárodního terorismu.⁶⁶ Další události vedly k ochlazení vzájemných vztahů, které se zase zlepšily přerušáním diplomatických vztahů mezi Marokem a Íránem a počátkem protišíitského diskurzu, se kterým se Arábie mohla ztotožnit. V těchto letech bylo Maroko na Zálivu finančně i ekonomicky závislé – dováželo odtud veškerou svou ropu a jen v květnu 2008 obdrželo od Arábie dotaci 500 milionů dolarů a od Emirátů 300 milionů.⁶⁷

Na začátku roku 2011, v reakci na události Arabského jara, nabídly zálivové monarchie Maroku a Jordánsku vstup do Rady pro spolupráci v Zálivu. Monarchie Zálivu chtěly posílit svou pozici napojením na populární a stabilní režimy dvou království, které byly v kontextu revolucí vhodnějšími spojenci než tradiční USA.⁶⁸ V roce 2013 byla nabídka, po dlouhém váhání Maroka i Jordánska, stažena, ale Maroko obdrželo aspoň pětimiliardové dotace. A tak došlo pouze k podepsání obchodních dohod v roce 2012. Ekonomické vztahy Záliv-Maroko byly a zůstávají zcela na straně Zálivu, na kterém je Maroko závislé.

V říjnu 2014 bylo Maroko na základě svých dohod s Radou pro spolupráci v Zálivu vyzváno, aby podpořilo boj proti Islámskému státu. Rovněž má být jednou ze šedesáti zemí, která se zapojí do koalice pro IS. První marocké jednotky a také vojenský materiál zamířily do Spojených Arabských Emirátů na podzim 2014, kde budou k dispozici spojencům v Zálivu.

h) Muslimské bratrstvo: pro a proti

V Maroku má Muslimské bratrstvo nejbližší k vládnoucí straně PJD. Bratrstvo je dokonce někdy pokládáno za „otce“ marockých islamistů – tedy nejen PJD, ale také MUR, AWI a jiných. Zvolení PJD ve volbách ale ukázalo, jak daleko se místní islamisté dostali od vlivu Bratří. PJD několikrát, poprvé krátce po volbách, odmítlo své napojení na Bratrstvo, a stejně tak učinilo také MUR. I přesto se ale tyto strany a další uskupení postavily ostře proti vojenskému převratu v Egyptě a zastaly se prezidenta Mursího.

⁶⁶ Fernández Molina, „Morocco and the Middle East under Mohammed VI.“, 8.

⁶⁷ Fernández Molina, „Morocco and the Middle East under Mohammed VI.“, 20- 21.

⁶⁸ Shadi, „A New Security Strategy, but Not Necessarily a New Gulf Cooperation Council.“

Blízké mají členové PJD s bratřími to, že vystupují jako umírněné a konzervativní sunnitské islamistické strany, jejíž členové plně respektují a zachovávají vnitřní hierarchii. Podle svých ideálů také vybírají a akceptují nové členy, kteří musí vystupovat v souladu s islámskou etikou. Dalším společným bodem je odmítání uctívání svatých. Obě shodně také podporují Hamás a odmítají palestinskou správu, kterou považují za příliš sekulární.⁶⁹ Toto jsou také důvody, proč marocká monarchie Muslimské bratrstvo odmítá, ačkoliv jej nikdy oficiálně nezakázala. Sufismus a umírněný islám jsou základy, na kterých monarchie staví a na kterých je postavena nová náboženská strategie, preferující příklon Maročanů k mystice raději, než k radikalismu. Muslimské bratrstvo, a zčásti i PJD a jiní islamisté, mají za ideální cíl nastolení chalífátu a konec dědičných monarchií, o což by stál málokterý vládce.

Po zvolení PJD ve volbách v roce 2011 byl verdikt západních pozorovatelů poměrně jednoznačný: Maroko má muslimskobratrského premiéra. Ideově si velmi blízké strany zanechaly tento dojem v řadě komentářů, a ačkoliv několikrát došlo ke sblížení a setkání, PJD si, pravděpodobně pod vlivem nelibosti krále, od Bratří stále drží odstup. Obavy, že se PJD nechá Muslimskými bratry ovlivňovat, se tak ukázaly jako liché. Pravá ruka PJD, hnutí MUR, se od Bratří distancuje výrazně méně – v září 2013 se jeho zástupci účastnili na zasedání Muslimského bratrstva v Láhoru, aby se pokusili najít schůdné východisko ze situace v Egyptě. PJD se sjezdů Bratří neúčastní, ale v roce 2011 se její předáci zúčastnili Celosvětové konference v Káhiře o budoucnosti Egypta a Tuniska, v jejímž čele stáli předáci egyptského a tuniského Bratrstva a které se účastnilo významné množství Bratří z řady států světa.

Během egyptské revoluce v Maroku proběhla řada demonstrací na podporu Muslimského bratrstva a prezidenta Mursího. Demonstrací se zúčastnili převážně sympatizanti PJD, AWI a jiných islamistických uskupení, vedle nich ale také lidé bez politických preferencí, sympatizující s egyptským lidem. Symbol zdvižené ruky se čtyřmi prsty, *r4bia*,⁷⁰ se dostal do všeobecného povědomí a stal se součástí facebookových fotek většiny marockých mladých.

V posledních dvou letech probíhají v Maroku diskuze o azylu pro egyptské Muslimské bratry. Poslední žádost byla podána v srpnu/září 2014, ale odpovědi se jí nedostalo. Ta dřívější, z jara téhož roku, byla odmítnuta a to i přes přímou žádost katarského

⁶⁹ Meriboute, „Printemps arabe : le poids des Frères musulmans – leur vision de l’Etat et de la finance islamiques“, 30.

⁷⁰ Zvednutou rukou se čtyřmi prsty ukazují lidé svou podporu svrženému prezidentu Mursímu. Gesto se poprvé objevilo na sociálních médiích v srpnu 2013 a odvolává se na káhirské náměstí Rábi’a al-’Achawíja, kde probíhaly demonstrace „v sedě“, proti vojenskému převratu.

emíra u premiéra Benkirana. Přátelské vztahy s vládou PJD zčásti sice otevírají Bratřím dveře do Maroka, ale vztahy se Saúdskou Arábií a Emiráty, které Bratry nemají v oblibě, jim spolupráce znemožňují.

Rozpačitý postoj panuje i ohledně vedení Egypta uvnitř Maroka. Zatímco král podporuje nového prezidenta Sísího, PJD svržení Mubáraka uvítala s odporem. I přesto jsou ale na prvním místě mezinárodní vztahy obou zemí: „Historické mezinárodní vztahy mezi dvěma státy, Egyptem a Marokem, nemohou být ovlivněny vnitřními záležitostmi žádné ze zemí. Ale PJD si hodlá zachovat svůj oficiální postoj, co se Egypta týče.“⁷¹

Svou pozici v očích marockého vládce, veřejnosti a vlastně ani PJD si Bratři nevylepšili, když jako druzí (po Kataru) navrhli, aby bylo vedení komise al-Qods předáno z rukou Mohammeda VI. do područí Arabské ligy. Marocké vedení bylo označeno jako velmi slabé a za slabé byly také označeny všechny jeho aktivity na podporu Palestinců a obyvatelů Jeruzaléma. Vzápětí na to reagovala Komise al-Qods 14. května 2013 prohlášením, ve kterém vyzvednula všechny své aktivity a také zdůraznila roli krále coby mediátora.⁷² Nebyli to pouze Maročané, kteří se zastali svého krále a zdůraznili jeho roli. Například Middle East Online publikoval článek na obranu krále a jeho aktivit.⁷³

I přes paradox s protiizraelskou rétorikou, zmíněný výše, zastává Komise přední místo mezi neziskovými organizacemi v Jeruzalémě a tečou přes ni miliony dolarů na podporu města. Jen málo by se dalo v dané situaci dělat víc a kritika ze strany Bratří je tak nepochopitelná zvláště ve chvíli, kdy doufají, že naleznou v Maroku azyl.

I přes svou snahu se vyhradit proti Bratrstvu nepřestávají být vedoucí maroští islamisté, včetně PJD, vnímáni jako prodloužená ruka Bratrstva. A to zejména pro řadu podobností mezi ideologiemi, ale také, že jejich členové následují učení Hasana al-Banná a někdy i Sajjida Qutba.⁷⁴

i) Organizace evropského islámu

Islám zažívá v Evropě velký rozkvět a důležitou roli hrají vedle migrantů i peníze a podpora, kterých se muslimským komunitám dostává. Maroko, které patří k hlavním podporovatelům islámu, se angažuje hlavně ve Francii a ve Španělsku.

⁷¹ Sbiti, „Al Sissi en visite au Maroc, le PJD maintient sa position contre le régime égyptien.“

⁷² „Communiqué relatif aux déclarations attribuées à des personnalités égyptiennes sur le rôle du Comité AlQods.“

⁷³ Chairalláh, „Indamá juhádžimu ichwán Misr....al-Maghrib.“

⁷⁴ Al-Kanbouri, „Morocco's Islamists and the Egyptian Muslim Brotherhood.“

Jedním z důležitých aspektů Nové náboženské strategie z roku 2004 bylo vytvoření Rady *ulamá* pro Evropu, která se má věnovat kulturnímu a náboženskému vzdělávání a kádrování Maročanů, žijících v zahraničí. Ti tvoří něco mezi 5 a 10% populace království, nejedná se tedy v žádném případě o zanedbatelný počet. Maroko si přeje udržet s nimi ekonomické a sociální vazby a zároveň je ochránit před vlivem imámů z jiných regionů, kteří přicházejí do Evropy stejně, jako přicházejí do Maroka.

Podle dohody z roku 2007 mezi Marokem a Francií, bylo Ministerstvem pro náboženské nadace a záležitosti islámu posláno do Francie třicet vyškolených imámů, kteří tam od roku 2008 vykonávají svoji funkci. Navíc k tomu během Ramadánu přicházejí recitátoři Koránu a kazatelé, jejichž počet dosáhl 160 v roce 2014. Poradce ministra pro náboženské nadace a záležitosti islámu, Mohammed Rifki, tento systém a jeho výsledky hodnotil pozitivně: „Připomínáme jim (imámům a dalším), že musí respektovat zákony země a vyhnout se podávání svých názorů na lokální a politické konflikty... Od roku 2008 jsme nikdy neměli žádný problém a dokonce jsme obdrželi gratulace od ministra vnitra (Francie).“⁷⁵ . Vedle toho, státem vlastněná nakladatelství zahájila program, v jehož rámci tisknou kopie Koránu, které rozesílají nejen do marockých mešit, ale také do Evropy a Západní Afriky.⁷⁶

I zde se projevuje ideologické soupeření. Saúdská Arábie v minulosti posílala do Francie množství marockých imámů, vzdělaných po saúdským vzoru.⁷⁷ To vedlo v posledních letech Maroko ke zvýšení své angažovanosti v Evropě, a to nejen ve smyslu vysílání náboženských představitelů. Ministr Ahmad Toufiq se například zúčastnil inaugurace mešity ve Štrasburku, která proběhla 27. září 2013

Z druhého konce je zajímavé zmínit, že v roce 2013 došlo k podepsání dohody mezi Marokem a francouzskými katolíky a protestanty, kterým bylo dovoleno zbudovat v království teologické učiliště. To je určeno africkým křesťanům (ne Maročanům),⁷⁸ kterých sem ročně přichází desetitisíce. Učiliště má také za úkol podporovat dialog mezi náboženstvími. Rovněž je to poprvé, kdy je zbudováno společné učiliště pro katolíky a protestanty, a to rovnou na muslimské půdě.⁷⁹

⁷⁵ Hoffner, „Le Maroc inspire le Mali pour l'encadrement de l'islam.“

⁷⁶ Sakthivel, „Morocco's move in Mali. What Rabat gained in the battle against islamic extremism.“

⁷⁷ Ploquin, „La Turquie et le Maroc influent autrement sur l'Islam en Europe.“

⁷⁸ V Maroku je zakázáno navádět k odstoupení od islámu a konverzi k jinému náboženství. Za odpadlictví hrozí dokonce trest odnětí svobody od šesti měsíců do tří let.

⁷⁹ Gibour, „Les chrétiens forment leurs leaders religieux au Maroc.“

10. Závěr

Nová náboženská strategie a nástup Mohammeda VI. na trůn zcela proměnily náboženské prostředí Maroka. Došlo k modernizaci, je věnována výrazně větší pozornost zanedbaným regionům, což spolu s podporou tradičního marockého islámu cílí k potření radikálních hnutí, které si v uplynulých desetiletích získaly oblibu.

Větší důraz na formování náboženských představitelů a jejich vzdělávání nejen v náboženských předmětech je nejen známkou velmi moderního uvažování machzenu, ale také odpovědí na současné potřeby obyvatel království. Projekt muršidát, který sklízí úspěchy i kritiku je rovněž považován za jeden z nejpokrokovějších programů, zavedených novou královskou administrativou.

IV. PROMĚNA MAROCKÉHO SÚFISMU

Za posledních sedm století se marocká společnost a její religiozita točí z velké části kolem *záwijí*, tedy sídel súfijských řádů a duchovních center. V tomto kontextu se dokonce mluví o „systému *záwijí*“, spravujícím zemi. *Záwijie* jsou stálé struktury, které jsou pevně spjaté s marockým světem a každodenním životem.⁸⁰ Mohou hrát různé role od regionálních po mezinárodní a představují také spojnicí napříč celou Afrikou, ve které představují jak prostředníky mezi kmeny, tak také centra kulturní výměny. Zároveň *záwijie* v minulosti nesčetněkrát prokázaly svou schopnost mobilizovat obyvatelstvo a získat prostředky k velkým stavebním projektům, jako jsou kanalizace nebo hydraulická díla. Předáci *záwijí* jsou považováni za svaté a jsou respektovanými vůdci komunity, které vládou mimo jiné také ekonomicky. Podle historických děl byly v minulosti pouze *záwijie*, s výjimkou několika málo významných rodin v regionech, jediní, kdo byl schopný vykázat nadbytek díky rozvoji zemědělství.⁸¹

V současné době, s nástupem moderních států, byl systém *záwijí*, okupujících jedno z předních míst v hierarchii Maroka a majících nemalý politický a náboženský vliv, nahrazen státní – královskou mocí, která je v zemi v podstatě absolutní, z hlediska náboženského i politického. Došlo tedy ke značnému překrytí sfér vlivu, ve kterém, na první pohled, mohly *záwijie* a súfijské řády ztratit svoje místo a svou moc. Ve skutečnosti ale došlo k syntéze, která moc řádů v jistém ohledu posílila, upevnila a nahrnula do jejich náručí nové příznivce. Ztráta politické moci na úkor krále přetransformovala *záwijie* v královu pravou ruku v boji o udržení tradičního marockého islámu a v boji proti radikalismu.

11. Marocké súfijské řády

n) Butšíšija

Butšíšija patří k novým řádům, který vznikl odštěpením od alžírského řádu qádiríja. I dnes je často užíván název qádiríja butšíšija, značící jejich ideologickou příbuznost. Základy nového řádu byly položeny v 18. století, ale na cestu za nezávislostí se butšíšija vydala až na přelomu 19. a 20. století, s příchodem Mochtára ibn Mochtára Butšíše. Ten si získal velkou oblíbenost mezi lidmi poté, co se zapojil do boje proti Francouzům.

⁸⁰ Mouhtadi, *Pouvoir et religion au Maroc*, str..20.

⁸¹ Mouhtadi, *Pouvoir et religion au Maroc*, str.22.

Mochtárovu vnuku se s pomocí Francouzů podařilo se zklidnit odboje chtivé kmeny a slíbil, že se politicky nebude angažovat a oddělí butšíšiju od alžírské qádiríje. Toto ideologické rozdělení v roce 1936 nepřineslo butšíšiji zánik, ale spíše její pozici v Maroku posílilo. Největší hrozbou pro nový řád se stal prudký vzestup oblíbenosti salafismu v době boje o marockou nezávislost.

Butšíšija je dnes nejoblíbenějším a nejmasovějším řádem v Maroku, který úzce spolupracuje s machzenem a má k němu velmi blízko. Její sídlo se nachází v marockém Madaghu a v jejím čele stojí potomek šejch Hamza al-Qadirí al-Butšíší, potomek Butšíše, Qádira, zakladatele qádiríje a rovněž Proroka. Butšíšija má řadu členů v zahraničí a to hlavně díky migraci.

o) Tidžáníja

Relativně nový řád, který se neuvěřitelnou rychlostí rozšířil po Africe a díky migraci byl přenesen také do Evropy a Severní Ameriky, byl založen na konci 18. století Ahmadem at-Tidžáním (1737-1815). At-Tidžáního rod, který odvozoval svůj rodokmen z linie Proroka, pocházel z Ain Mádhí v Alžírsku, kde se dnes nachází jedno z nejdůležitějších center řádu. Ve věku 45 let, po návratu z Mekky, se at-Tidžánímu zjevil Prorok a přikázal mu, aby se vydal na novou životní cestu. Svým následovníkům, jejichž řady sílily nebyvalou rychlostí, slíbil, že mají zaručené místo v ráji, spolu se svými rodinami a blízkými.

Nová duchovní cesta, *tariqa*, která byla poměrně jednoduchá a zbavená asketizmu,⁸² zaručovala přímý a snadný vstup do ráje a jako taková si rychle našla velkou oblibu mezi lidmi. Ahmad at-Tidžání zemřel v roce 1815 v marockém Fezu. Ještě před svou smrtí byl ale svědkem rozšíření tidžáníje po Saháře, odkud později zahájila postup na západ kontinentu, ale také do Čadu a Súdánu. V subsaharské Africe stál za rozšířením řádu v 19. století Hadž Omar Tall, bojující proti francouzské okupaci a proti nemuslimům, kterým vyhlásil džihád. Díky němu a jeho obrovskému úsilí se tidžáníja rozšířila dále na jih. Jeho rodina, žijící v Senegalu, dodnes požívá velkého respektu.

V dnešní době je přítomna na rozsáhlém území od Senegalu po Súdán a od Alžírska po Kamerun. Podle oficiálních internetových stránek se počet členů, jakkoliv těžké může být je spočítat, pohybuje okolo 100 milionů, což dělá z tidžáníje nejpočetnější súfijský řád v Africe.⁸³ Některé odhady, hlavně ty, co zveřejňuje řád samotný, vedou ale až k 350 a 400 milionům, to je ale obecně považováno za přehnané. Toto obrovské rozšíření vedlo

⁸² Triaud, „La Tidjaniya, une confrérie musulmane transnationale“, 9.

⁸³ Oficiální stránky řádu Tidžáníja. <http://www.Tidžání.org/>.

samozřejmě ke vzniku více či méně nezávislých větví a *záwijí*, z nichž si dnes řada konkuruje na náboženském poli.⁸⁴ Jen málokdy ale dochází k výraznějším roztržkám, které by narušily vztahy uvnitř řádu.

12. Tradice záwijí

Lidová pobožnost masově zachvátila Maroko v době vlády Almorávidů a Almohadů, kteří zemi doslova pokryli *záwijemi*, ve kterých žili asketi zcela odtržení od světa. Krom rozjímání o Bohu se také věnovali základnímu vzdělání místní populace, charitě a měly také důležité hospodářské funkce. Marabutská hnutí se doplňovaly s potřebami království a vykonávaly řadu sociálních úloh. V této době i v dobách následujících se řada *záwijí* proměnila v *ribáty*, ve kterých se shromažďovali bojovníci, *murábitún*. Ti pak vyjížděli proti svým odpůrcům a nevěřícím – marabutská hnutí stála za vlnami bojovníků, přicházejícími do Andalusie a bojujícími proti křesťanům. V 15. století pak bojujícím proti Portugalcům a Španělům, okupujícím města na pobřeží. Silným ideologickým prvkem těchto *záwijí* byl boj proti cizí, okupační moci.⁸⁵ Tímto se k idejím morální reformy přidaly také politické cíle. *Záwijie* se staly také centry šíření učení. Misionáři se v nich připravovali na své cesty, učili si své řeči a sdíleli své poznatky.

Tradice *záwijí*, coby nástroje státní moci se v Maroku objevila ve 13. století za vlády Merínovců. Důvodem jejich podpory byla patrně obava z šíření mahdistických hnutí, jako byli například Almohadé, ovládající Maroko před nimi. *Záwijie* se staly zastávkami na cestách studentů, putujících za vzděláním, ale také útočištěm pro ty, kteří se snažili uprchnout před perzekucemi. Někdy *záwijie* zasahovaly do bojů o moc tak, že podpořily jednoho z pretendentů o trůn, nebo je naopak smířily. *Záwijie* byly začleněné do předkoloniálního státního aparátu, ale zůstávaly i nadále relativně nezávislé. Zrušit tento systém si nedovolila ani Francie, která respektovala jejich organizaci a zachovala svobodu rituálů.⁸⁶

V dobách, kdy došlo k oslabení centrální moci, lidé se instinktivně otáčeli k předákům *záwijí*, šejchům, kteří v regionech disponovali obrovskou mocí. Vznikaly tak různé nové struktury ve formách bratrstev, klášterů nebo malých panství, které kultovně sjednocovala své věrné. Ačkoliv se toto stalo hrozbou pro královskou moc, ta si nemohla

⁸⁴ O některých nejdůležitějších větvích, například hamáwijí v Burkině Faso a jinde, se lze dočíst v Triaud - Robinson: *La Tijāniyya. Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique*, s. 249.

⁸⁵ Laroui, *Esquisses historiques*, s.40.

⁸⁶ Mouhtadi, *Pouvoir et religion au Maroc*, str. 26.

dovolit proti bratrstvům vystoupit až do počátku 19. století. Do této doby byla moc *záwijí* tak silná, že každý Sevefoafričan, vzdělaný nebo ne, byl členem minimálně jednoho bratrstva.⁸⁷

V 19. století měly *záwije* v podstatě dvě formy. První byla forma súfijských bratrstev, jako například *tidžánija*, které měly své odnože napříč městy i venkovem, bez rozdílu na sociální statut a bohatství jejích členů. Druhým typem byly lokální panství, v které se proměnily na severu *wazzánija*, *násirija* na severozápadě a *zarwálja* v Anti-Atlasu.⁸⁸

V době kolonizace se naplno ukázal dvojaký vztah opozice-spolupráce mezi *záwijemi* a *machzenem*. K Francouzům zaujala bratrstva tři typy postoje: neutrální, opozici nebo spolupráci. Podle dobových záznamů Francouzů byly ale pouze dvě bratrstva, která s nimi otevřeně bojovala. A to *bouazzáwija* a *ainninija*. Další pak zachovávaly neutralitu s tím, že respektovaly rozhodnutí marockých vládců, ale jinak spadaly pod francouzský vliv. Zároveň však počet *záwijí*, které francouzské nadvládě podléhaly úplně, byl asi stejný jako těch, které jí odporovaly.⁸⁹

Právě tato spolupráce a neutrální postoj k pozdějšímu boji za nezávislost vedly k tomu, že většina Maročanů v tomto období ztratila v súfijské řády důvěru. Dalším z důvodů bylo to, že národněosvobozenecký boj v Maroku měl silnou salafistickou příchut', která přiklonila Maročany k tomuto súfijským řádům protikladnému hnutí. Situace se nezměnila ani po získání nezávislosti, kterému v očích Maročanů, súfijské řády ani trochu nenapomohly.

p) Historický vývoj vztahu súfismu a salafismu v Maroku

Po získání nezávislosti nepřátelské pocity veřejnosti přetrvávaly a byly posíleny vládní stranou *Istiqlal*, která byla k bratrstvům velmi nepřátelská. Po jejím rozložení se ale začala situace pomalu zlepšovat. Možnost okamžitě uviděli představení *butšišíje* a chopili se jí. Od roku 1962 došlo k výraznému rozšíření *taríqy* v Casablance, Kenitře a Marrákeši.⁹⁰ Od šedesátých let ale také stoupal tlak *machzenu* na potlačení bratrstev a *butšišíje* v první řadě, protože její stoupající oblíbenost se stávala hrozbou. Až do roku 1999 platil přísný zákaz zahraničních hostů do Madaghu, kde sídlil Šejch Hamza, představený bratrstva.

Za těmito represemi bylo několik důvodů. Tím primárním důvodem nebyla ani tak obava z řádu (a z řádů) samotného, ale z opozice. V 60. a 70. letech došlo k několika pokusům o atentát na krále, které vedly ke dvěma dekádám známým jako „roky olova“, kdy byla potlačována lidská práva a svobody. Zásahy proti řádům byly součástí tažení, které měly

⁸⁷ Laroui, *Esquisses historiques*, str. 40, 41.

⁸⁸ Laroui, *Esquisses historiques*, str. 52,3.

⁸⁹ Mlih, *Structures politiques du Maroc colonial*, str. 298.

⁹⁰ Ben-Brahim, „La Butšišiyya au Maroc“, str. 34.

eliminovat veškerou možnou hrozbu. Co ale zamířilo mušku machzenu přímo proti butššíji byl Jásínův dopis Hasanu II.

Tento bývalý příznivec řádu a budoucí nejznámější islamista Maroka, zakladatel AWI a věčný oponent režimu, napsal dopis, ve kterém se dožadoval nastolení islámského práva. Ačkoliv Šejch Hamza a jeho řád tento dopis odsoudili, bylo již pozdě. Jásín, který byl dříve členem, už upoutal pozornost státního aparátu. Konec odmítání a represí přišel až s nástupem Mohammeda VI. a hlavně s útoky v Casablance, které otočily mínění machzenu o 180°.

q) Mohammed VI. a proměna pozice řádů

Až do útoků v Casablance ale machzen nepřestal podporovat salafistická hnutí. Ty využíval jako obranu proti radikálnímu politickému súfismu, které reprezentoval Jásín a jeho AWI a jiní. Zde je zcela viditelná chyba v úsudku tehdejších činitelů. Zatímco Jásínovo hnutí teroristické útoky okamžitě odsoudilo, samo sebe vyhlásilo za „protipól al-Qá'ídy“ a zřeklo se ozbrojeného boje,⁹¹ byly to právě salafistické proudy, celé roky podporované a pěstované machzenem, které za útoky stály.

Je důležité zmínit, že nejen atentáty samotné změnilы postoj státního aparátu. Machzen se rozhodl k pomalé změně náboženské politiky už před nimi a to na základě sekulárních vztahů mezi monarchií a súfijskými řády, které pomáhaly udržet náboženskou rovnováhu.⁹² Nový král se snažil nalézt rovnováhu mezi všemi hnutími v zemi a v pokračujícím tažení proti bratrstvům neviděl užitek. Prozatímní vítězství súfismu nad salafismem vyvrcholilo odvoláním ministra pro náboženské nadace a záležitosti islámu, M'daghriho. Ten byl nahrazen předním členem butššíje, Ahmadem Toufiqem, v roce 2002.⁹³ Toufiq je v úřadu do dnes a stojí za velkým množstvím mezinárodních projektů, zacílených všemi směry.

Bývalý ministr byl zastáncem a podporovatelem salafismu a bojovníkem proti „lidovému islámu“ ve všech jeho podobách. Byl také obviněn z podpory wahhábismu v zemi.⁹⁴ Jednalo se o stejnou politiku, jako v 60. a 70. letech, kdy monarchie podporovala islamistická hnutí jako obranu proti levicovým proudům a hlavně „násirismu“. Salafismus si machzen vybral v době, kdy se cítil na politické úrovni ohrožen rolí svatých, lidovým

⁹¹ Bernard, „Les islamistes du Maroc condamnent les attentats de Casablanca en Mai 2003“, 1.

⁹² Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 180.

⁹³ Vybrán byl člen řádu butššíja, ačkoliv se v té době v zemi nacházelo více múridů řádu tidžáníje. Podle Machzenu byla butššíja progresivnější v získávání nových stoupenců jak na univerzitách, tak mezi lidmi. Ben-Brahim, „La Butššiiyya au Maroc“, 103.

⁹⁴ Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 33, 34.

náboženstvím a také šířením, který se začal šířit po iránské revoluci.⁹⁵ Podle Maliky Zeghal se jedná o třístranný vztah monarchie-islamismus/salafismus-súfijská bratrstva, který se proměňuje v závislosti na potřebách machzenu.⁹⁶ I ty nejvíce umírněné islamistické a salafistické proudy nahlízejí na súfijské řády jako na odchylky od „pravého islámu“. Výzkum v terénu, který provedl Naoufel Ben-Brahim, ale prokázal, že členové řádu butšíšija nahlízejí stejně na salafisty, islamisty, jásínovce a ostatní, které považují za hereze.⁹⁷

13. Pozice súfijských řádů v politickém prostředí Maroka

„Není tedy překvapující, že Machzen se z jistého úhlu zdá být záwiji, zatímco záwije se zdají být miniaturním Machzenem.“⁹⁸

Abdallah Laroui

Tento citát z díla *Les origines sociales et culturelles du nationalisme marocain* velmi dobře shrnuje koncept moci v Maroku. Jak machzen, tak *záwije* staví svoji moc na posvátnosti jedné osoby, která drží v rukou náboženskou autoritu. Ačkoliv šejchové *záwiji* postrádají titul Knížete věřících, mohou být (nebo tvrdit, že jsou) potomky Proroka, což samo o sobě má v muslimské společnosti nevyčísitelnou hodnotu. Stávají se tím náboženskými vůdci svých vlastních komunit, drží obrovský majetek a mají okolo sebe okruh bratří, kteří jim pomáhají ho spravovat a kontrolovat poddané. Není to ale nic překvapujícího – jak *záwije*, tak machzen vyrostly ve stejném kulturním prostředí, ve kterém se jejich pozice za staletí takřka nezměnila.

Obrovské množství *záwiji*, pokrývající marocké území (v roce 1999 Marrákeš 23, Casablanca 12. Settat 24...)⁹⁹ a množství jejich členů a příznivců z nich dělá politickou moc, se kterou je nutno počítat. Ačkoliv se marocké *záwije* mohou lišit v praktikách a aspektech víry, jejich pozice vzhledem k machzenu je stejná. Podpora, kterou marocký monarcha vkládá do *záwiji* a řádů se mu stejnou měrou vrací a umožňuje mu posílit na jejím základě svou moc. Několik příkladů, kdy súfijské řády a machzen úzce spolupracovali, bude rozvedeno v této kapitole.

⁹⁵ K oficiální roztržce s Íránem došlo v roce 2009, kdy Maroko přerušilo diplomatické vztahy mezi zeměmi, když obvinilo Írán z zasahování do jeho vnitřních záležitostí. Vedle toho došlo také k uzavření iráckých šíitských škol v zemi.

⁹⁶ Zeghal, *Les islamistes marocains.*, 21.

⁹⁷ Ben-Brahim, „La Butšíšiyya au Maroc“, 73, 96.

⁹⁸ Laroui, *Les origines sociales et culturelles du nationalisme marocain*, 153.

⁹⁹ Mouhtadi, *Pouvoir et religion au Maroc*, 43.

Dnes stát ovládá súfijské prostředí jednak díky zařazení důležitých členů řádů do státního aparátu a popularizaci súfismu a jeho folklorizaci. Řád butšíšija oficiálně spadá pod správu Ministerstva pro náboženské nadace a záležitosti islámu, které zajišťuje její financování, zbavuje rodiny šejchů povinnosti platit daně a stará se o každoroční náboženské poutě do Fezu a Madaghu. Vedle toho každoroční Festival duchovní hudby ve Fezu, organizovaný machzenem, láká turisty a návštěvníky z celého světa a slouží k popularizaci súfijských řádů tak, jako málokterá jiná veřejná prezentace.

Těmito kroky si král získal sinou podporu, která se mu vyplatila během Arabského jara, kdy příznivci butšíšije vyšli v desetitisících do ulic, aby vyjádřili svoji podporu referendu. Zatím nikdy v historii se tato *záwije* s takovou vehemencí nevyjádřila k politické otázce. Podle historika Maati Monjiba, citovaného deníkem Jeuneafrique, „bylo toto poprvé, co bylo bratrstvo využito ve vnitřní politické záležitosti, která se týká celé marocké společnosti a všech jejích tříd, stejně, jako by se jednalo o politickou stranu.“¹⁰⁰ Tato aktivizace byla zcela překvapující, protože butšíšija v Maroku neprojevuje žádné politické ani ekonomické ambice. Jak se ale ukázalo během referenda, když se její vůdci rozhodnou, může se stát obrovskou politickou silou,¹⁰¹ která jako taková musí být brána v úvahu. V tom je její pozice velmi podobná AWI a obě svorně politickou participaci odmítají a prohlašují se za striktně apolitické.

r) Diplomacie přes bratrstva: případ tidžánije

V Západní Africe je pocit náboženské sounáležitosti stále silný a při studiu mezinárodních vztahů v regionu nelze vypustit roli náboženství z mysli. Marocká diplomacie proto prochází, mimo politickou rovinu, také přes rovinu společensko-náboženskou, která může být v řadě případů výrazně efektivnější. Diplomacii a rozvoji mezinárodních vztahů výrazně napomáhají v uplynulých desetiletích a staletích nastolené vztahy mezi *záwijemi* a řády napříč Západní Afrikou. Nejlepším příkladem je řád tidžánija, jeden z nejsilnějších řádů v Maroku, Senegal a Mauretánii a nejpočetnější súfijský řád Afriky.

Alfjovské dynastii se už za Hasana II. podařilo zabrat si přední místo v řádu, díky svojí podpoře jeho aktivitám, vstřícnosti šejchům a množství dotací, které tidžánijským komunitám směřovali. Mohammed VI. dnes dokáže využívat náboženského propojení Západní Afriky skrze tento řád s grácií, která mu přináší obrovský politický a ekonomický vliv.

¹⁰⁰ Ait Akdim, Maroc, „Les soufis de sa Majesté.“

¹⁰¹ Ben-Brahim, Naoufel, *La Butšíšiyya au Maroc. Entre l'Islam randiste, le „makhzenisme“ et l'islamisme*, 115.

Marocký monarcha se, stejně jako jeho otec, považuje za ochránce řádu a vynakládá nemalé prostředky a snahu na udržení svého výsostného postavení v tidžánji, které je klíčové jak pro něj, tak i pro řád. Vedle organizace súfijských událostí Maroko posiluje svou pozici na výstavbu mešit v hlavních městech Západní Afriky, jako je Dakar, Bamako nebo Nouakchott.¹⁰²

Maroko se naučilo své důležité pozice v řádu, pojištěné nejdůležitějším poutním místem pro jeho členy ve Fezu, skvěle využívat a bylo schopno na něm založit podstatnou část své africké politiky. Zcela nejvýraznější na poli mezinárodní spolupráce je role tidžánje ve vztahu mezi monarchií a Senegalem, který je známý obrovským rozmachem súfijských řádů na svém území. Komunikace mezi králem a senegalskými súfijskými předáky probíhá na neoficiální úrovni, ale i tak je pro senegalskou vládu závazná, protože řády nad ní mají mezi lidmi převahu a mohou ji snadno destabilizovat.¹⁰³ To jen nahrává do rukou králi, který tím získává výraznou převahu. Z tohoto vztahu ale čerpá i senegalská strana.

Šejchové řádu požívají řady výhod – například poutní cesty do Fezu, nebo i do Mekky, jsou často hrazeny z peněz marockého Ministerstva pro náboženské nadace a záležitosti islámu¹⁰⁴ a finance do rozvoje náboženské sféry v Senegalů jsou pro ně skrze tyto cesty velmi snadno dosažitelné. Mobilní Senegalců, přicházející do marockých *záwíjí* na náboženské poutě, nebo i trvale,¹⁰⁵ přináší království ekonomické výhody.

První ekonomický boom plynoucí ze *zijár* přišel v šedesátých letech. Poutníci, přicházející po období celého roku, cestovali loděmi, které neomezovaly množství nakoupeného zboží tak, jak se děje dnes při cestování letadly.¹⁰⁶ V tu chvíli Maroko objevilo obrovský ekonomický potenciál, který v sobě *zijára* skrývá. I přesto byl v 80. a 90. letech, takzvaných „letech olova“, do Fezu povolen přístup pouze nejvyšším zástupcům řádu. Nástup nového tisíciletí a uvolnění režimu přinesl nový rozkvět a hlavně obnovení tradičního propojení poutě a obchodu, na což se zaměřuje řada agentur, nabízející Senegalcům zajištění jejich poutí.¹⁰⁷ Nákupy v Casablance tvoří nedílnou část nabídky.

Spolupráce náboženská a politická je výhodná pro obě strany, protože výrazně zvyšuje popularitu všech zainteresovaných. Například procházka marockého krále v ulicích Dakaru za doprovodu vládních i nevládních činitelů, dokázala velmi rychle zvýšit jejich

¹⁰² Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 195.

¹⁰³ Samb, „Manifestation confrériques d'utilité diplomatique. La confrérie en mission.“

¹⁰⁴ Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 195.

¹⁰⁵ Kane, „Global Connections in Sufi Order: Roots and routes of the médina Gounass Tidžáníyya“ 209-234.

¹⁰⁶ Lanza, „Pélerin, faire du commerce et visiter les lieux saints. Le tourisme religieux sénégalais au Maroc“, 161.

¹⁰⁷ Vedle agentur se na zajištění poutí zaměřují také náboženské asociace, jichž je řada Senegalců členy. Viz Lanza, „Routes et enjeux de la Tidžáníyya sénégalaise au Maroc. Une zaouia rbatti sur la voie de Fés“

prestiž.¹⁰⁸ Marocký král je uznáván jako *Amín al-mu'minín* a ti, jež ho doprovází, jsou pak vnímáni, jako schválení náboženskou autoritou nejvyššího řádu.

Vedle toho dobré vztahy s Dakarem otevírají Maroku dveře k jeho jižním sousedům. Všechny tyto země mají úzké napojení na Senegal. Pobřeží slonoviny je s ním propojeno skrze tidžániju, jejíž tamní odnož ze Senegalu čerpá náboženskou autoritu.¹⁰⁹ Nástup Maroka v této zemi je tedy skrz tento vztah velmi usnadněn.

s) Spor s Alžírskem a jeho odraz v tidžániji

Spor Maroka s Alžírskem se také odrazil na náboženské rovině. Obě země Maghribu sdílí část duchovního a kulturního dědictví, jejíž podstatnou částí je řád tidžánija. Ta má, jak bylo popsáno, velmi důležitou pozici v Maroku, ale také v Alžírsku, ve kterém je, v porovnání se svým západním sousedem, masovou záležitostí. V Alžírsku se nachází rodiště at-Tidžáního, zakladatele řádu, a rovněž tam sídlí nejvyšší chalífát řádu.

V květnu 2014 se v Maroku uskutečnilo mezinárodní fórum tidžánije, které sezval a organizoval marocký král. Proti této události, která nebyla schválena nejvyšším vedením bratrstva, se vyslovil nejvyšší chalífa, Šejch Alí at-Tidžání, žijící v Ain Mádhí v Alžírsku. Podle jeho prohlášení se marocký vládce snaží přemístit mocenskou základnu bratrstva z Alžírska do Maroka.¹¹⁰ Nejvyšší chalífa odmítl pozvání na 3. mezinárodní sjezd řádu a obvinil odnož tidžánije ve Fezu, že neuznává nejvyšší chalífát jako vedení řádu.¹¹¹ Spolu s tím také vyjádřil názor, že tidžánija byla čistě alžírská záležitost, kterou si teď Maroko snaží nárokovat a nahradit místo Alžírska v duchovním vedení řádu.

To by ostatně plně odpovídalo tendencím, které je v poslední době možné pozorovat v Maghribu. Politický a náboženský vliv Maroka výrazně stoupá na úkor vlivu Alžírska, které se nepřestalo zmítat ve vnitřních krizích. Jako snadný příklad lze uvést smlouvu, kterou podepsalo s Marokem Mali, na vyškolení 500 imámů dle marockého vzoru tak, aby byli ideologicky schopni čelit radikalismu, se kterým se Mali potýká. Mali bylo v minulosti spojencem Alžírska, ke kterému má geograficky blíže. Po krizi a okupaci severu, kdy Mali očekávalo od svého souseda pomoc, která nepřišla, vztahy obou zemí výrazně ochladly a Mali se obrátilo pro pomoc k Maroku.

Pozice Alžírska začala v tidžániji upadat od osmdesátých let, kdy bylo v roce 1984 zorganizováno setkání členů řádu ze subsaharské Afriky v Ain Mádhí. Během tohoto setkání

¹⁰⁸Samb, „Tidjaniya : usages diplomatiques d'une confrérie soufie“, ods 2

¹⁰⁹ Triaud - Robinson, *La Tijāniyya. Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique*, 443-6.

¹¹⁰ King of Morocco Mohamed VI aims to divert “Tidjaniya Religious Brotherhood”

¹¹¹ Tahar, „La Tariqa Tidjania, source de savoir et de rayonnement religieux“

senegalský prezident Diouf uznal existenci Saharské republiky a Frontu Polisario, za což dostal dotaci 20 milionů dolarů. Odpověď Maroka na sebe nenechala čekat – v roce 1985 se uskutečnil Mezinárodní sjezd ve Fezu a obrovské množství dotací do afrických tidžánijských komunit, tentokrát z marocké strany, následovalo. Tím byla odstartována marocká hegemonie. Alžírsko se, kvůli vnitřním problémům, odmlčelo až do roku 2006, kdy zorganizovalo další setkání. Jeho silná pozice ale nebyla obnovena.

14. Řády ve službě machzenu

Ačkoliv k pomalé proměně postavení súfismu v Maroku docházelo už od nástupu Mohammeda VI. na trůn, jak může svědčit dosazení Ahmada Toufiqa¹¹² na ministerský post, dokonalou proměnu přinesl až rok 2003. Ten přinesl uvědomění, že donedávna podporovaný salafismus představuje reálnou hrozbu.

Toufiqova éra přinesla podporu místnímu islámu, oproti tomu importovanému a řádně sponzorovanému. Jeho strategie probíhá na dvou úrovních; tou první je podpora tradičního, přísného málikitského islámu s Knížetem věřících v jeho čele. Druhou úrovní je podpora a rozvoj *záwiji* a súfijských řádů, což přichází ruku v ruce s rozvojem lidového islámu. Obě úrovně mají stejný cíl: ochránit marocký islám takový, na jakém jsou položeny základy marocké společnosti.

Od roku 2003 se tedy pozice súfijských řádů proměnila. Řády se staly ochránci náboženské rovnováhy s tím, že se také zavázaly pomoci udržet náboženskou legitimitu krále. Řády si tedy musely osvojit nové aspekty. Vedle tradičního, duchovního aspektu se musel objevit také aspekt veřejný, a to ochrana zájmů země a krále přede všemi, kteří útočí na monarchii.¹¹³ Maroko, představující duchovní centrum Západní Afriky, se zavázalo k propagaci súfismu, coby alternativy islámského extrémismu, který trvale ohrožuje země regionu. K tomu ale bylo nutné nejdříve provést řadu úprav v království samotném.

t) Politicky apolitická butššíja

Pozice butššíje ve vztahu k machzenu je poměrně složitá. Řád profituje z náklonnosti, kterou jí machzen projevuje a z plna hrdla čerpá finanční prostředky uvolňovaná Ministerstvem pro náboženské nadace a záležitosti islámu. Stejně tak profituje

¹¹² Na tento post byl vybrán člen Butššíje, ačkoliv tidžánija disponovala výrazně většími kapacitami a to proto, že se její členská základna v Maroku rekrutuje hlavně z vyšší střední třídy. Butššíja je masovou a proto volba jejího člena měla ukázat přední místo řádu ve státní správě.

¹¹³ Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 180, 182.

machzen ze „zakoupené“ náklonnosti šejchů, kteří mu vyjadřují svou stoprocentní podporu. Butšíšijové se na konci každé ceremonie modlí za Knížete věřících a aspoň jednoho z jeho synů, a recitují *fātihu* za zesnulého krále, Hasana II. Tato absolutní podpora zůstává z valné většiny pouze v duchovní sféře.

Butšíšija se prezentuje jako přísně apolitická, ačkoliv řada intelektuálů a veřejných osob, kteří jsou členy řádu, v politice běžně vystupuje. Její příznivci jsou členy různých politických stran, nikoliv ovšem jako členové řádu, ale vždy jako soukromé osoby. Samotné vedení butšíšije dokonce proti politické angažovanosti skupin, založených na bázi řádu, vystoupilo.

Příkladem je událost z roku 2008, kdy byla žurnalisty nařčena skupina butšíšijských studentů na univerzitě v Marrákeši, že formují novou politickou frakci, podobně jako amazighská hnutí nebo Sahařané. Vedení řádu proti nim okamžitě zakročilo a zakázalo jim pokračovat v jejich aktivitách.¹¹⁴

Důvodem přísné apolitizace butšíšije je, že v Maroku je pouze jediná instance, která může spojit náboženství a politiku, a tou *Amír al-mu'minín*. Pozice krále, patrona a chleboďárce řádu, nesmí být v žádném případě ohrožena. Tato idea vedla k prvnímu aktivnímu zapojení se řádu do politiky během Arabského jara.

Podpora řádu výrazně pomohla súfijskému hnutí jako celku, ale také jeho jednotlivým členům. Řada z nich zastává důležité funkce ve státní správě, politických stranách, ale také v ekonomické sféře v menších firmách i velkých korporacích. Jsou mezi nimi advokáti, novináři, obchodníci, představitelé firem i vlády, z nichž velká část preferuje veřejně se ke své náboženské orientaci nepřiznávat. Vzájemně ale o sobě ví a podporují se. Tento koncept může v mnohém připomínat Svobodné zednáře.¹¹⁵

Butšíšija a její vzestup k moci má i své odpůrce. Řád, který se prezentuje jako mravní, mající silné etické základy, snažící se mít vliv na machzen byl značně zdiskreditován během takzvané „aféry Madžídí“ v roce 2007. V centru aféry stál Ahmad Toufíq, který prodal, za symbolickou cenu,¹¹⁶ pozemky z náboženských nadací okolo Tarudantu královskému poradci Madžídímu. Toufíq byl ohledně aféry otevřeně zpovídan v poslanecké sněmovně a butšíšija byla nařknuta z napomáhání korupci uvnitř machzenu. Aféra ale krátce na to vyšuměla do prázdna.

¹¹⁴ Ben-Brahim, „La Butšíšiyya au Maroc“, 109.

¹¹⁵ Ben-Brahim, „La Butšíšiyya au Maroc“, 106.

¹¹⁶ Prodejní cena byla 50 DH na m², reálná okolo 4500 DH na m².

V tomto, i v jiném smyslu, *záwija* butššíjja popírá, že je to ona, kdo ovládá ministerstvo. Toufiq je prezentován v prvé řadě jako králův muž, nikoliv jako súfí. I přesto se ale objevují mezi lidmi konspirace tvrdící, že je to ve skutečnosti Šejch Hamza, kdo kontroluje veškerá Toufiqova rozhodnutí.

u) Súfismem proti extrémismu

Jak bylo v textu několikrát řečeno, súfismus a salafismus stáli v Maroku proti sobě celou druhou polovinu 20. století. Politika machzenu tvořila jakýsi trojúhelník, kdy protěžování jedné strany fungovalo jako zbraň v boji proti dalšími dvěma. V sedmdesátých letech se jednalo o trojúhelník mezi súfismem, salafismem a levicovými hnutími, kdy salafismus měl za úkol potřit zbylá dvě. Dnes se situace obrátila a súfismus se ukazuje jako nejlepší zbraň proti konzervativním a radikálním hnutím.

Nový ministr Toufiq se ve svém boji proti salafismu obrátil také proti dříve tolerovaným hnutím, které upadly v nemilost z prosté obavy a potencionálního napojení na salafistické proudy.¹¹⁷ V rámci rekonstrukce náboženství v zemi se Toufiq snaží sjednotit učení, kázané v jednotlivých náboženských centrech a mešitách a zvýšit jejich kontrolu. V tomto duchu dokonce požaduje, aby byli imámové pouze málikitského ritu a aš'aritské doktríny. Za jeho úřadu došlo nejen ke zvýšení počtu súfijských festivalů, ale také setkání mezi řády a státními činiteli, například mezi tidžánijou a králem Mohammedem VI. Vznikla vedle toho také letní univerzita v sídle řádu, v Madaghu, která formuje *múridy*,¹¹⁸ ale je otevřená všem zájemcům.

Snaha využít súfijské řády v boji proti extrémismu čelí, a bude čelit nadále, silnému odporu. Duchovní boj o „nadvládu“ nad mešitami a náboženskými místy, probíhající i přes oficiální formaci imámů, se vede hlavně v chudinských oblastech velkých měst.

Právě v těchto oblastech získala obrovskou popularitu satelitní televizní stanice Iqraa TV, sponzorovaná Saúdskou Arábií.¹¹⁹ Satelity jsou v Maroku k sehnání velmi levně a v základním balíčku NileSat jsou nabízeny právě „programy vhodné pro muslimské rodiny“,¹²⁰ jak se Iqraa TV ráda představuje. Každý dům v nejchudších oblastech má, díky stanoveným nízkým pořizovacím cenám, přístup k satelitnímu vysílání, které tu nabízí hlavní zdroj zábavy a stává se životním stylem. Paradoxně tedy samotná politika machzenu, který se

¹¹⁷ Takovým je třeba učení a osoba al-Maghráwího, které bude podrobněji popsáno v následujících kapitolách.

¹¹⁸ Ben-Brahim, „La Butššiyya au Maroc“, 104-9.

¹¹⁹ Iqraa TV je soukromá televizní stanice se salafisticko-wahhábstickou orientací, zacílená na radikalizaci chudých městských vrstev a mládeže.

¹²⁰ iqraa.com/ar.

snaží nabídnout obyvatelům levný „chléb a hry“¹²¹ vede k radikalizaci nejchudších vrstev obyvatelstva.

Ačkoliv butšíšija rekrutuje své členy na půdě univerzit a zajímá se také o mladé pracující lidi ve městech, kteří se stávají základními kameny řádu, věnuje se také práci s osobami z marginalizovaných skupin. Ti jsou oslovováni přes místní obyvatele, kteří se věnují aktivitám řádu v komunitách a v komunitních centrech, které butšíšija provozuje. Kromě týdenních setkání, *dhikr*, nabízí centra také rozsáhlé vzdělávací programy a programy a spolky pro ženy.¹²²

Své záměry v tomto směru vyjádřily súfijské řády otevřeně už několikrát. 4. ledna 2015 se v Madaghu uskutečnil 9. Mezinárodní sjezd súfijských bratrstev, který zdůraznil nutnost šíření súfijské kultury, coby protikladu islámskému extrémismu. Sjezd byl organizován řádem butšíšija a Euro-středomořským centrem pro studium současného islámu při příležitosti oslav narození Proroka.

Podobné závěry nejsou na sjezdech súfijských bratrstev v Maroku ničím zvláštním. Řád tidžánija se zavázal k propagaci vzdělávání a umírněného islámu na všech třech svých mezinárodních sjezdech v letech 2007, 2009 a 2014.

15. Závěr

Nástup Mohammeda VI. přinesl v království velké množství změn, z nichž jednou z nejdůležitějších je nahrazení salafismu súfismem, coby spojencem machzenu. Příchod Ahmada Toufiqa do čela Ministerstva pro náboženské nadace a záležitosti islámu byl prvním krokem v těchto reformách a Toufiq sám se stal, spolu se svojí agendou, jejich symbolem. Propagace marockého islámu a návrat k marockým tradicím, z nichž jednou z nejdůležitějších je tradice *záwijí* a bratrstev, je základním kamenem jeho politiky.

Islám „po marocku“ nabízí syntézu mezi súfismem, lidovou vírou a konzervativním málikitským ritem. Tato směs, jak bylo řečeno, patří nejenom k místní tradici, ale také k tradici v širším regionu. Západní Afrika je súfijskými řády propojená a jednotlivé země jsou jimi sblížené, což nabízí Maroku možnost se snadno angažovat na zahraničněpolitickém poli. Nová vnitřní politika machzenu, marginalizující salafistická hnutí a protěžující ta súfijská, přichází ruku v ruce se světovým trendem a umožňuje Maroku stanout v čele regionu nejen

¹²¹ Toto přirovnání je více než patřičné – stát, i přes silný odpor odborů, uměle udržuje nízkou cenu chleba, aby se vyhnul „chlebovým bouřím“, kterým čelil v 80. letech.

¹²² Rausch, „Women spiritual guides (mouchidate) in Morocco“, 10.

coby duchovní vůdce, ale také důležitý politický hráč, čehož království v posledních letech stále více využívá.

Propagace marockého islámu přichází po duchovní a tradiční rovině, a ačkoliv Maroko nemůže vynaložit stejné prostředky, jaké může vynaložit Saúdská Arábie k podpoře wahhábismu, je marocká verze islámu přijímána snadněji. Není totiž hrozbou pro sekulární vlády, které by se staly za jiných okolností, cílem útočníků.

V. VZESTUP ISLAMISMU V MAROKU

Pro islamismus v Maroku je zcela určující rok 2011, kdy se dostala k moci dnes vládnoucí strana PJD. A protože vývoj islamistické scény od nástupu Mohammeda VI. až ke zmíněnému vítězství příliš proměn nepřinesl, bude se tato kapitola zabývat zejména vývojem v posledních čtyřech letech.

Tradičně jsou v Maroku rozlišovány dva proudy politického islámu: islamismus smiřující se státní mocí (strana PJD) a islamismus státní moci odporující (ten představuje zaniklá Islámská mládež, AWI, ale někdy je sem zařazována také salafija džihádíja).¹²³ V posledních letech je toto rozdělení, platné v uplynulých dvou dekadách velmi těžké udržet a to kvůli řadě proměn, ke kterým na marocké náboženské scéně došlo.

V řadě případů obtížné vůbec určit, do kterého proudu který představitel přesně zapadá. Jako příklad uvedu hnutí AWI. Toto uskupení je velmi specifické, protože je postavené na súfijském základě, přetransformovaném salafistickými myšlenkami. Dnes je ale považované za islamistické hnutí odporující státní moci a je v zemi tiše tolerováno. V AWI je myšlenkový synkretismus nejzřejmější, ale není jediným, u koho jsou zřejmé výrazné změny.

Všichni maroční náboženští aktéři byli od roku 2003 poznamenáni řadou transformací a procesů a to jak zevnitř, tak také navenek, ve vztahu k monarchii. Jejich zařazení se tak v průběhu nového tisíciletí, zejména po roce 2011, komplikuje.

Do této kapitoly budou zařazeny legální a tolerované proudy politického islámu, odmítajícího násilí, tak, jak byly rozdělené v roce 2003. Takové proudy jsou v Maroku jen dva, které mají reálnou politickou moc a větší množství přívrženců. Jedná se o PJD a hnutí AWI. Další umírněná hnutí a strany jsou okrajové, ačkoliv některé z nich v současné době plánují vstup do politiky a účast na volbách v roce 2016.

1. Současná islamistická hnutí

Většina islamistických proudů, které vznikly v Maroku v 70. letech, postupem času dospěla do stádia „kompromisu se státní mocí.“¹²⁴ Jak bylo zmíněno výše, v současné době jsou v zemi pouze dvě důležitá islamistická hnutí, ideologičtí protivníci, – AWI a PJD/MUR. Jejich cíl ale zůstává stejný a to nastolení islámského státu.

¹²³ Viz. např. Tozy, *Monarchie et islam politique au Maroc* nebo Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*.

¹²⁴ Lamchichi, *Les spécificités de la transition marocaine*, 44.

a) AWI

AWI se nikdy netransformovala v politickou stranu a řada jejích příznivců hlasuje pro konkurenční PJD a to i přes zřejmé rozdíly, které mezi nimi panují. Hnutí považuje současný politický systém za špatný a ilegální, ale drží se hesla „Ne násilí, ne tajnosti, ne zahraniční intervence“. Jásínova ideologie veřejně odmítá revoluci, která by mohla poškodit stabilitu země a nebrání se demokracii, pokud jsou její principy v souladu s vírou a principy islámu.¹²⁵ AWI má silný sociální charakter a spíše než politice se tak věnuje práci se sociálně ohroženými skupinami obyvatel. To je jeden z důvodů, proč je v Maroku tiše tolerováno.

Situace AWI je tak podobná jako situace Muslimského bratrstva za Mubáraka. Zůstává oficiálně neuznána státem, ale trpěna v zemi kvůli své oblibě. Má disciplinované, ideologicky ucelené jádro, do kterého mají přístup jen prověření členové. Její příznivci čítají na desetitisíce – podle průzkumů se jejich počet pohybuje mezi 100 000 a 200 000, někdy se uvádí až k milionu.¹²⁶ To je také jeden z hlavních rozdílů mezi AWI a PJD. Zatímco AWI disponuje desetitisíci aktivních členů, členská základna PJD je výrazně menší. Přívrženci Jásína se ale rekrutují převážně z chudinských oblastí a proto nemají, co se týče finanční podpory, mnoho co nabídnout. Řada členů PJD naopak patří ke středním a vyšším vrstvám, které pomáhají zabezpečit finanční zdroje strany. Dalším rozdílem je prokrálovská pozice PJD, zatímco AWI nepovažuje monarchii za právoplatné vládce a zůstává ke králi silně kritická. To je zcela logické, protože jásínovci a monarchie sdílejí řadu podobností v symbolice – Jásín a král se oba prezentují jako potomci Proroka, držitelé *baraky* a charizmatičtí vůdci. To je dělá konkurenty na ideologickém poli.¹²⁷

AWI značně utrpěla, když v prosinci 2012 zemřel šejch Jásín, zakladatel a duchovní vůdce hnutí, kterého nahradila v čele strany jeho dcera Nádía Jásín. Jako tvrdá zastánkyně názoru, že monarchie není vhodná pro Maroko, měla několikrát předstoupit před soud. Její proces byl ale zatím vždy odročen.

Nádía se také proslavila jako kritička postavení žen v islámské společnosti. V jednom z jejích nejznámějších výroků, v rozhovoru pro BBC v roce 2005, říká: „Muslimové se dopustili obrovských nespravedlností na ženách ve jménu islámu.“¹²⁸ Kritizuje nejen společnost, ale také samotnou AWI, která využívá ženy, jen aby ukázala Západu, že je chápe

¹²⁵ Postojem AWI k demokracii se široce zabývá Vish Sakhtivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*.

¹²⁶ Pollock, „Rule the Casbah: The Moroccan Monarchy's Delicate Balancing Act.“

¹²⁷ Vztah krále a Jásína je předmětem podrobné práce *Le cheikh et le caliphe: Sociologie religieuse de l'islam politique au Maroc* od marockého islamologa Yousuffa Belala, kde jsou jejich vztahy a jejich historie rozebrány rok po roku.

¹²⁸ Sakhtivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*, 36.

jako rovnocenné partnery. Stejná je podle zástupkyň AWI i situace žen v PJD. Nádia zachovává konzervativní myšlení svého otce a není svolná ke kompromisům a ústupkům s machzenem, jako jiní předáci strany, kteří jsou v řadě otázek více umírnění.¹²⁹

Dnešní AWI se pod jejím vedením prezentuje jako nejdůležitější náboženská organizace v zemi a snaží se nabízet lidem duchovní vedení. Své příznivce vyzývá k bojkotování voleb, snaží se prosazovat islámské hodnoty a odsuzuje politiku machzenu.¹³⁰ Čímž se stává tak pro svoji oblíbenost hrozbou, což bylo zřejmě hlavně za bývalého režimu. V severoafrickém regionu ale jeho postoje nejsou ničím ojedinělým.

David Pollock ve svém článku *Rule the Kasbah* vyjadřuje překvapení nad blízkostí AWI a podobně smýšlejících hnutí, vládnoucích v Egyptě a Tunisku, kam jeden z marockých islamistických předáků cestoval v uplynulých letech. Uvádí, že onen cestovatel neshledal na chování vládnoucích stran nic nedemokratického. Paradoxně si ale stěžoval na salafisty, kteří vrhají, v typicky tolerantním a umírněním Maroku, špatné světlo na všechny fundamentalisty.¹³¹

Dnešní AWI se snaží obnovit svou silnou pozici, která byla oslabena po smrti Jásína. Vedle toho hnutí ztratilo příznivce po rozchodu s liberální opozicí z Hnutí 20. února. Vyschly také finanční toky ze Zálivu, který dříve sponzoroval islamistická hnutí v království. Dnes ale Záliv preferuje svazek s machzenem, který dává zálivovým monarchiím umírněnou vizáž, jež v dnešní době potřebuje více, než podporu spřízněných náboženských proudů.¹³² Další proměny politického charakteru by měly následovat.

Vish Saktivel se ve své knize domnívá, že je možné, že se hnutí dočká podobné transformace a státního uznání, jako PJD. I přesto si ale jeho předáci nemyslí, že by to byl moudrý tah, vzhledem k cynickému přístupu a despektu Maročanů vůči politickým stranám. Tato transformace by tak mohla hnutí oslabit, čehož si jsou vůdci AWI plně vědomi.¹³³ Krátce po vítězství PJD ve volbách Benkirane dokonce vyzval AWI k institucionalizaci a účasti na vládě na místo toho, „aby jenom křičeli v ulicích., ale začali také komunikovat (...) a ukázali, že to myslí vážně a opravdu chtějí dostat svých požadavků a cílů.“¹³⁴ Jeho výzvy nebylo vyslyšeno.

¹²⁹ Saktivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*, 36.

¹³⁰ Amghar, „Political Islam in Morocco“, 2-4.

¹³¹ Pollock, „Rule the Casbah: The Moroccan Monarchy's Delicate Balancing Act.“

¹³² Pollock, „Rule the Casbah: The Moroccan Monarchy's Delicate Balancing Act.“

¹³³ Saktivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*, 30-1.

¹³⁴ Ait Dada, van Schaik, „Political islam and moroccan spring“, 26.

b) PJD

Od roku 2011 je v čele vlády umírněná islamistická strana PJD jejíž obliba za vlády Mohammeda VI. prudce vzrostla. Strana je konzervativní, oponuje westernizaci marocké společnosti a snaží se o ochranu její identity. Na politické scéně nemá PJD konkurenci – je jedinou islamistickou stranou a proto těží i z hlasů svých ideologických odpůrců.

PJD má mnoho společného s tuniskou stranou an-Nahda, se kterou svorně hlásá svou víru v demokracii, kterou se zasazují bránit. V řadě případů jednají spíše pragmaticky než nábožensky a nevdají jí sdílení vlády se sekulárními stranami, se kterými vstupují do koalic. Tito islamisté jsou dobře organizovaní a velmi populární, čemuž vděčí právě své umírněnosti a faktu, že se spíše orientují na vládu, než na prosazování náboženských principů.¹³⁵ Mají silnou ideologickou linii a politicky nabízejí nové perspektivy a řešení, než jsou ta, nabízená tradičními sekulárními stranami. Zaměřují se hlavně na společensko-kulturní problémy, jako je boj s nezaměstnaností, alkoholismem, prostitucí, ale také boj s homosexualitou. Ve slovníku strany chybí slovo „šaría“, což ji zcela odlišuje od jejích předchůdců i od MUR.¹³⁶

Odpůrci strany zdůrazňují její dvojakost vůči salafistům, ale také napojení na egyptské Muslimské bratrstvo, v Maroku zakázané.¹³⁷ Řada sekulárních odpůrců se také obává, že islamisté u moci pomalu změní zemi k obrazu svému a pokusí se prosadit náboženský stát a omezí osobní svobody a práva těch, kteří s nimi nesdílí jejich vize. AWI oproti tomu během Arabského jara obvinila PJD ze ztráty ideálů a snahy zavděčit se veřejnosti, přistoupením na jakékoliv požadavky a ústupky.¹³⁸

Předákem PJD a současným premiérem je Abd al-Iláh Benkirane, jeden ze členů Islámské mládeže, který byl mezi prvními, kteří začali oponovat násilí proti státu, jaké prosazovala Islámská mládež, ze které hnutí vzešlo. V roce 1985 Benkirane stál za přerodem strany z ilegality a radikalismu do umírněnosti a jejím začleněním do státního aparátu.¹³⁹ Ačkoliv byl do čela PJD zvolen až v roce 2008, už od osmdesátých let byl jednou z jejích nejdůležitějších figur. Ve své rétorice využívá jak spisovnou arabštinu, tak dialektální, čímž se cílí na obyčejné lidi a dostává se, hlavně v období voleb, do pozice charizmatického vůdce.

Je nutné podtrhnout také rozdíl mezi MUR a PJD, který zdůrazňují obě strany. MUR zůstává nezávislou organizací, jejímž prvotním úkolem je *da'wa* (propagace islámu). Jako

¹³⁵ Khan, „The Moroccan path to Islamism.“

¹³⁶ Seniguer, „Les paradoxes de la secularisation/laicisation au Maroc. Le cas de la Parti de la Justice et Développement“, 17.

¹³⁷ PJD se nachází na mezinárodní úrovni v ošemetné situaci. Návštěva Muslimských bratrů v únoru 2013 v Maroku rozčílila Saúdskou Arábii a odmítnutí nátlaku Kataru na udělení exilu dalším Bratrům, iritovalo Katar.

¹³⁸ Sakhtivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*, 31-2.

¹³⁹ Tourabi, „Morocco: Towards a cohabitation between the King and the islamists?“

taková zůstává apolitická. Právě PJD je ale považována za její pravou ruku a prodloužení na politické scéně.

c) Ostatní islamisté

Vedle dvou velkých stran v zemi existují, nebo podle plánu vzniknou, i menší uskupení. Od roku 2012 je to Hnutí pro ummu, vedle kterého v zemi existuje Civilizační alternativa (al-Badíl al-Hadárí) a PRV, Strana obnovy a ctnosti, která v roce 2013 přijala do svých řad salafistické lídry. Obě strany se plánují zúčastnit voleb v roce 2016, ačkoliv o nich, k lednu 2015, není v tisku takřka slyšet.

2. Islamismus po získání nezávislosti

Region Maghribu zažil prudký vzestup islamistických hnutí v 70. letech. Vlády Tuniska, Maroka i Alžírsko tato hnutí nejdříve podporovaly, protože byly opozicí levicových hnutí, která se rozmohla na univerzitách. Vůdčí islamisté měli většinou dobré vzdělání a získávali si své příznivce tím, že kritizovali to, čeho dosáhly sekulární vlády od získání nezávislosti na Francii. Příznivci pocházeli zpočátku z prostředí vysokoškolsky vzdělaných lidí, univerzitních profesorů a učitelů, ale také studentů¹⁴⁰. Postupně se ale začalo rekrutovat mezi méně vzdělanými vrstvami.

V porovnání s jinými zeměmi regionu, Maroko v 80. letech nezažilo vzestup masových islamistických stran. Důvodem se stala větší komplexita marockého prostředí, tradičně silně spjatého se *záwijemi*, sufismem a také náboženskou roli, jakou hraje král. Prostředí více politických stran a opozice také nevytvářelo takovou touhu po silné náboženské opozici, jako v jiných regionech.¹⁴¹

V Maroku se malé islamistické skupinky postupně sdružily do zastřešující organizace Marocká islámská mládež, se sídlem v Casablance. V čele hnutí stanul Abd al-Karím Moutí'. Toto hnutí bylo v království tolerováno až do roku 1975, kdy byl zavražděn předák Socialistické unie lidových sil (USFP), Omar ibn Džellún (Ben Jelloun). Podezření padlo právě na Islámskou mládež, která se v té době těšila obrovské popularitě a měla širokou členskou základnu. Ačkoliv Islámská mládež obvinění odmítla a obvinila z vraždy stát,¹⁴² její pověst už byla poškozená.

¹⁴⁰ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 25.

¹⁴¹ Mohsen-Finan, „Changement de cap et transition politique au Maroc et au Tunisie“, 106-7.

¹⁴² Toto obvinění vůči státu s Islámskou mládeží sdílela i řada členů USFP; podle nich se machzen snažil zbavit dvou největších konkurenčních stran – socialistů a islamistů. Islámská mládež vydala svoji obhajobu v 32 stránkovém pamfletu *Complot contre le mouvement de la Jeunesse islamique marocaine*, naneštěstí bez

Moutí' utekl do Saúdské Arábie a řada dalších členů hnutí byla perzekvována. Ti zbylí hledali exil v zahraničí, nebo přešli do ilegality a přidali se k Organizaci marockých bojovníků, která se vzdala násilí v roce 1984. Ti, kteří zbyli, se zařadili do legalistického proudu, v jehož čele stál Benkirane.¹⁴³

Paralelně s Islámskou mládeží vzniklo hnutí AWI, které si v zemi záhy získalo silnou podporu. Z čistě marockého prostředí vystoupil Abd as-Salám Jásín, bývalý školní inspektor a člen řádu butšíšija. Jásín do řádu vstoupil v roce 1965 v důsledku osobní krize, ale záhy z něj vystoupil, protože se nedokázal ztotožnit se zapojením řádu do politického dění země. Jásín publikoval řadu pamfletů a článků o situaci v Maroku, z nichž je nejdůležitější otevřený dopis králi Hasanovi II. z roku 1973. Na 114 stranách dopisu¹⁴⁴ velmi důvěrným tónem kritizoval krále, jeho bohatství, politiku, vztah k Západu a dovolil si zpochybnit jeho víru. Dopis způsobil otřes v paláci, ale ačkoliv Jásín očekával exekuci, nedočkal se. Náboženský tón jeho dopisu zapříčinil, že se monarchie obávala vytvoření kultu mučedníka, a raději zvolila rozumnější krok – prohlásila Jásína za blázna a zavřela ho do blázince, protože pouze blázen může zpochybňovat legitimitu monarchie.¹⁴⁵ Svou kritikou získal Jásín v 80. letech tisíce příznivců a jeho hnutí se v Maroku pevně zakořenilo, ačkoliv jeho postoje k monarchii se nezměnily, jak je jasné v jednom z jeho proslovů: „Vy, zahraniční novináři a akademici chybíte, když říkáte: ‚Legitimita marocké monarchie je založena na následnictví v Prorokově linii‘ To je špatně. Pokud si to promyslíte, tak musí být tisíce lidí v Maroku, včetně mě, kdo jsou potomky Prorokovy krve. Proč by někdo z nich neměl být králem?“¹⁴⁶

d) Začátek dialogu

V roce 1989 byl započat dialog s islamisty. Ministr pro náboženské nadace a záležitosti islámu, M'daghri, dal vědět o změně politiky vůči islamistům tím, že začal organizovat náboženské akce na vysokoškolských kampusech, kterých se účastnili i islamisté. Plánované odstranění islamistické hrozby mělo proběhnout jejím začleněním do státního aparátu. Nejdříve se M'daghri obrátil na AWI, která ale o přiblížení s režimem nestálo a to i přesto snahu ministerstva, jehož agenti vyhledávali Jásínovi příznivce i ve vězeních.¹⁴⁷ Jásín

vedeného data publikace. Přesto byl ale v roce 2005 publikovaný dopis, podepsaný členy mládeže, který označil Moutí' a coby toho, kdo za útokem stál.

¹⁴³ Tozy, „L'évolution du champ religieux marocain au défilé de la mondialisation“, 70.

¹⁴⁴ Dopis nese název Islám neboli záplava (*al-Islám aw at-túfán*), a byl vydán i v tištěné verzi. V dnešní době je na internetu dostupný pouze v arabštině.

¹⁴⁵ Frégosi - Zeghal, „Religion et politique au Maghreb: les exemples tunisien et marocain“, 45.

¹⁴⁶ Willis, *Politics and power in the Maghreb*, 185.

¹⁴⁷ Willis, *Politics and power in the Maghreb*, 180.

vždy oponoval politické angažovanosti a tak odmítl možnost vytvoření vlastní politické strany, finanční dávky a uznání legality pro své hnutí. Tím si i nadále zachoval volnou ruku ke kritice monarchie, která k němu v minulosti přitáhla řady příznivců.

Po neúspěchu s AWI se machzen obrátil k bývalým členům Islámské mládeže, hnutí MUR, kterému už v minulosti několikrát zamítl vytvoření strany. V roce 1997 na těchto základech vznikla PJD. Legální islamisté a jejich zastupitelé měli odlákat příznivce od Jásínova opozičního hnutí.

Nová strana se musela vypořádat s řadou problémů; tím hlavním bylo najít svoji cestu mezi zastávanými principy a mezi machzenem, který si nemohla dovolit kritizovat. Bylo tedy nutné se vyhnout řadě témat, což ale nesnížilo její oblibu a ve volbách v roce 1997 a 2002 slavila úspěchy.¹⁴⁸ Jako jediná islamistická strana totiž sdružila příznivce všech ostatních menších a nelegálních hnutí, včetně AWI, salafistů a členů súfijských řádů. Ve volbách 2007 se ale nedočkala očekávaného úspěchu, a zůstala druhou největší stranou v parlamentu. Druhá je také na islamistické scéně, kde je druhou největší stranou/hnutím v Maroku, po AWI.

e) Reakce na útoky v Casablance: dekáda nelibosti

Po útocích v New Yorku a pak v Maroku samotném se dostala PJD nemilosti a to i přesto, že její členové veřejně odsoudili násilí. Ačkoliv strana neměla žádné vazby na skupiny, které útoky spáchaly, dostala se do obrovského tlaku v měsících a letech, které útokům následovaly. Stejně tak se stalo v případě AWI, jehož stovky členů byly vyslýchány.

PJD byla obviněna, že její protizápadní rétorika dala vzniknout živné půdě pro radikalismus a pomohla vytvořit atmosféru, ve které mohlo k útokům dojít. Jediným důvodem, proč nakonec nebyla PJD zakázána, byl strach, že by pak došlo k radikalizaci jejich stoupenců.¹⁴⁹ Došlo pouze k omezení účasti v regionálních volbách a stažení kandidatur několika členů strany. V roce 2008 byly zrušeny dvě malé islamistické strany a jejich vůdci byli zatčeni kvůli podpoře terorismu; všichni z nich měli vazby na Islámskou mládež, MUR nebo PJD.¹⁵⁰

Mezi členy PJD, kteří byli většinou pragmatičtí politici, a členy MUR, více se držící náboženských dogmat, došlo od roku 2003 k ideologické roztržce. Zatímco PJD považovala sama sebe za stranu s islámskou referencí, MUR trvala na tom, že PJD bude strana

¹⁴⁸ PJD z obav z alžírského scénáře v roce 1997 raději navrhlo jen 43% z možných kandidátů. Ve volbách v roce 2002 pak zvýšila na 60%. I přes tato omezení ale u těchto voleb získala 42 křesel.

¹⁴⁹ Willis, „Islamism, democratization and disillusionment: Morocco's legislative elections of 2007“, 4.

¹⁵⁰ Pruzan-Jorgensen, „The islamist movements in Morocco. Main actors and regime response“, 21.

islamistická.¹⁵¹ Vize členů PJD nakonec zvítězila, posílena zákonem o politických stranách, vydaným v roce 2003, který zakazuje vznik stran na náboženském základě. PJD se tak stala oficiálně stranou s náboženskou referencí.

Rozpor mezi těmito dvěma a perzekuce, následované strachem a nedůvěrou k islamistům, se promítl do poklesu oblíbenosti PJD, která se projevila ve volbách v roce 2007. PJD počítala s úspěchem, místo toho ale ztratila 2% hlasů, což je vnímáno jako výsledek práce machzenu, který proti islamistům od roku 2003 vedl tažení.¹⁵² Neúspěch ve volbách byl následován výměnou vůdce strany, kterým se stal v roce 2008 Benkirane.

3. Role islamistů v politickém dění země od roku 2011

f) Hnutí 20. února a pozice islamistů v něm

Arabské jaro v Maroku vypuklo v únoru 2011 a setkalo se se smíšeným ohlasem mezi marockými islamisty. Jásínovi přívrženci protesty přivítali a svou podporu vyjádřili aktivní účastí na demonstracích. Oproti nim byla PJD rozpolcená.

Benkirane a řada dalších nároky hnutí odmítli a prohlásili, že strana se jej nebude účastnit.¹⁵³ V reakci na to někteří významní členové PJD opustili a přidali se k demonstracím a pochodům. Machzenem předložené reformy, odpovídající požadavkům demonstrantů, ale celá strana v létě 2011 podpořila.¹⁵⁴ Jejich nerozhodnost byla v ostrém kontrastu s AWI, které přivedlo západní pozorovatele do rozpaků.

Účast jásínovců na demonstracích od jejich prvopočátků až do konce nastavila pro Západ s jeho ustálenými představami nezvyklý obrázek: islamisté bojující za demokracii, zatímco sekulární, zažití strany stojí bokem a problémům se raději nevyjadřují. Pro AWI bylo ale rozhodování o účasti na protestech jednoduché.

Už od sedmdesátých let zastává stejný kritický postoj k monarchii, a vyhrazuje se proti korupci ve státních složkách, diktátorství a dalším, což byly společné body s požadavky M20F. Jásínovci se do hnutí snadno začlenili a podle pozorování se nikdy nepokusili přebrat „moc“ v hnutí a prosadit více náboženské požadavky, ale striktně se drželi stanoveného

¹⁵¹ El Ayadi-Bouquia-Darif, „Etat, monarchie, religion“, 12.

¹⁵² Pruzan-Jorgensen, „The islamist movements in Morocco. Main actors and regime response“, 13-14.

¹⁵³ Došlo také k přechodu některých předáků z protikrálovského tábora do prokrálovského. Známý je případ dnešního ministra spravedlnosti, Mustafy Ramida, který na počátku protestů popřel, že v zemi dochází k mučení politických vězňů a že vůbec v Maroku nějaké politické vězni existují.

¹⁵⁴ Willis, *Politics and power in the Maghreb*, 197.

programu. Dokonce se po dohodě se sekularisty a levicí, se kterými má krvavou minulost, AWI vzdala i náboženských sloganů a transparentů.¹⁵⁵

Marocký analytik Belhiba uvažuje o čtyřech důvodech, které AWI k účasti v hnutí měla, a které nebyly tak zjevné. Prvním bylo testování své národní a regionální síly, ale také poslušnosti členů a jejich schopnosti držet se programu a oddělit náboženství od politiky. Za druhé bylo motivací ukázat machzenu svou sílu a dokázat, že jsou hnutím, které je zapotřebí brát do úvahy. Za třetí hrála roli snaha zjistit, jestli je AWI schopna koordinace a koexistence s levicí v případě, že by došlo k revoluci. Čtvrtým, a už výše zmíněným důvodem, bylo získání nových příznivců. Dalším důvodem, ale mohlo také být, že M20F umožnilo AWI legálně se prosadit a legálně nahlas vyslovit své požadavky, což hnutí nebylo umožněno celá desetiletí.¹⁵⁶

Vzniká tedy otázka, proč se AWI demonstrací aktivně účastnila, zatímco PJD zůstala stát bokem. Odpověď, která se nabízí, je prostá. Zatímco PJD byla už dekádu legální stranou, zaběhlou v systému, AWI je stále hnutím ilegálním, a proto účastní na demonstracích proti machzenu neměla co ztratit. Vedle toho se pro jásinovce naskytla možnost se veřejně ukázat a zaplavit ulice svými přívrženci, popřípadě získat nové členy, participující na demonstracích M20F. V jejich situaci tedy mohli z účasti na protestech vytěžit pouze to pozitivní, zvláště vezmeme-li v úvahu, že jejich vlastní demonstrace byly machzenem vždy rozháněny.

K všeobecnému překvapení 18. prosince 2011, po deseti měsících aktivního podílení se na demonstracích a jiných aktivitách, oznámila AWI konec své účasti v hnutí. Hnutí 20. února bylo ke konci roku slabé. Jeho výzva k bojkotu voleb zůstala vyslyšena, když se voleb účastnilo na 45% obyvatel země, třetina z nich navíc volící PJD, v M20F neparticipující.¹⁵⁷ Rozhodnutí AWI bylo rozhodnutím o opuštění potápějící se lodi v nejvyšší čas. Je zajímavé podotknout, že se zdá, že díky opuštění M20F ztratilo AWI mezi veřejností kredit a jeho předáci se na veřejnosti objevují znatelně méně.¹⁵⁸ I po rozpadu M20F je tedy situace AWI a PJD přesně opačná.

PJD byla v roce 2011 v rozdílné situaci. Ačkoliv s řadou převážně sociálních požadavků M20F souhlasila, obávala se roztržky s palácem, s nímž teprve nedávno našla křehkou rovnováhu a se kterým její vztahy stále nebyly nejlepší. Rozhodla se tedy tak, jak mohla. Opoziční hnutí nekritizovala, ani se k němu nepřidala, i přesto, že by jí aktivní účast přinesla řadu nových hlasů. Zajímavé je, že mnoho významných členů se podílelo na

¹⁵⁵ Ait Dada, van Schaik, „Political islam and moroccan spring“, 30.

¹⁵⁶ Ait Dada, van Schaik, „Political islam and moroccan spring“, 30-31.

¹⁵⁷ Lynch, *Islamists in changing Near East*, 145.

¹⁵⁸ Sakhtivel, *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*, 23.

demonstracích i přes oficiální rozhodnutí strany. A to od počátků až do chvíle, kdy účastníci M20F začali prosazovat bojkot voleb, ve kterých PJD plánovala zvítězit.¹⁵⁹

g) Vítězství PJD ve volbách 2011

25. listopad 2011 přinesl vítězství islamistů v parlamentních volbách,¹⁶⁰ které znamenalo začátek konce Hnutí 20. února a potažmo také konec Arabského jara v Maroku. Toto datum také začalo novou éru v marocké politice a to nutnou spolupráci islamistů a machzenu, jejichž společná minulost je více než komplikovaná.

Vítězství islamistů je vyústěním několika desetiletí pádů a vzestupů, na jehož konci se nachází široká škála odpůrců, ale i příznivců. Voliči PJD pochází ze všech tříd, převážně se ale jedná o ty, kteří přichází do styku s problémy chudých vrstev, nebo z nich přímo pocházejí. Připomeňme si, že toto zázemí bylo za vlády Hasana II. poctivě budováno salafisty, kteří měli velký vliv nejenom na severu. A ačkoliv salafisté a PJD nesdílejí podobné myšlenky a prostředky, PJD je tím politickým představitelem, který je jejich náboženskému ideálu nejbližší.¹⁶¹

Vítězství PJD ve volbách není pouhým výsledkem příklonu Maročanů k islamismu. Důležitým faktorem se stala ztráta důvěry obyvatel v tradiční strany, jako je například strana Istiqlal. Dříve jedna z nejsilnějších středových stran musela vstoupit do koalice s menšími stranami, aby si udržela moc v zemi po řadě skandálů, kterých se dopustili její předáci. S podobnými problémy se potýkala například prokrálovská Strana autenticity a modernity (PAM), která ztratila příznivce kvůli kritice M20F, nebo Národní shromáždění nezávislých (RNI), které mělo problémy s korupcí, nebo ve městech velmi populární socialisté z USFP.¹⁶² To se podílelo na všech vládách od roku 1998, jež se staly pro městské voliče velkým zklamáním.

Jak se ve svém článku domnívá Muqtader Khan, vítězství PJD bylo nejen přáním lidu, ale také přáním krále, protože se jednalo o tichou legitimizaci volebního procesu a konstitučních změn, které přineslo Arabské jaro. Po volbách v roce 2007 islamisté obvinili

¹⁵⁹ Ait Dada, van Schaik, „Political islam and moroccan spring“, 32.

¹⁶⁰ PJD získala 107 z 398 míst v parlamentu a 22,8% odevzdaných hlasů. Druhá byla strana Istiqlal s 11,9% a 60 místy.

¹⁶¹ PJD během voleb nemohla získávat voliče na svou islámskou referenci, protože zákon n° 57-11, článek 118 zakazuje politickým představitelům využívat náboženské symboly ke svojí propagaci ve volbách. Díky tomuto zákonu bylo například během voleb anulováno vítězství kandidátů PJD v regionu Tanger-Asilah, jehož zástupci pózovali na plakátech s minaretem marrákešské mešity Kutubíja v pozadí. Zde je více než jasně viditelná monopolizace náboženství státem a machzenem; král zůstává jedinou instancí v zemi, které je povoleno misit náboženství s politikou. Viz. Ait Dada, van Schaik, „Political islam and moroccan spring“, 24 a Ibn Kafka, „Laicité à la marocaine.“

¹⁶² Tourabi, Abdellah, „Morocco: Towards the cohabitation between King and islamists?“, 3-4.

krále, že byly volby zfalšované, a že měli získat více, než 47 míst v parlamentu. Oproti tomu volby 2011 se jejich vítězstvím ukázaly jako čestné.¹⁶³ Islamisté vyhráli a král nemohl být obviněn z falšování výsledků voleb v situaci, kdy proti sobě měl silnou opozici. Palác se během Arabského jara ocitl v situaci, kdy opravdu nebylo radno si zahrávat s výsledky voleb nebo jakkoliv znevažovat umírněné islamisty, mající v ulicích širokou podporu. Marocká politická scéna ale tomuto vítězství nepřála a nebyla na něj připravená.

V roce 2002 přijalo Maroko volební systém, upřednostňující vznik koalic a bloků a zmenšující šance na výhru menším stranám, nestojícím v alianci. Tento systém hrál, zcela očividně, v neprospěch PJD. Rok 2011 přinesl tedy vznik Aliance pro demokracii,¹⁶⁴ vedené dnešním ministrem zahraničí, Mezuwárem, která měla zablokovat cestu PJD k moci. Aliance sdružovala strany bez jakéhokoliv ideologické spojnice, napříč politickým spektrem pouze s jedním cílem: vyhrát volby. Částí jejich předvolební rétoriky se staly ostré útoky a výpady na PJD, obviňující stranu z touhy nastolit turecký model, nebo donutit ženy přijmout podřadné pozice ve společnosti.¹⁶⁵

I přes tuto nepřízeň PJD zvítězila a získala 107 míst v parlamentu. Nad ní se umístily sekulární středové koalice Kutla (117 míst) a Aliance pro demokracii (159 míst), které díky obrovskému množství stran, které je tvořily, byly nuceny rozmělnit svou moc a následně vstoupit do aliance s islamisty, které dříve odsuzovaly.

Nová vláda byla jmenována králem 29. září 2012, po měsících vyjednávání. PJD se nakonec podařilo vytvořit koalici se stranou Istiqlal,¹⁶⁶ PPS a MP. Mimo to král jmenoval několik ministrů, kteří byli členy jiných stran, a které, s překvapením, nová vláda přijala. Mezi nimi byl například i Ahmad Toufíq, stávající ministr pro náboženské nadace a záležitosti islámu. Král rovněž jmenoval také několik vlastních poradců,¹⁶⁷ z nichž se někteří setkali s velkou kritikou ze strany PJD, jejíž byli zarytí odpůrci. Ti vytvořili „stínový kabinet“, složený z osob blízkých králi, rozhodujících o nejdůležitějších otázkách země.

¹⁶³ Khan, „The moroccan path to the islamism“, 2.

¹⁶⁴ Aliance sdružuje osm stran: Národní shromáždění nezávislých (RNI), Lidové hnutí (MP), Ústavní unie (UC), Strana autenticity a modernity (PAM), Strana pracujících (PT), Socialistická strana (PS), Strana zelené levice (PGV), Strana obrody a ctnosti (PRV).

¹⁶⁵ Tourabi, „Morocco: Towards the cohabitation between King and islamists?“, 3-4.

¹⁶⁶ Istiqlal, donedávna největší spojenec marockých islamistů, z vlády vystoupila a vstoupila do opozice v polovině roku 2013. Důvodem byla podle zástupců Istiqlal, majících 60 křesel v parlamentu, neschopnost premiéra pochopit vážnou ekonomickou a sociální situaci v zemi. Ve vládě byla nahrazena Národním shromážděním nezávislých. Vedle Istiqlal jsou členy koalice také USFP a PPS.

¹⁶⁷ Jednalo se o jmenování na klíčové pozice. Králem tak byla obsazena ministerstva zemědělství, vnitra, zahraničí, obrany, generální tajemník vlády. Vedle toho dva bývalí ministři byli jmenováni jako poradci a řada dalších poradců následovala.

Vzniká tak otázka, jakou reálnou moc má v Maroku vlastně Benkiranova vláda, která byla navíc zbavena svého největšího spojence, M20F.

I přes tento otazník je Benkirane prvním marockým premiérem, který má reálnou moc ve vládě a může zasahovat do politiky státu – s výjimkou zahraniční politiky, obrany země a náboženských záležitostí.¹⁶⁸ Nová ústava jej určila jako představitele výkonné moci s absolutní kontrolou nad veřejnou administrativou. Premiér tak dostal možnost jisté nezávislosti na paláci, která je zaštitěná demokratickými volbami. Jeho rozhodnutí jsou ale i nadále brána s ohledem na machzen a názory krále.¹⁶⁹ Marocký král byl poprvé vržen do situace, kdy se na jeho, dosud soukromém hřišti, objevil jiný hráč s poměrně rozsáhlými pravomocemi. Ačkoliv se monarcha dostal do zcela nové pozice, mezi lidmi své místo neztratil.

Navzdory masovému vzrůstu obliby islamistů v zemi zůstává většina Maročanů v první řadě royalisty a hlavní představitel náboženství pro ně zůstává král. Což je také důvodem, proč si zástupci PJD nemohou dovolit proti králi vystupovat a nemohou jej jakkoliv politicky ohrozit. Kromě tradičního slibu věrnosti, jehož porušení je nejvyšším prohřeškem, by opozicí králi ztratili množství svých přívrženců, kteří napříč sociálními třídami krále bezvýhradně uznávají jako nejvyššího představitele státu.

h) Islamisté po volbách

PJD se stala nepochybným favoritem ve volbách kvůli své neposkvrněné tváři a ideologii, kterou nesdílela s žádnou konkurenční stranou. Jejím heslem se stalo: „Islám je řešení“, což se, bohužel, v období vlády této strany, neukázalo ve všech případech pravdivé.

Přechod PJD z opozice do vlády přinesl okamžitou přeměnu názorů. Projekty, které dříve strana v opozici silně kritizovala, ve vládě tiše přehlédla nebo přijala. Jednalo se zejména o kontroverzní projekt TGV za 25 miliard dirhamů,¹⁷⁰ který v roce 2011 podepsalo Maroko s Francií a který má království spojit s Evropou. PJD také sklídila kritiku za souhlas se jmenováním ministrů a poradců. Zejména se jednalo o ministra pro obranu a ministra pro záležitosti islámu. Tito zastávali své funkce i za minulé vlády, v případě Toufiqa od roku 2002 a PJD jejich zachováním namísto slibovaných změn pouze zajela do zažitých kolejí.¹⁷¹

¹⁶⁸ Khan, „The moroccan path to the islamism“, 2.

¹⁶⁹ Tourabi, „Morocco: Towards the cohabitation between King and islamists?“, 2.

¹⁷⁰ Tento projekt je mezi Maročany extrémně nepopulární. Smlouvu na výstavbu mají výlučně francouzské firmy a dodavatelé a cena projektu je extrémně vysoká. Navíc si lidé uvědomují, že jen zanedbatelné procento z nich si bude moci na rychlostní vlak dovolit koupit lístek.

¹⁷¹ Séréní, „Maroc : l'étonnante résilience d'un chef de gouvernement « islamiste ».“

Záhy po volbách se také ukázalo, že vláda vedená islamisty není schopná dostat svým předsevzetím a vyřešit problémy, sužující zemi. Zejména se jedná o problematiku venkova – boj s nezaměstnaností, sociální nerovností, korupcí a jiné. PJD místo hledání řešení přistoupila k populistickým krokům,¹⁷² které měly zlepšit její pozici v očích pravověrných muslimů.

Byly tak představeny projekty, které měly zabránit další westernizaci Maročanů, jako například projekt na zákaz konzumace alkoholu nebo projekt na účast náboženských představitelů v každé vysílané televizní debatě. Tyto projekty se neuchytily nejen kvůli naprosté nemožnosti jejich prosazení v poměrně sekulární městské společnosti, ale také kvůli jejich nesouladu s novou ústavou, zaručující osobní svobody. I přes neúspěch projektů populismus slavil svoje úspěchy a Benkirane byl, na rozdíl od jeho předchůdců, velmi oblíbený.

Ale ani jeho pravidelná měsíční vystoupení před parlamentem, vysílaná televizí, ve kterých se snažil vysvětlit kroky vlády, nedokázala zabránit demonstracím, které následovaly po zvýšení ceny benzínu a nelibosti, která se zvedla po amnestii pro členy armády, zneužívající svých pravomocí.¹⁷³

Právě zvýšení cen benzínu je, paradoxně, pokládáno za nejdůležitější rozhodnutí Benkiranovy vlády. Benzín byl dlouhá léta subvencovaný machzenem a jeho cena byla držena dole uměle, na což byly státem vykládány obrovské prostředky. Rozhodnutí o skončení subvencí přišlo v rámci snahy o snížení státního dluhu. Machzen dlouhodobě drží dole také cenu chleba, jehož cena by přitom měla až dvojnásobná.¹⁷⁴ Podobně jsou stanoveny fixní ceny na vnitrostátní lety spojující Západní Saharu s centrem království. Tyto subvence a fixní ceny jsou zcela pod kontrolou machzenu, jehož spolupráce s islamisty je složitá a v řadě oblastí takřka nemožná.

K velké krizi došlo, když se král postavil proti navýšení množství náboženských televizních programů v arabštině na úkor francouzštiny a arabštiny. Podle stejného návrhu měly také státní televize ohlašovat časy modliteb. Benkirane, který se nemůže dostat do konfliktu s králem, ze zrušení návrhu obvinil jeho poradce: „dějiny nás učí, že králové nebyli vždy obklopeni dobrými lidmi; mohli být obklopeni nepřáteli, kteří budou mezi prvními, jež

¹⁷² Grosrichard, Ruth, „L'Islam et islamisme au Maroc“, 2.

¹⁷³ Ottaway, „Morocco's islamists in power without power“, 1.

¹⁷⁴ Chléb je pro Maročany jednou ze základních potravin, kterou přikusují ke každému jídlu. Pro chudé je cena chleba otázkou životní. Poslední „chlebové revolty“ vypukly v roce 1981, kdy desetitisíce lidí demonstrovaly v ulicích a které vyústily ve stovky mrtvých. V březnu 2014 vstoupili do stávkový pekaři, pro které je fixní cena chleba neúnosnou, kvůli zvyšující se ceně mouky. Machzen na změny v ceně nepřistoupil.

ho opustí.“ Dodatek jeho prohlášení, že: „Arabské jaro není ještě u konce“ ale vyzněl spíše jako hrozba do budoucnosti.¹⁷⁵

Další krize zasáhla vládu po odstoupení strany Istiqlal z koalice, v polovině roku 2013. PJD byla zanechána bez svého největšího spojence a země se ocitla v nejistotě. Hamid Šabat, předseda Istiqlal, zdůvodnil svůj odchod z koalice diktátorstvím premiéra a jeho neochotou brát v potaz názory dalších stran, co se týče řešení hlavních problémů země: veřejný deficit, dosahující takřka 7%, systém ochrany sociálně slabých, otázka důchodů a další.¹⁷⁶ Ekonomické problémy jsou obecně vnímány jako největší slabina PJD, která je raději nechává bez větší pozornosti.

Král a ostatní političtí představitelé nejsou jediní, kteří s kroky vlády nesouhlasí. Kritika první marocké islamistické vlády ze strany veřejnosti se začala objevovat už od prvního roku v úřadu. Benkiranova vláda je považována za populistickou, a PJD se v očích řady voličů přetransformovala se ze strany, slibující změny, v podobu svých oponentů – socialistů z USFP a Istiqlal.¹⁷⁷

Druhá polovina roku 2013 a první polovina roku 2014 se staly svědky řady demonstrací, které se uskutečňovaly takřka denně před budovou parlamentu, na hlavní třídě Rabatu. Menší nebo větší počty demonstrantů, občas rozháněné policií, se ohrazovaly proti řadě témat. Jedním z nejožehavějších je nezaměstnanost, která v roce 2014 stoupla z 9,1% na 9,4. Velkým problémem je nezaměstnanost vystudovaných mladých lidí, kteří po ukončení univerzity nedokážou najít práci. Protesty se ale konaly také v reakci na jiná témata – zvyšování cen potravin, zvýšení cen benzínu, rovnoprávnost žen a jejich postavení ve společnosti.¹⁷⁸ Sedmdesát dva hodin trvala v hlavních městech království stávka odborů, kterou zaštiťovala Istiqlal, krátce po svém odchodu z vlády. Situace se ustálila až po zformování nové koalice, ve které PJD ztratila svou většinu, na úkor RNI.

Na krizi ve vládě a společnosti zareagovala i AWI, která na podzim 2013 vyzvala marockou levici ke společnému postupu v řešení sociálních problémů. Odpověď a navázání kontaktů ale zůstaly vlahé, i přesto, že od událostí roku 2011 proběhla řada jednání. Společné úsilí vychází hlavně z opozice vládě a machzenu. Vytvoření stálé a pevné aliance ale vyžaduje mnohem více jednání, než zatím proběhla.

¹⁷⁵ Soares, „Maroc: tensions entre le gouvernement islamiste et la société civile.“

¹⁷⁶ Boussois, „La chute du PJD au Maroc ou le premier exemple de l'impuissance des islamistes au pouvoir?“

¹⁷⁷ Sehimí, „Le populisme au Maroc (PJD,PI, USFP): un marché émergent.“

¹⁷⁸ Demontrace za práva žen se strhly po sebevraždě šestnáctileté Aminy al-Filali v březnu 2012, která byla rodinou donucena se provdat za muže, který ji znásilnil. Podobná událost se stala v květnu 2014. K nuceným svatbám stále dochází i přesto, že zákon zakazuje svatby mladších 18 let.

Ekonomická rovnováha a řešení sociálních problémů sdružují levici nejen s AWI, ale také se jinými, zatím neuznanými islamistickými stranami. Jednou z nich je například al-Badíl al-Hadárí.¹⁷⁹ Jejich společným úsilím je vytvořit silnou konkurenci PJD, která nabídne opravdová řešení problémů.

Vládnoucí islamisté, samozřejmě, sblížování opozičních stran oponují a vznik případné koalice by nebyl po chuti ani machzenu. Pro ten představuje AWI se svými protimonarchistickými tendencemi výrazně větší hrozbou, než jakou kdy byla PJD.

i) Zahraniční vztahy

Na poli zahraničních vztahů si PJD nevede nejlépe, zejména kvůli svému náboženskému základu. Ke stále neukončené roztržce došlo v červenci 2013 mezi PJD a Egyptem. Marocké hnutí Tamarrod, napojené na antiislamistické hnutí stejného jména v Egyptě, začalo vyzývat islamistické politiky, aby odstoupili. Došlo ke srovnávání PJD a Muslimského bratrstva, od kterého se maročtí islamisté nahlas a veřejně distancují,¹⁸⁰ ale které vnímají jako legitimní, zvolené vládce Egypta.

PJD nepatří k příznivcům egyptské sekulární vlády, jejíž vzestup k moci považují za ilegální a protidemokratický. Kvůli vztahům obou zemí si ale nemohli dovolit veřejného odsouzení a přerušování vztahů s novou vládou. PJD alespoň vydala neutrální stanovisko přes Ministerstvo zahraničí, zmiňující pouze touhu po zachování jednoty Egypta,¹⁸¹ a MUR ve svém prohlášení vyjádřila svou lítost nad koncem demokratického procesu v Egyptě.¹⁸² O něco později na to navázala videem, ve kterém Rajssúní,¹⁸³ straník Kataru a Bratrstva, odsuzuje vzestup Sísího k moci a označuje celou událost za politický skandál.¹⁸⁴ Převrat se v Maroku nesetkal ani se souhlasem obyvatel země a řada Maročanů se na protest proti vojenskému puči účastnila klidných demonstrací před budovou parlamentu v Rabatu, ale i v jiných městech. Velká vlna podpory prošla i sociálními sítěmi. Podpora Muslimských bratrů zhoršila pozici PJD i ve vztahu k jiným zemím, zejména ke Spojeným Arabským Emirátem.

¹⁷⁹ Crétois, „Maroc, difficile dialogue entre islamistes et gauche radicale.“

¹⁸⁰ Mezi Egyptem a Marokem panuje krize už delší dobu a Maroko považuje jednání prezidenta Sísího za provokace, hlavně, co se týče jeho vztahů s Alžírskem a nedávnou návštěvu utečeneckého tábora Tindoufu. Krize zatím zůstává na neoficiální rovině a lze sledovat spíše v médiích, než v jednání státních představitelů. Na náboženské rovině bylo ale Maroko odsouzeno šachy al-Azharu za to, že určilo oslavy Svátku obětí na 5. října a ne na 25. září, jak určila Saúdská Arábie. Podle al-Azharu bylo toto datum nepřijatelné. *Fatwa*, která byla vydaná proti Maroku, byla zrušena za týden po svém vydání a její autor byl zbaven funkce. Bernichi, „La bombe égyptienne“, 21.

¹⁸¹ „Le Maroc souligne la nécessité de préserver l'unité nationale de l'Égypte.“

¹⁸² El Haddaoui, „Balagh al-maktab as-sijási li hizbi al-asála wa al-mu'ásira bi ša'n al-ahdáth al-achíra fi misr.“

¹⁸³ Ahmad Raissouni je bývalý lídr MUR a velmi váženou osobou na islamistické scéně v Maroku.

¹⁸⁴ Belqasem, „Ar-Rissouni: al-inqiláb misr fadíha as-sijásijijín wa id'ijá' ad-dímuqrátíja.“

Emiráty v listopadu 2014 uvedly Rajssúniho na list osob podezřelých z terorismu. Důvodem byly jeho sympatie k Muslimskému bratrstvu,¹⁸⁵ a ke Kataru, ve kterém nyní žije. Pohoršení mezi straníky PJD ale vyvolalo mnohem více prohlášení velitele emirátské policie, Dahí Chalfána Tamíma, který předpověděl „nastávající konec Strany spravedlnosti a rozvoje, odtud za rok, nebo za dva.“¹⁸⁶ Jeho výrok hodnotil neúspěch a nezkušenost islamistické vlády, a i přes ostrý odpor členů strany, není Chalfánův názor osamocený. Politika PJD je negativně hodnocena i ze zcela opačného směru.

V červenci 2014 bylo Maroko a jeho představitelé zahrnuti ve výhružném videu Islámského státu. To se týkalo i PJD a AWI, z nichž jedna dávno ztratila své ideály a druhá je takřka polyteistická. PJD hbitě zareagovala a v září stejného roku pak ministr spravedlnosti, Mustafa Ramíd (PJD), pomohl prosadit změny v protiteroristickém zákonu, který určuje vyšší tresty pro džihádisty, směřující zpět do země.¹⁸⁷ PJD nepřestává být terčem kritiky svých oponentů ze strany Istiqlal, kteří ji obviňují z vazeb na Islámský stát, ačkoliv je PJD už několikrát vehementně popřela. Istiqlal v červenci 2014 na tiskové konferenci veřejně obvinil islamisty z financování IS. A ačkoliv se marocký tisk důvěryhodnosti tohoto obvinění v podstatě vysmál,¹⁸⁸ PJD i MUR musí své odmítání ideálů Islámského státu pravidelně opakovat.

j) Otázka budoucnosti PJD

Díky politickému manévrování a díky minimálním rozporům s machzenem zůstává PJD stále velmi populární. Maročtí islamisté byli schopni přežít u moci ty tuniské, lybijské a egyptské. Jejich vláda se ale nedá vnímat jako stoprocentně úspěšná, hlavně kvůli minimu naplněných slibů. Budoucnost PJD zůstává nejistá a mnozí o ní pochybují, ať už kvůli jejich proměně v tuctovou stranu, tak kvůli nepopulárním rozhodnutím, která snížila její oblibu.¹⁸⁹ Politická scéna v Maroku dala také zrodit nové konkurenci.

PJD už není jedinou islamistickou stranou. Její velkou konkurencí se stala strana PRV, která se spojila s marockými salafisty, a jejíž posílení bude znamenat rozmělnění hlasů voličů. Al-Fizází, o kterém bude řeč v následující kapitole, zvažoval založení své vlastní politické strany před volbami v roce 2016. Jeho strana měla být svým založením výrazně více

¹⁸⁵ Lourhzal, „Quand Benkirane se plaint au Roi“, 29.

¹⁸⁶ Lourhzal, „Quand Benkirane se plaint au Roi“, 28.

¹⁸⁷ Maghráwí, „Morocco: The King's islamists.“

¹⁸⁸ Sbití, „Chabat accuse PJD finance Daesh.“

¹⁸⁹ Soares, Ursula, „Maroc: tensions entre le gouvernement islamiste et la société civile“, Bernichi, Loubna, „La bombe égyptienne.“

náboženská a starat se o to, aby: „odhlasované zákony byly v souladu s islámským právem. Je jasné, že budeme hlasovat proti zákonům, které v souladu s ní nebudou.“¹⁹⁰

Budoucnost je nejistá také proto, jak sami Maročané říkají, Maročané milují nové věci. To podle nich také stálo za úspěchem PJD v nových volbách. Strana je teď ale stará a známá a řada voličů se proto možná raději přikloní k nově objeveným hráčům. Krom toho Maročané zůstávají stále velmi sarkastičtí k politice jejich země – jen málokdo věří, že se v zemi něco změní, protože machzen je v delším horizontu neměnný. Hnutí 20. února bylo největší demonstrací touhy po změně, jeho úspěch byl ale tak malý a vláda, která z voleb vzešla tak slabá, že vývoj následujících měsíců může vládnoucí stranu před volbami 2016 zcela zničit.

4. Závěr

Islamismus v Maroku se za Mohammeda VI. dočkal řady změn a rok 2011 mu přinesl konečné vítězství, které se nyní zdá být jen vítězstvím zdánlivým. Islamistická vláda, která slibovala přinést množství změn a nových řešení, své voliče spíše zklamala a v jejich očích zůstává situace v zemi neměnná a nezměnitelná. Ačkoliv voličů PJD a příznivců jiných islamistických hnutí a stran jsou v zemi statisíce, jejich náklonnost je vrtkává a pro většinu z nich zůstává jedinou stálou jistotou král.

Na zahraniční scéně je pozice vládnoucích islamistů také obtížná. Zatímco západní vlády se tradičně zdráhají s islamisty spolupracovat, PJD má k jiným řadu výhrad ze své strany. Problémem se stává například komunikace se ženskými zástupkyněmi států a rovněž se zeměmi arabského světa, se kterými se objevuje řada ideologického tření, které z PJD nedělají nejlepšího zástupce na mezinárodní scéně. Možná proto ostatně není špatně, že strana nemá na mezinárodní politiku velký vliv, protože ta byla z jejího „držení“ vyňata machzenem hned po volbách. Sekulární ministr pro zahraničí Mezuwár, ačkoliv proslavený několika skandály, v kontaktech se Západem odvádí patrně lepší práci, než jakou by odvedl Benkirane, vzhledem ke kontroverzím, kterých se už dopustil.

Zatímco tedy budoucnost „králových islamistů“ zůstává neznámá a pochybná, jejich přítomnost je kontroverzní. I přes řadu zklamání se PJD, hlavně kvůli osobě premiéra, těší velké popularitě mezi lidmi a je stále nejsilnější stranou v zemi. Posílené konkurenční PRV

¹⁹⁰ El Farah, „Cinq parties islamistes au Maroc. Faut-il s'inquieter?“

odhalí skutečnou pozici PJD a islamistů, ale také salafistů a jejich zástupců, kteří se v roce 2016 poprvé v Marocké historii budou účastnit legálního demokratického procesu.

VI. RADIKÁLNÍ ISLÁM A PROMĚNA SALAFISMU

Přívrženci radikálního islámu tvoří v Maroku jen zanedbatelné procento, které není ani příliš aktivní. V posledních letech a měsících ale vzhledem k událostem v muslimském světě se stoupci radikálních proudů stále častěji ozývají a v relativně velkých počtech odcházejí bojovat do Sýrie a Iráku. Radikálové netvoří jednotnou skupinu a nadržují se ani jednotné ideologii. Společně mají to, že vystupují proti machzenu, proti státu a proti sekulární společnosti. Často bývají zaměňováni se salafisty, se kterými mají v některých případech společnou minulost, společné duchovní autority a někdy i společné ideály.

Je však nutné uvést, že salafismus v Maroku sice může být někdy označován za „radikální islám“, nemůže ale s ním být zaměňován. Drtivá většina marockých salafistů neprosazuje své názory pomocí násilí a po svém nedávném přerodu nevystupuje ani proti státu a machzenu. Marocká náboženská scéna doznala velkých proměn a bude potřebné přehodnocení a nové zařazení jednotlivých proudů a autorit. Zvolila jsem proto co nejjednodušší dělení, které zároveň bude odpovídat marockému prostředí a jeho specifikům, která budou v následujícím textu osvětlena.

1. Vývoj salafismu a objevení se radikálního islámu v moderní době

Radikální násilný islám a salafismus mají v moderní době v Maroku řadu společných kořenů. Ačkoliv myšlenka násilí ve jménu náboženství není ani zdaleka nová, v moderním Maroku byla od dob bojů za nezávislost na Francii spjata se salafismem a islamismem, a to zejména s hnutími jako Islámská mládež, o které už byla řeč. Radikální myšlenky proto řadu hnutí odsoudily k ilegality a perzekucím

Situace salafismu byla odlišná, protože si vydobyl místo na výsluní díky využití radikálních myšlenek v národněosvobozeneckém hnutí. Dlouhá desetiletí s ním pak machzen koketoval jako se spojencem, a ani jeho následující velký pád nebyl trvalý.

k) Salafismus jako spojenec

Salafismus hrál v Maroku ve 20. století velmi důležitou roli. Oblibu si učení získalo v době bojů za nezávislost, kdy se sblížilo s národními hnutími. S těmi jej spojoval stejný cíl: zbavit se Francouzů.

V Maroku lze mluvit o dvou velkých vlnách salafismu. Ta první přišla s bojem proti Francouzům, ta druhá pak v šedesátých letech. Jejím nositelem se stal původem

marocký kazatel Mohammed Taqí ad-Dín al-Hilálí.¹⁹¹ V případě této druhé vlny byl saúdský vliv tak silný, že lze mluvit o vlně wahhábistické. Al-Hilálí byl nejdříve machzenem stíhán, ale za přímluvu Rady *ulamá* získal v zemi prostor a poté i podporu.

Po získání nezávislosti v roce 1956 salafismus posílil svou pozici za vlády Hasana II., který byl blízkým spojencem rodiny Saúdu¹⁹². Král proto toleroval příchod saúdských kazatelů. Ti se usídlovali v celém království, ale sever byl jejich největší výspou. Hasan II. zanevřel na severní část země¹⁹³ po nepovedeném atentátu v roce 1972, a zcela tento region opustil. Mocenského vakua okamžitě využili salafisté a zcela nahradili státní struktury. Postavili nemocnice, starali se o chudé a zlepšili ekonomiku. Území bylo ovládané jimi a drogovými kartely, které vyvážely hašiš do Španělska. Situace se změnila až za Mohammeda VI., který opustil politiku nezájmu, zastávanou jeho otcem.

V minulosti se opozice proti králi formovala hlavně z levice, inspirovaná „socialismem“ v Alžírsku a Tunisku. Reakce krále byla tvrdá a roky 1960 až 1980 vstoupily ve známost jako Roky olova. Otevřený dopis Jásína králi v roce 1974 přinesl uvědomění, že levicová opozice není jediná. Islamismus, levicová hnutí a salafismus se staly třemi stranami zápasícími o duchovní nadvládu nad zemí. Hasan II. si za spojence zvolil salafismus, který podle něj představoval nejmenší hrozbu pro stát. Salafisté jako jediní z tohoto trojúhelníku uznávali státní struktury a krále, coby hlavu státu.¹⁹⁴ Tím, co krále nakonec přivábilo na jejich stranu, byla také salafisty proklamovaná apolitičnost, díky které se nemohli stát konkurencí na politické scéně.¹⁹⁵

Důležité místo wahhábismu v Maroku Hasana II. lze demonstrovat na rozhodnutí o zrušení kateder filozofie na univerzitách a jejich nahrazení katedrami studií islámu, kde měli výuku zajišťovat maročí studenti formovaní v Saúdské Arábii.¹⁹⁶

Bývalý ministr pro náboženské nadace a záležitosti islámu¹⁹⁷ byl největším příznivcem a propagátorem *konzervativní náboženské politiky*. To je termín, kterým se běžně

¹⁹¹ Muhammad Taqí ad-Dín al-Hilálí (1893-1987) se proslavil překladem Koránu, spolu s Pákistáncem Muhammadem Muhsinem Khanem. Tento Saúdskou Arábií sponzorovaný překlad, v anglické redakci jako *The Noble Quran*, vyšel v obrovském množství výtisků a byl distribuován zdarma. Tato verze se těší velké popularitě.

¹⁹² Vermeren, *Le Maroc de Mohammed VI*, 171.

¹⁹³ Jedná se o pohoří Ríf, region města Tanger, Tetuán, Nádor a další. Dodnes je region velmi chudý a jeho největší příjem plyne z prodeje hašišu, který tvoří až 42% světové produkce.

¹⁹⁴ Jak poznamenává Belhaj, nábožensky přísní tradiční salafisté jsou apolitičtí a následují představitele státu. Silný džihádistický směr se v ideologii objevil až během první války v Zálivu, kdy se v Saúdské Arábii hnutí rozdělilo na konzervativce a džihádisty, což poznamenalo salafisty na celém světě. Maročí Afghánci a jim podobní patří právě do džihádistického směru. Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 217.

¹⁹⁵ Tato jejich apolitičnost je v spojována s „*hizbíjou*“, politikou stran, kterou salafisté odmítali, protože ti, kteří jsou členové stran jsou věrni někomu jinému, než Bohu.

¹⁹⁶ Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 210.

ve francouzské literatuře označuje právě podpora salafismu v Maroku, za vlády Hasana II. V devadesátých letech byla M'daghriho náboženská politika založená na třech strategiích: posílení lidového islámu skrz súfijská bratrstva, propagace různých islamistických směrů z muslimského východu (Muslimské bratrstvo, salafismus...) a posílení ší'ismu.¹⁹⁸ To vše probíhalo s cílem rozbít národní islamismus, který nepřestával být považovaný za největší hrozbu monarchie. Tato roztržičnost umožnila králi být neomezeným vládcem náboženského prostředí.

Od 80. a 90. let se Maroko stalo cílem salafistů, kterým byly otevřeny dveře a stovky Maročanů odcházeli, spolu s jinými z celého světa, na studia do saúdské Medíny. V Maroku se v této době silně projevil vliv tradičního salafismu, později také džihádistického směru uvnitř salafije. Když se ozvaly výzvy k obraně islámské *ummy* v Afghánistánu, Maroko zareagovalo jedinou možností, kterou mělo.

V duchu příslušnosti k západnímu bloku, podporujícímu mudžáhedíny bojující proti sovětům umožnilo Maroko odchod svých občanů do bojů v Afghánistánu a Bosně. Letitá podpora salafismu, zejména v severních oblastech, vytvořila solidní zázemí, na kterém se myšlenka „svaté války“ snadno uchytila. Jejich návrat se stal pro režim problémem. Návrat těchto „Marockých Afghánců“ byl následován vznikem Marocké islámské bojové skupiny (GICM). Členové této první marocké teroristické organizace nebyli početní, ale oni i ostatní vracející se z bojišť nebo ze Zálivu mohli v podstatě volně šířit myšlenky, které jim byly během džihádu naočkované.

Na počátku války v Zálivu do ulic Maroka vstoupily tisíce lidí, aby protestovali proti podpoře Spojených států.¹⁹⁹ Salafismus, zejména pak wahhábismus, jsou velmi odmítaví ke spolupráci s „nevěřícími“ a saúdská volba spojenců se setkala s velkou nevolí.²⁰⁰ Od devadesátých let díky rozkolu v Saúdské Arábii a rozdělení salafismu do více proudů a rovněž díky válkám v islámských zemích, stoupá na oblibě džihádistický směr salafismu, zatímco tradiční salafismus vliv ztrácí. V Maroku se tato ztráta vlivu v devadesátých letech projevila počátkem dialogu s islamisty, kteří místo salafistů postupně nahradili.

¹⁹⁷ Jmenovaný na post v roce 1984, sesazený v roce 2002.

¹⁹⁸ Belhaj, *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc*, 218.

¹⁹⁹ Kaye, Wehrey, Grant, Stahl, *More freedom, less terror?: Liberalisation and political violence in arab world*, 149

²⁰⁰ Paradoxní je, že džihádisté v Afghánistánu přijímali pomoc právě od Spojených států a Saddámův Irák a vládnoucí strana Baas byli pro svou sekulárnost jedním z největších ideologických oponentů náboženských proudů, jako je právě salafismus. Během války v Zálivu vznikl v Saúdské Arábii rozkol, když vládnoucí dynastie pozvala na své území zahraniční vojska, což se setkala s kritikou stoupců přísné interpretace wahhábismu. To začali následně vládnoucí dynastii odmítat. Tyto skupiny, nazývané někdy neo-wahhábistické a neo-salafistické začaly volat po svržení monarchie a po džihádu proti Spojeným státům. Nejznámějším zástupcem toho proudu byl Usáma bin Ládín a hnutí saha.

Další odklon od salafismu následoval po útocích na Světové obchodní centrum v roce 2001. Do této doby měli navrátilci z bojišť v zemi volný a svobodný pobyt, ale v reakci na útoky začali být považováni za hrozbu. Státní administrativa se jimi začala zabývat a vyhledávat je a umisťovat je do detenčních zařízení. Získávání nových stoupců bylo zpomaleno, ale ne zastaveno. Náborové a jiné aktivity se jednoduše přesunuly z dohledu státní moci, kde probíhaly dále až do dalších nových perzekucí v roce 2003.

Nová idea bojového, násilného salafismu si v Maroku našla představitele v Mohammedu al-Fizázim, který se stal jedním z marockých nejdůležitějších náboženských ideologů v novém století.

1) Nástup Mohammeda VI. a nová náboženská politika

Náboženská politika Maroka se změnila záhy po nástupu nového vládce. Mohammed VI. ukončil M'daghrího éru čtyřmi memorandy, vydanými 4. června 2000. Tato memoranda se věnovala řadě náboženských otázek – stanovovala hodiny otevření mešit, limitovala zakládání asociací spojených s politickým islámem a, hlavní bod, přesunutí Regionálních rad *ulamá* pod kontrolu krále a dále. Vedle toho byl zaveden program na podporu vzdělávání v mešitách a na boj proti ngramotnosti.²⁰¹ Boj s ngramotností je vnímán nejen ve smyslu čtení a psaní, ale ve smyslu náboženské a občanské ngramotnosti, které představují v Maroku dlouhodobý problém.

Ministerstvo pro náboženské nadace a záležitosti islámu mělo do těchto memorand v zemi obrovskou moc. S nástupem nového vládce se ale velká část moci přesunula do jeho rukou, spolu s kontrolou nad ministerstvem. Samotný M'daghrí byl na své pozici nahrazen v roce 2002 Ahmadem Toufíqem. Jeho éra zahájila období snahy o ochranu rovnováhy mezi státním islámem a populárním islámem, reprezentovaným súfismem, které stojí u základů marocké společnosti.

Tato snaha o rovnováhu, nebo o obnovu tradičního marockého náboženského prostředí, postupuje proti nepůvodním směrům, v první řadě salafismu a radikálním džihádistickým doktrínám.

Postavení salafistů zhoršily útoky na Světové obchodní centrum v roce 2001, které se ale na druhou stranu staly odrazovým můstkem pro džihádistická uskupení uvnitř země. Marocká islámská bojová skupina začala s podporou al-Qá'idy, které byla příznivcem,

²⁰¹ Viz. kapitola Náboženství v rukou státu - imámové

plánovat teroristické útoky proti západním cílům.²⁰² Tyto plány vyústily v roce 2004 útoky v Madridu. O rok dříve o sobě dala vědět salafija džihádija, která spáchala útoky v Casablance. Dosavadní represe a protiopatření se ukázaly jako neefektivní a stát byl donucen k celkové změně své politiky.

m) Reakce na atentáty v Casablance: salafismus v letech 2003-2011

Atentáty v Casablance byly definitivním bodem obratu v náboženské politice a marocká vláda na ně zareagovala ve třech krocích.

Byl vydán protiteroristický zákon,²⁰³ který byl protlačen parlamentem v několika dnech, a zaručil policii, bezpečnostním složkám a tajným službám větší pravomoci v potýkání se s násilnými formami opozice. Druhou okamžitou reakcí bylo několik kampaní k zatýkání podezřelých, které zahájila policie a bezpečnostní služby. Ty skončily až v roce 2004 a uvrhly do vězení tisícovky osob. Zatřetí, král a vláda zahájili politické a náboženské reformy. Král začal upevňovat svou pozici, coby knížete věřících, vyhlášením nové náboženské strategie, zdůrazňující postavení jeho osoby. Vedle toho vláda zahájila sociální programy, které měly za úkol zlepšit situaci nejchudších vrstev obyvatel, nejvíce ohrožených radikalismem.²⁰⁴

Na druhé straně barikády, útoky zcela odhalily rozdvojení uvnitř salafismu, které se objevilo během války v Zálivu, ale na marocké půdě zůstalo dlouho skryté. Skupina, která útoky provedla, Salafia džihádija, byla v salafistickém proudu minoritní a atentáty byly řadou salafistů, v čele s al-Maghráwím, odmítnuty. Právě tento šejch se stal ikonou kvietistického promonarchistického směru. Proud salafije džihádije měl svého hlavního ideologa v al-Fizázím, který byl za inspirování k útokům a svou roli v džihádistickém proudu marockého salafismu, odsouzen ke třiceti letům vězení. Oba směry měly ale i nadále společný odpor k islamistům, hlavně k AWI, s nímž je dělily nepřekonatelné ideologické rozpory.

Džihádistický proud se hned po atentátech setkal s rozsáhlou vlnou zatýkání, které padli za oběť i hlavní ideologové strany; vedle al-Fizázího například Omar Haddúší. Perzekuce a ztráta ideologického vedení²⁰⁵ dostala salafiju džihádiju do krize, během které byla tlačena na vyjasnění svých pozic. Tento tlak dovedl řadu příznivců proudu

²⁰² Celso, *Al-Qaeda's Post-9/11 Devolution: The Failed Jihadist Struggle Against the Near and Far Enemy*, 3, 163.

²⁰³ Podrobně o tomto zákonu viz. Ed-Dayani, „La loi marocaine antiterroriste à l'épreuve des nouvelles menaces terroristes au Maroc.“

²⁰⁴ Abdalla, *Interregional challenges of Islamic extremist movements in North Africa*, 79-80.

²⁰⁵ Píšu záměrně „ideologického vedení“, protože přímé vedení v tomto proudu patrně neexistovalo. Spíše než o jednu stranu se jednalo a jedná o řadu malých skupin, označovaných jediným společným názvem kvůli jednoduchosti. Samozřejmě, řada z přímých vůdců skupin byla zatknuta také.

k definitivnímu odmítnutí násilí jako politického prostředku,²⁰⁶ k čemuž se postupem času dopracovala i řada hlavních ideologů strany, v čele s al-Fizázím.

Vedle příznivců salafije džihádjí byli zatýkáním ohroženi také kvietističtí salafisté, jejich pozice se v zemi výrazně zhoršila. Autority při zatýkání nedělaly velké rozdíly mezi nimi a džihádistskou odnoží a tak řada z nich skončila ve vězení. Zřeknutí se násilí a spolupráce s autoritami dokázaly ale zachránit pozice řady významných předáků, jako byl například al-Maghráwí. Represe v roce 2003 se dotkly všech, kteří se jakkoliv přiblížili salafistům.²⁰⁷ Do vězení uvrhla krom zástupců džihádistského směru a kvietistů také stovky islamistů, podporující AWI nebo PJD.

Po roce 2003 došlo k významné změně uvnitř marockého salafismu. Represe a zatýkání donutily řadu salafistů k opuštění apolitických stanovisek a počátku prosazování jejich názorů politicky. Nejvýznamnější byl krok al-Fizázího, který se v roce 2009 písemně vzdal svého předcházejícího postoje a podpory džihádu.

2. Proud, směry a hlavní představitelé

Salafismus v Maroku představuje menšinový směr, který si ale v řadě oblastí získává na oblibě a to hlavně ze sociálních důvodů, jak už bylo řečeno v předešlých kapitolách. Už bylo zmíněno rozdělení salafismu na kvietistický a džihádistský směr, jeho dělení ale může být výrazně složitější. Pro potřeby této práce jsem vybrala rozdělení, které je vytvořeno přímo pro Maroko a reflektuje jeho situaci.

Vedle salafismu je zde také uveden proud, inspirovaný učením Sajjida Qutba, který je v Maroku výrazně slabší a je reprezentován malými, ale velmi aktivními skupinkami, jako je například as-Sirát al-Mustaqím.²⁰⁸ Tyto se orientují hlavně na džihád.

n) Základní ideologické rozdělení²⁰⁹

Salafistický proud

Salafisté mohou být děleni podle řady jiných měřítek. Jeden z velmi populárních způsobů vytváří skupinu „hnutí politického typu odporující státu“, která zařazuje společně do

²⁰⁶ Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 183.

²⁰⁷ Podle řady Maročanů, které jsem potkala, a kteří si následky atentátů pamatují, došlo k masovému zatýkání. Ozbrojené složky vnikly do mešit a zatklí všechny muže s delšími vousy, nebo oblečené do tradičního oblečení.

²⁰⁸ Ben Elmostafa, *Les mouvements islamiques au Maroc. Leurs modes d'action et d'organisation*, 61.

²⁰⁹ Strachan, *Conflict analysis of Morocco*, 10.

stejně kategorie salafiju džihádíju a AWI.²¹⁰ Tento způsob ale považuji za zastaralý, vzhledem k současné situaci obou hnutí. Další, hlavně v médiích velmi časté, dělí marocký salafismus pouze na kvietistický (politický i apolitický) a takfíristický s tím, že druhá skupina uznává džihád jako legitimní prostředek.²¹¹

Marocké rozdělení salafistů neodpovídá ani tradičnímu dělení saúdského salafismu podle politické angažovanosti. Toto dělí salafisty do tří skupin: džihádistický salafismus, reprezentovaný al-Qá'idou a Islámským státem, aktivisté (*harakí*), kteří přejali něco z politické angažovanosti Muslimského bratrstva a chtějí dosáhnout změn tím, že se legálně dostanou k moci (s těmito se dá částečně ztotožnit *hizbija* – příslušnost ke stranám) a třetí skupina tradiční, v Saúdské Arábii oficiální, kvietistický proud, nazývaný vědeckým, v čele s Násir ad-Dínem al-Albáním.²¹² Jak bude zřejmé, toto rozdělení odpovídá Maroku jen částečně.

Sami salafisté se vnímají odlišně. Příznačný je al-Fizázího výrok: „Nejsem salafista... jsem muslim“, kterého se chytnula řada dalších a začali se s ním identifikovat. Jak je zřejmé z rozhovoru s al-Fizázím, jakékoliv „škatulkování“ je mu zcela cizí²¹³ a podobné je to i s jinými. Al-Maghráwí odmítá zařazení k jakémukoliv proudu, ale zároveň odsuzuje salafisty, odklánějící se od konzervativní kvietistické cesty. Odmítá i označení „islamista“, protože všichni Maročani jsou v první řadě muslimové.²¹⁴

Mnou zvolené dělení salafistických proudů v Maroku dle mého názoru nejlépe odpovídá současné složité situaci, ačkoliv, jak bude poukázáno, ne vždy lze stoprocentně aplikovat:

- **Kvietisté** (tradicionalisté (Ahl al-hadíth, vědecká salafija) – jsou to hlavně ideologové a učenci, soustředující se na výuku a studium. Nejdůležitější osobou tohoto směru je Mohammed al-Maghráwí. Tito respektují státní instituce a nikdy nepropagují násilí. Tento proud odpovídá saúdskému salafismu, reprezentovanému šejchem al-Albáním. Tito věří, že násilí a politická aktivita vedou k *fitně*, rozkolu, a jejich cíle budou naplněny skrze výuku a vzdělávání.

- **Politici a pragmatici** – je proud uvnitř marockého salafismu, který vznikl po roce 2011. Představují ji bývalí členové salafije džihádíje, „napravení“ salafisté přijatí státem, v jejichž čele je šejch Mohammed al-Fizází, snažící se o založení politické strany, ke

²¹⁰ Viz např. Tozy, *Monarchie et islam politique au Maroc*.

²¹¹ Ravix, „Entretien avec Rachid Benzine sur le salafisme a la marocaine.“

²¹² Haykel, „On the nature of salafí thought and action“ 48-49, in *Global salafism*.

²¹³ Barrada, „Maroc: Mohamed Fizází, le salafiste de sa Majesté.“

²¹⁴ A.E.A., „Cheikh Maghráwí: Cet homme est dangereux.“

dnešnímu dni neúspěšně. Dalším představitelem je Abú Hafs, patřící k druhé generaci al-Fizázího následovníků. Oficiálně sem patří i členové první generace salafije džihádíje jako Abd al-Karím Šadlí nebo Omar Haddúší. Zatímco o bývalém předním ideologovi Šadlím se žádné zprávy už neobjevují, Omar Haddúší i přes královský pardon dále vystupuje velmi netolerantně a nekompromisně. Vedle nich sem patří i Mohammed Chalídí, lídr strany Obrody a ctnosti (PRV) a bývalý člen PJD.

- **Harakát** – aktivisté, často bývalí vězni, kteří se snaží vytvořit struktury na sociální podporu marginalizovaných skupin obyvatel.

- **Džihádističtí vězni a skupiny je podporující** – jedná se o neoficiální síť mezi vězni a jejich rodinami s velmi nízkou ideologickou flexibilitou. Nejvýznamnější skupinou je Jednotné hnutí za obranu islamistických vězňů, které se snaží osvobodit stovky zatčených salafistů a islamistů.

Toto rozdělení neuvádí salafisticko džihádistický směr jako takový, ale rozměňuje jej do tří proudů. Příznivce salafije džihádíje tak najdeme mezi politiky a pragmatiky, mezi *harakát* a samozřejmě i mezi džihádistickými vězni. Autor tohoto rozdělení, v souladu s oficiální rétorikou, považuje salafisticko-džihádistický proud v Maroku za rozmělněný a rozložený.

Proud inspirovaný Sajjidem Qutbem

Skupiny spadající pod toto označení mají ideologický vzor v egyptském uskupení Džihád. Jsou charakteristické tím, že mají velmi malé množství členů a jsou napojeny na zahraniční struktury. Existuje řada malých buněk, které mají tendence k násilí a jejich cílem je nastolení islámského chalífátu a svržení sekulárních vlád.

Řada malých buněk, které byly v posledních letech v Maroku zničeny, hlásily věrnost Islámskému státu, nebo al-Qá'idě, a to ačkoliv vyrůstaly ze salafistického prostředí. Je zde nutné poznamenat, že většina členů těchto skupin jsou nevzdělaní mladí lidé, ovlivnění džihádistickou propagandou, ve které Sajjid Qutb nebo salafismus velkou roli nehrají, a která je přizpůsobena, aby odpovídala na otázky často frustrované mládeže. Oddělení tohoto „qutbistického“ proudu od džihádistického proudu v salafismu osobně považuji za teorii, platnou pro vzdělané ideology hnutí a islamology, kteří se snaží jednotlivé proudy charakterizovat. Na úrovni běžných členů se toto členění zdá být zcela zbytečné.²¹⁵

²¹⁵ Toto své tvrzení zakládám na řadě rozhovorů, které jsou s bývalými členy různých hnutí a skupin na internetu dostupné. Rovněž jsou dostupné rozhovory s navrátilci ze Sýrie nebo s těmi, kteří byli při pokusu o odjezd na bojiště zadrženi.

o) Nejvýznamnější skupiny

Salafistický proud

Pro potřeby této práce považuji za nutné zmínit pouze hlavní salafisticko džihádistické hnutí, salafiju džihádiju. Ostatní salafistické skupiny ovlivnily marockou náboženskou politiku ve výrazně menším měřítku. Relativně velký vliv měla například al-Maghráwího hnutí Asociace pro Korán a sunnu se sídlem v Marrákeši, která byla zrušena v roce 2008 a znovu v roce 2013, krátce po al-Maghráwího návratu z exilu.²¹⁶

Salafija džihádija²¹⁷

Je marocké uskupení, které vzniklo jako následek války v Afghánistánu, odkud si ideje džihádu přinesli Maročtí bojovníci zpět domů. Počet jeho příznivců není známý. Cílem uskupení je pomocí džihádu svrhnout „hříšné“ arabské režimy a donutit Západ, aby přestal podporovat zkorumpované vlády.

Salafija džihádija nabírá své členy v chudých oblastech, na předměstích a na venkově. V současné době je jednou z největších organizací v Maroku a je blízkým spojencem GICM. Skupina je ale rozčleněná a decentralizovaná tak, že se dá mluvit spíše o ideologickém proudu, než o organizaci. V poslední době se věří, že právě tato ideologie spojuje marocké džihádistické skupiny, jako je al-Takfír wa al-Hidžra, as-Siráť al-Mustaqím a Marocké Afghánce, tedy navrátilce z bojů v osmdesátých letech.

Skupina je tvořená malými, nezávislými buňkami, které jsou podporované Salafistickou skupinou pro výzvu a boj (GSPC) a al-Qáí'dou. Právě salafija džihádija je zodpovědná za útok v Casablance v roce 2003, po kterém bylo odsouzeno 31 příznivců hnutí, včetně jejího vůdce, Mohameda al-Fizázího. Ten byl odsouzen k 30 letům vězení. Objevily se také důkazy na napojení salafiji na útoky v Madridu v roce 2004.

Uskupení je stále považováno za hrozbou pro národní bezpečnost i přesto, že bylo od roku 2003 výrazně oslabeno. V dnešní době se o salafiji džihádiji nemluví jako o skupině, ale spíše ideologickém směru, který nepřestává inspirovat menší skupiny. Existuje rovněž teorie, že označení salafija džihádija vytvořila marocká vláda, aby usnadnila boj proti terorismu a zasadila jednotlivé salafistické buňky do jednoho rámce.

²¹⁶ Uzavření Asociace v roce 2008 souviselo s al-Maghráwího *fatwou*, povolující sňatky s dívkami staršími devíti let. Tehdy byla uzavřena Asociace i 60 škol, které provozovala. V roce 2013 došlo k uzavření z důvodů sjednocování náboženského vzdělávání a uzavřeno bylo škol 70. Asociace uzavření zpočátku odmítla, ale poté byla nucena uposlechnout. I přesto si ale její učení zachovává velmi velký vliv v okolí Marrákeše.

²¹⁷ Viz např. globalsecurity.org nebo web Terrorism watch and warning.

V roce 2012 byla řada členů hnutí amnestována králem. Mezi nimi Hasan Kettání, jeden z ideologických vůdců hnutí, odsouzený k 20 letům, Mohammed Rafíkí a Omar Haddúší, odsouzení k 30 letům. Propuštěn byl také šejch al-Fizází, označovaný za „prince salafije“.

Proud inspirovaný Sajjidem Qutbem

Podobně jako u salafistů i zde popíšu pouze zlomek skupin. Jejich celkové počty jdou do desítek, přičemž největší čítají několik stovek členů, nejmenší pouze několik jednotlivců.

Exkomunikace a exil/Mučedníci Maroka (at-Takfír wa al-hidžra, MFM)²¹⁸

Je nejradikálnější skupinou Maroka, mající buňky v Alžírsku, Egyptě, Francii, Německu, Itálii, Libanonu, Nizozemí, Španělsku a Velké Británii. Počet členů skupiny je neznámý (pohybuje se patrně okolo několika stovek). Neznámé je také datum jejího vzniku – patrně byla ale založena v sedmdesátých letech nebo na začátku osmdesátých let v Egyptě.

At-Takfír wa al-hidžra je panislámská náboženská sekta, ke které náleží i předáci al-Qáí'dy, jako je al-Zarqáwí. V minulosti se tito členové sekty pokusili zavraždit Usámu bin Ládina kvůli jeho liberálním postojům. Dnes stojí v jejím čele chalífa Abd al-Alláh al-Rifá'í, Pákistánec žijící ve Velké Británii.

Marocká buňka, vedená Muhamedem Ašrafem, vznikla mezi lety 1999-2002, kdy byl Ašraf ve vězení. Buňku založili jeho bývalí spoluvězni. Původně se nejednalo o teroristickou organizaci, ale spíše o pouliční gang, složený z marockých imigrantů ve Španělsku. Skupina se transformovala po americké invazi do Iráku. Takfír rekrutuje své členy tradičně v chudinských čtvrtích v Maroku a Španělsku. Zaměřuje se na mladé lidi, kteří se do měst přestěhovali z venkova, a kteří žijí v nejhorsších podmínkách. Takfíristé jsou známí extrémními sklony k násilí, přičemž řada členů bojovala v Afghánistánu.

Marocká islámská bojová skupina (GICM)²¹⁹

Je militantní islamistická organizace napojená na al-Qáí'du. Její zakladatel je Abd al-Karím al-Medžátí se považuje za emíra pro Maghrib a Evropu. GICM je na seznamu teroristických organizací USA a Velké Británie, je považovaná za blízkou al-Qáí'dě a sledovaná Radou bezpečnosti OSN.

²¹⁸ Viz např. Global terror watch group nebo Tracking terrorism web.

²¹⁹ Viz např. Global terror watch group nebo Tracking terrorism web.

GICM své členy rekrutovala mimo jiné mezi různými organizacemi, hlavně mezi Islámskou mládeží a Organizací marockých bojovníků. Řada členů GICM byla trénována v Afghánistánu, kde má skupina své buňky. Vedle toho se buňky nacházejí v Belgii, Dánsku, Egyptě, Francii, Maroku, Španělsku, Turecku a Velké Británii. Jednotlivé skupiny jsou na sobě nezávislé a jejich členové většinou neví, že jsou součástí větší organizace. Do těchto buněk jsou rekrutováni i členové nemarockého původu.

p) Nejznámější představitelé²²⁰

Al-Fizází/Abú Mariam

Narozený v roce 1949 al-Fizází byl považovaný za jednoho z nejradiálnějších kazatelů v Maroku. V roce 2003 byl po útocích v Casablance odsouzen k 30 letům vězení, v roce 2011 ale obdržel královskou milost a z vězení byl propuštěn. Šejch vždy popíral své napojení na atentátníky a tvrdil, že jediný džihád, který podporoval, byl džihád v Afghánistánu. Al-Fizází byl aktivní na předměstí Casablancy, kam se odstěhoval, aby kázal mezi chudými lidmi. Za svého života byl představitelem řady salafistických uskupení, z nichž všechny opustil.

Je kritický vůči stoupecům Jásína, stejně jako vůči Saúdské Arábii a její ideologii, založené na penězích. Od roku 1999 několikrát navštívil Evropu, aby kázal v mešitách v Londýně, Milánu a Hamburku. Jeho proslovy a debaty byly mnohokrát vysílány na al-Džazíře. Vydával také filmové konference, zaměřené na mládež.

Po svém propuštění z vězení radikálně změnil tón; mimo jiné tvrdí, že chalífát není jediný způsob vlády v souladu s islámským právem. Podpořil také novou ústavu a protestoval proti Hnutí 20 února, protože bylo podle něj tvořeno ateisty. Ve vězení se v roce 2009 v dopisu své dceři do Hamburku, později zveřejněném časopisem Der Spiegel, zřekl džihádu a násilí. V poslední době al-Fizází zdůrazňuje nutnost vytvoření legální politické strany, která by salafisty zastupovala. Šejch se také angažoval v Egyptě, kde se pokoušel smířit salafisty a Muslimské bratry. Co se Saúdské Arábie, al-Fizází zpřetrhal veškeré vazby se tamními salafisty jako je al-Albání, protože považuje jejich učení za založené na penězích.²²¹

²²⁰ Informace o marockých představitelích salafismu pochází z webu trackingterrorism.org a islammaghribi.com. Jedná se o běžně dostupné informace, z nichž většinu nepovažuji za nutné citovat právě pro jejich obecnou známost a platnost.

²²¹ Na svém webu al-Fizází, během svého odklonu od jejich učení v roce 2012, prohlásil, že je už nebude následovat v jejich chybách.

Al-Fizází má, stejně jako řada dalších, svou stránku na facebooku ve francouzštině a v arabštině, svou webovou stránku a kanál na youtube.²²² Na prvních třech zmíněných se počet jeho sledovatelů pohybuje okolo tisícovky.

Omar Haddúší

Je radikální salafistický džihádistický klerik, narozený v roce 1970 v al-Hoceimě na severovýchodě země. Haddúší byl jedním z ideologických vůdců salafije džihádíje a jako takový byl zatčen po útocích v Casablance. Během pobytu ve vězení byl hospitalizován poté, co ho zřizenci věznice opakovaně bili a mučili.

Po svém propuštění se věnuje hlavně výuce islámského práva a je znám pro řadu kontroverzních výroků, zejména proti berberům a křesťanům a oslavám jejich svátků. V nedávné době se ale Haddúší vyjádřil proti tomu, aby se mladí Maročané přidávali k Islámskému státu, čímž výrazně zlepšil svou pozici.²²³

Haddúší je na internetu výrazně více aktivní než al-Fizází a jen na facebooku má skoro 12 tisíc následovníků.²²⁴

Abd al-Wahháb Rafíkí/Abú Hafs²²⁵

Narozený v roce 1974 v Casablance, byl zatčený spolu s dalším salafistou v roce 2003 a odsouzen k 30 letům. Po svém propuštění v roce 2012 otevřel ve Fezu centrum pro lidský rozvoj a strategická studia Dár al-Hikma, registrované jako nezisková organizace.

Rafíkí je džihádistický ideolog, který bojoval v Afghánistánu proti sovětské armádě. Po svém návratu do Maroka začal propagovat džihádismus. I přesto ale Abú Hafs tvrdí, že vždy propagoval mírovou cestu.

To potvrzuje i fakt, že se stal prvním příznivcem al-Qáí'dy v historii, který veřejně odsoudil bombové útoky ve své práci o Libyjské islámské bojové skupině (LIFG). Od libyjského tisku pak požadoval, aby jeho dopis rozšířil mezi příznivce salafije džihádíje, které byl jedním z duchovních vůdců. I přesto ale jeho jméno stálo na začátku seznamu vězňů AQIM, které chtěla organizace vyměnit za španělské humanitární pracovníky, zadržené v Mali.

²²² <http://www.assdae.com>.

<https://www.facebook.com/pages/Mohamed-Fizází/426076737525715>.

<https://www.facebook.com/AlshykhAlfyzazy>.

²²³ Sakhtivel, „The Islamic State Goes After Morocco's Islamists.“

²²⁴ <https://www.facebook.com/ShHadouchi>.

²²⁵ Abú Hafs nemá profil na žádném webu, nejvíce zpráv o něm a jeho výrocih nabízí zpravodajský server lemag.ma.

V dnešní době Rafíkí dokončuje ve Fezu svoje PhD., zaměřené na islámské bankovníctví. Jeho webová stránka v arabštině nabízí texty a poslechy na různá náboženská témata, objevují se ale i texty politické. Poslední například o křížácké válce, vedené Amerikou. Zájemců o četbu či o poslech je mezi sedmi a jedenácti tisíci.²²⁶

Mohamed ibn Abd ar-Rahmán al-Maghráwí

Je nejdůležitějším z kvietistických salafistů v Maroku a je prezidentem Džamá'a al-Dá'wa ilá al-Qur'án wa as-Sunna (Asociace Koránu a Sunny), registrované jako nezisková organizace.

Původně stál striktně mimo politiku, jeho postoj se ale změnil poté, co se vrátil z dobrovolného exilu v Saudské Arábii, kam odjel během Arabského jara. V roce 2011 vyzval své následovníky, aby se přihlásili k volbám a hlasovali ve prospěch nové ústavy. Jeho důvodem bylo uchování stability a také víra, že změny budou dále pokračovat k nastolení islámského práva v zemi.

Al-Maghráwí se v roce 2008 ve své *fatwě* vyslovil pro povolení svateb s nezletilými děvčaty, staršími devíti let. V reakci na to, na nátlak umírněných muslimů a marocké veřejnosti, uzavřel král Mohammed VI. sídlo al-Maghráwího organizace v Marrákeši, stejně jako všechny jeho učiliště v Maroku. Šejch byl také obviněn z pedofilie.

Šejch je aktivní na facebooku²²⁷ (kde má přes 18 tisíc odběratelů), youtube, i na svém webu.²²⁸ Provozuje rádio Dár al-Qur'án, přístupné z jeho webu, a vystupuje v televizních pořadech nejenom v Maroku, ale také v zemích Zálivu.

Marocký odborník na islamistická hnutí, Mohammed Darif, píše, že paradoxem je, že al-Maghráwího salafismus, kterým bojoval proti politické neposlušnosti AWI, byl základnou pro vznik proudu salafija džihádíja, jejímž stěžejním cílem je právě svržení režimu, kterému je šejch věrný.²²⁹

Abú an-Na'ím²³⁰

Díky obvinění levicového předáka Idrise Lašgara z odpadlictví se stal na chvíli nejznámějším salafistou v zemi. Na základě jeho obvinění se objevily výzvy k Lašgarově

²²⁶ <https://www.tawhed.ws>.

²²⁷ <https://www.facebook.com/Lmaghrawi>

²²⁸ <http://www.maghrawi.net/>

²²⁹ Darif, *Monarchie marocaine et acteurs religieux*, 125

²³⁰ Nejvíce zpráv o Abú an-Na'ímovi přináší server arabský server hespress.com a francouzský server yabiladi.com. Profily o jeho osobě se mi nepodařilo najít, protože kromě exkomunikace Lašgara hrál Abú an-Na'ím spíše okrajovou roli.

vraždě, přičemž ale většina významných marockých salafistických ideologů jeho obvinění z blasfemie odmítla.

Abú an-Na'ím, narozený v roce 1954, nepatří mezi neznámé postavy, ale dlouhé roky setrval v ústraní, a to i přes vůdčí roli v Islámské mládeži. V osmdesátých a devadesátých letech odmítl všechny výzvy k rozpuštění své organizace, Džamá'a as-Sunna, a připojení se k umírněným islamistům (pozdější PJD). Odmítl i nabídky k připojení se k Jásínovu hnutí a chvíli koketoval s myšlenkou připojení se k řádu Butšíšija.

Od osmdesátých let se věnoval výuce arabštiny a kázáním v mešitách v Casablance (jako imám mešity Derb Telba byl odvolán Ministerstvem islámských záležitostí) a vyhýbal se mediální pozornosti. V devadesátých letech se stal jedním z vůdců hnutí Asociace Koránu a Sunny, založeném al-Maghráwím. Vztahy obou mužů byly velmi dobré až do roku 2011, kdy al-Maghráwí vyzval své následovníky k podpoře ústavy a PJD, zatímco Abú an-Na'ím vydal řadu videí, kde označil demokracii, volby a politické strany za nábožensky zakázané.

Jeho dvě facebookové stránky (osobní stránka²³¹ a stránka pro kázání²³²) mají dohromady takřka 12 tisíc následovníků.

Abd al-Barrí Zamzamí Ben Seddik²³³

Zamzamí je politický salafista, který patří k nejkontroverznějším postavám marocké náboženské scény. Kvůli způsobům, jakým promlouval k posluchačům, mu bylo několikrát zakázáno kázat v mešitách.

Je jedním ze zakladatelů Mezinárodní unie muslimských učenců a byl členem marockého parlamentu, do kterého byl zvolen v roce 2007. Je také považován za nepřítele sekularistů a komunistů. Zamzamí nesouhlasí s existencí islámských politických stran, které se podle něj nehodí do zemí s většinovou muslimskou populací. Vyslovil se také pro vládní monitorování mešit a náboženských center, coby boji proti extremismu.

V Maroku je kritizován hlavně kvůli několika *fatwám* týkajících se kontroverzních sexuálních témat. Poslední z nich byla *fatwa* o nekrofilii, která muži dovoluje mít sex se svou ženou šest hodin po její smrti. Zamzamí vydal v životě přes 2000 *fatew*, ale pouze pět z nich se týkalo podobně kontroverzních témat.²³⁴

²³¹ <https://www.facebook.com/abonaem.ma>.

²³² <https://www.facebook.com/abonayim>.

²³³ Nejvíce zpráv o tomto šajchovi přináší yabiladi.com a maghress.com.

²³⁴ O jeho zálibě v sexuálních *fatwách* vyšel článek na alakhbar.info, zveřejněný bez autora i datace. „'Abd al-Barrí az-Zamzamí: šajchu al-fatáwá al-džínsija fi al-maghreb.“

Berberská komunita jej kritizuje kvůli jeho prohlášení, že jejich snahy o ustanovení berberštiny jako oficiálního jazyka, jsou herezí.

Kvůli těmto kontroverzím ztratil Zamzamí popularitu. Jeho profil na facebooku je relativně nová (v lednu 2014 neexistovala) a má jen necelých 3 tisíce následovníků.²³⁵ Jeho videa na youtube mají pouze několik stovek zhlédnutí. Jeho stoupenci jsou méně radikální a patří mezi méně vzdělané.

3. Tažení proti radikalismu

q) Začátek integrace salafistů

Rok 2011 přinesl řadu změn a otevřel nové dveře. Maročtí salafisté přivítali Arabské jaro a sami se zapojili do Hnutí 20. února, které řadě z nich umožnilo být více aktivní na politické a veřejné scéně. Snaha o participaci na politickém dění země byla znamením radikálního obratu v jejich postojích, symbolizující ochotu k dialogu v rámci monarchie.

Účast na demonstracích po boku levice a sekularistů, a vůbec ochota se do nich zapojit, postavila základy pro vyjednávání o propuštění řady salafistů z vězení, kam byli uvrženi po útocích. Další pozitivní body si pak salafisté získali v polovině roku 2011, když (i z vězení) podpořili referendum o ústavě, díky čemuž si na svou stranu začali přiklánět machzen. Ten si byl rovněž vědom toho, že tato určitá skupina protestujících – kvietističtí salafisté, náboženští vězni a síť na ně napojená, může být získána jednoduchými ústupky. S těmi machzen začal okamžitě. Dva měsíce po začátku protestů, v dubnu 2011, bylo propuštěno 190 politických vězňů, mezi nimiž byl i al-Fizází. Jiným, jako al-Magráwímu, byl povolen návrat do země z jeho saúdského exilu.

Rovněž ze strany salafistů byly očekávány nějaké ústupky, jako reakce na pardon, ale i na změny v zemi, spjaté s Hnutím 20. února. Jejich ideologická proměna a přechod dřívějších vrchních ideologů salafisiticko džihádistického proudu k proudu politickému překvapil všechny pozorovatele. Tito ideologové veřejně přijali demokracii a monarchii a přestali hlásat násilnou cestu návratu k chalífátu. Al-Fizází dokonce vyjádřil myšlenku, proč by se marocký monarcha nemohl stát chalífou,²³⁶ která byla dříve nemyslitelná. Vedle toho umírnili svůj postoj k pozici žen a jejich roli ve veřejném životě a vyjádřili sympatie k PJD, naznačující, že by v budoucnu mohli inklinovat k založení vlastní politické strany. Začali se

²³⁵ <https://www.facebook.com/AZouzat>.

²³⁶ Barrada, „Maroc: Mohamed Fizází, le salafiste de sa Majesté.“

také účastnit na debatách se sekularisty v médiích, ale také na veřejných prostorech jako jsou kampusy a na univerzity.²³⁷

Rok 2011 a změny, které přineslo Arabské jaro, jsou v jednání salafistů přelomové, když si uvědomíme, že účast na politice byla dříve v jejich pojetí pokládána za nemyslitelnou a samotná demokracie byla viděna coby inovace, bez vzoru v době Proroka. A ačkoliv stále mohou zastávat, a řada z nich stále zastává, dle našich měřítek radikální názory, byli schopni prokázat, že nepovažují násilí jako legitimní prostředek k dosažení svých cílů. Tato proměna nebyla záležitostí jednoho dne nebo několika měsíců, ale probíhala postupně už od útoků v Casablance.

Marocký islamolog Masbah ve své práci uvádí čtyři faktory, které hrály roli v proměně salafistů v Maroku. Prvním je kontinuita marocké monarchie, silné, stabilní a fungující jako mediátor, a to už dvanáct set let. Druhým je postoj monarchie k salafistům: represe a perzekuce džihádistů, tichá tolerance kvietistů. Třetím by měla být závist PJD nad její mocí a vítězstvím ve volbách. A čtvrtým, posledním, je právě Arabské jaro, neúspěchy násilných revolucí v jiných zemích²³⁸ a úspěch té klidné v Maroku.²³⁹

r) Boj s terorismem

28. dubna 2011 došlo k teroristickým útokům v Marrákeš. Maroko čelilo zvýšené hrozbě útoků už od roku 2007, kdy se v regionu zformovala al-Qá'ida v islámském Maghribu (AQIM), mající počátky v Marocké islámské bojové skupině (GICM). Právě tato skupina se přihlásila k zodpovědnosti za útoky v Marrákeši, které měly za cíl ohrožit demokratizační procesy v zemi a náboženskou strategii, oslabující pozice salafistů a podkopávající základy, na kterých různá radikální uskupení staví. Boj proti těmto uskupením tvoří dnes velmi důležitou součást marocké každodenní reality, se kterou se potýkají i obyčejní lidé.

Zatýkání osob, spojených s terorismem, probíhá neustále od roku 2003, stejně jako jejich kontrola a sledování. Takřka každý týden v letech 2013 a 2014 marockým tiskem proletěla zpráva o zneškodnění buňky, nebo zatčení osoby, podezřelé z podpory terorismu. Tyto zprávy byly tak časté, že šlo spekulovat o jejich pravdivosti. Počet zničených buněk a zatčených osob by nemusel být až tak zarážející, šlo spíše o množství úspěchů, kterých při boji s terorismem marocká policie a administrativa dosáhla. Je obecně známé, že výkonnost

²³⁷ Masbah, „Moving towards political participation. Moderation od moroccan salafis since the beginning of Arab spring“, 2.

²³⁸ V jejich doktríně je oprávněná rebelie proti diktátorovi, churúdz, která je ovšem vždy pokládána za násilnou. Klidné a mírové protesty a jejich úspěch, jim otevřely nové obzory.

²³⁹ Masbah, „Moving towards political participation.“ 4-6.

těchto složek státu je značně limitovaná úplatkářstvím, prokrastinací a pasivitou, což jejich úspěchy v protiteroristickém boji vystavuje otázkám. Nabízí se proto zásah machzenu do šíření zpráv tohoto druhu. Tyto informace by stát pomohly posílit jeho pozici v náboženské i společenské sféře. Rovněž by pomohl dokázat, že je aktivní (a úspěšný) v boji a podpořil existenci a platnost protiteroristického zákona, který je v zemi značně neoblíbený. I když podle zahraničních analytiků svoji opodstatněnost má. Španělský bojovník proti terorismu, Baltazar Garzon, uvádí, že je „Maroko největší teroristickou hrozbou pro Evropu“ s tím, že se v něm nachází přes 100 buněk a na seznamu teroristů, které sleduje vláda, figuruje více než tisíc osob.²⁴⁰ Dle stejného zdroje se nedávno Al-Qá'ida v islámském Maghribu převést neúspěšně pokusila převést tyto roztroušené buňky a jednotlivce pod svou kontrolu. Právě takovéto zprávy uváděné v novinách na velkých dvojstranách ujišťují Maročany o právu machzenu na vyšší kontrolu obyvatel země prostřednictvím speciálních zákonů.

Protiteroristický zákon²⁴¹ vydaný v roce 2003 je v zemi stále platný a je terčem jak islamistů a salafistů, tak také bojovníků za lidská práva, kteří jej považují za hrozbu. Ačkoliv je odpůrců mnoho, v nejbližší době se nezdá, že by zákon měl být zrušen. Naopak došlo k jeho úpravě, dávající státu větší práva. Práva zadržovaných vězňů figurují v rétorice jak islamistů a salafistů, tak také těch, kteří oponují Západu a Americe, jakožto spojencům machzenu. Zajímavá je úvaha z práce o marocké protiteroristické politice – podle jejího autora tato rétorika nemůže přinést nic dobrého, protože pozice jejich zastánců zastává předpoklad, že existuje dobrá forma násilí, která by měla být odpuštěna.²⁴²

Poslední vlna protestů proti zákonu se snesla po atentátech v Paříži na začátku roku 2015. Do té doby neznámá salafistická skupina „Tangerská mládež“ demonstrovala v Tangeru proti Charlie Hebdo, ale také proti zadržování politických vězňů, jejichž příbuzní tvořili velkou část demonstrantů. Demonstrace proti satirickému magazínu vyvolaly demonstrace i v jiných městech, ve všech případech byly vedeny salafisty a zůstaly pokojné. Lídři hnutí odsoudili útoky jako barbarské, ale zároveň označili Charlie Hebdo za „rozsévače nenávisti“, který jen přizívuje neporozumění.²⁴³

Na mezinárodní scéně vystupuje Maroko stále častěji coby regionální lídr boje proti terorismu a tato jeho angažovanost se stává trnem v oku nové hrozbě v muslimském světě. Tu

²⁴⁰ The American Foreign Policy Council's World almanac of islamism, „Morocco“, 2.

²⁴¹ Zákon 03.03 stanovuje definici terorismu, tresty, za různé formy účasti na teroristických aktivitách, povoluje odposlouchávání, zabavení majetku a 12ti denní zadržovací vazbu podezřelých osob. Zákon nepovoluje mučení, ačkoliv je veřejným tajemstvím, že k němu v Maroku dochází.

²⁴² Kalpakian, „Current Moroccan Anti-Terrorism Policy“, 7.

²⁴³ Kabbaj, „Mohamed Fizází, “Charlie Hebdo sème la haine”.“

představuje Islámský stát, v jehož řadách bojuje odhadem 1500²⁴⁴ Maročanů. V posledním roce v reakci na vzestup oblíbenosti IS došlo k posílení kontrol na letištích i na hranicích a k úpravě protiteroristického zákona.²⁴⁵ Vedle toho probíhá aktivní hon na náboráře a na skupiny, které se chystají do Sýrie odjet a které se shromažďují na severním pobřeží Maroka.

Několik hrozeb útoků na marockou půdu, ale také videa,²⁴⁶ vyhrožující králi a sekulárním i náboženským představitelům země vedla Maroko k radikálnímu kroku. 25. října 2014 byla ohlášena nová strategie „*hadar*“, spojující armádu, policii, *gendarmerie* a podpůrné síly, které jsou pověřeny hlídáním citlivých míst království. Těžce ozbrojené tříčlenné hlídky se žlutým páskem na rukávu se v poměrně hustém rozptýlení, pohybují po turistických částech měst, poblíž křesťanských center, státních budov a podobně, dvacet čtyři hodin denně.

Královi nově získaní salafisté se postavili po jeho bok v tomto boji. Omar al-Haddúší vydal *fatwu* odsuzující Maročany, kteří vstoupili do řad IS, za což ho džihádisté exkomunikovali. IS a al-Qá'ida se postavili vůbec proti všem bývalým členům salafije džihádije, kteří našli společnou řeč s monarchií a opustili, stejně jako PJD a jásínovci, „pravou cestu.“²⁴⁷

K otázce navrátilců z bojů se Maroko, po zkušenostech s „Afghánci“ staví jinak. Na navrátilce z bojů už na letištích čeká policie, která je transportuje do detenčních zařízení. Tento postup je ale sporný, protože vězení jsou v Maroku lůžky radikalismu. Většina odsouzených za podporu terorismu končí v několika věznicích, z nichž nejznámějším je vězení v Salé. Zde se jim dostává možnost komunikovat s podobně zaměřenými jedinci a posilovat svoje názory na víru, ale také na legitimitu monarchie. Proto byla ve vězeních zahájena řada programů na deradikalizaci, zatím s neznámým výsledkem. Maroko počítá i s možností, že se někteří pokusí vrátit přes uzavřené hranice s Alžírskem, kam preventivně rozestavila rakety a protiraketové střely. Ty počítají i s případným pozemním útokem, kterým občasné zprávy IS a AQIM hrozí.²⁴⁸

²⁴⁴ Několik čísel nabídl server allAfrica.com: 67% z nich je mladších 25 let, na 500 je ze severního Maroka, z 30 z blízka sledovaných 74% je z chudých oblastí severního Maroka, 57% nestudovalo více, než základní školu, 10% studovalo na univerzitách, 40% odešlo bojovat před rokem 2012 skrze „tradiční“ cesty – rodiny, přátele... Ali, „Morocco: Moroccan Jihadists Reveal Motives.“

²⁴⁵ Zákon z 11. září 2014, číslo 86.14, stanovuje vedle vězení také velmi vysoké pokuty.

²⁴⁶ Poslední z řady videí, vydané na konci února 2015, vyhrožuje přímo obsazením Rabatu a zavedením chalífátu. Videá jsou z veřejného přístupu většinou mazána, ale zmínky o nich lze běžně najít v tisku. Výhrůžných videí se objevilo více, nejenom z „oficiálních“ proudů Islámského státu. Maročtí příznivci této skupiny vytvořili své vlastní video (18. listopadu 2014), krátce před pokusem o odjezd do Sýrie, ale na jeho základě byli záhy chyceni nedaleko alžírských hranic.

²⁴⁷ Podrobněji se tomuto problému věnuje Sakhtivel, Vish, „The Islamic State Goes After Morocco's Islamists.“

²⁴⁸ Masbah, „Taking advantage of Morocco's security threat.“

Boj proti terorismu a radikalismu je velmi široký pojem, který zdaleka neznamená jen ničení jednotlivých buněk a zatýkání jejich členů. Mnohem rozsáhlejší část celé kampaně je část společenská, jejíž jednotlivé části byly popsány už dříve. Do onoho „základního balíčku“ patří vzdělávání a kontrola imámů, zavedení projektu duchovních vůdkyň, boj proti negramotnosti a chudobě, podpora sufismu, umělé držení nízkých cen a další. Tradiční marocký islám představuje v tomto boji prostředek i cíl a posílení rovnováhy a jistot ve společnosti má vést k vytvoření prostředí, z něhož už nebudou mladí lidé pokoušeni připojit se k extrémním proudům.

s) Král a jeho muži

Islamisté i salafisté mají společnou jednu věc – po silných perzekucích, kterým v minulosti čelili, byli začleněni do státního aparátu a přijati machzenem. První královská milost pro salafisty, vydaný v roce 2011, byl následovaný další vlnou milostí v roce 2012. Propuštění byli po al-Fizázím také Abú Hafs a Omar Haddúší. Tito muži ještě v době svého propuštění z vězení prohlašovali, že se odmítají jakkoliv zapojit do politické hry v zemi a připojit se k některé z politických stran. Toto rozhodnutí jim nevydrželo dlouho.

V roce 2013 byl salafistickým lídrům povolen vstup do strany PRV, která jim členství nabídla, a král jej, na přímluvu předsedy PRV, schválil. To postavilo nový problém pro PJD, která byla dlouhou dobu jedinou islamistickou stranou na marocké politické scéně a profitovala tak nejen z hlasů islamistů, ale také salafistů. „Královi islamisté“, kteří mu ale nikdy nepatřili, tak získali silnou konkurenci, která bude v příštích volbách znamenat odklon části voličů ve prospěch PRV.

Al-Fizází svou politickou pro-královskou kariéru zahájil v roce 2011 hned po svém propuštění, kdy podpořil novou ústavu. Stal se tak prvním „královým salafistou“ a některý tisk zašel dokonce tak daleko, že ho nazval „osvícencem.“²⁴⁹ Existuje domněnka, že jeho účast na M20F byla předem připravená královským palácem, aby zahájila program sblížení machzenu s opozicí.²⁵⁰ Al-Fizází byl vybrán kvůli roli, jakou na salafistické scéně hraje a kvůli jeho nedávnému obratu, který znamenal pomyslný bod obratu v „zacházení“ se salafisty. Myšlenka na jejich integraci do státních struktur se musela rodit postupně od roku 2009, až Arabské jaro ji ukázalo jako nejsnazší cestu na zbavení se opozice. Díky větší integraci salafistů do společnosti král může prokázat svou duchovní nadvládu nad náboženskou situací země.

²⁴⁹ Mrabet, „Crétois, L' Islam des Lumières.“

²⁵⁰ zamane.ma, „Fizází, l'homme aux multiples facettes.“

Do země se po dvou letech v saúdsském exilu vrátil i Mohamed al-Maghráwí. Ještě před svým návratem ujistil veřejnost, že *fatwa*, kterou vydal, a kterou povolil svatby s nezletilými dívkami ve věku devíti let, byla špatně pochopena, a on sám sebe nikdy nepokládá a nepokládá za muftího, který by se k tomuto tématu mohl vyjadřovat.²⁵¹ Al-Maghráwí se hned po svém návratu pustil do politického boje a podpořil novou ústavu, čímž obnovil ztracené dobré vztahy s machzenem a dál pokračuje v kariéře jednoho z nejvlivnějších marockých kazatelů.

Začlenění salafistů není vždy tak snadné jako v případě al-Fizázího, který se stal pravým královým mužem. Ústupky státu vůči salafismu lze demonstrovat na snadném příkladu. 19. února 2014, kdy soud v Casablance vyřkl verdikt nad salafistickým šejchem Abú an-Na'ímem. Šejch na konci roku 2013 zveřejnil na svém kanále na youtube video, ve kterém nařkl předáka socialistické strany, Idrise Lašgara z odpadnutí od islámu a celou jeho stranu z kacířství. Obvinění všech členů levicových stran z odpadlictví přišlo vzápětí. Důvodem pro to se stala snaha Socialistické strany lidových sil prosadit zákon, znemožňující mnohoženství a měnící dědické právo. *Fatwa* se setkala s masovým odmítnutím, ale rovněž se objevilo několik výzev k zavraždění Lašgara, přicházejících od malých džihádistických skupin. 6. ledna následoval „doplněk“, ve kterém Abú an-Na'ím vysvětlil, že *fatwa* není „rozkazem k vraždě“.²⁵² Ke dnešnímu dni (22.4.2015) je Idris Lašgar stále naživu a i nadále se pohybuje jako veřejná osoba a žádné výzvy k jeho vraždě se neobjevily.

Abú an-Na'ím byl až do té chvíle poměrně neznámou postavou, ačkoliv už v minulosti vydal dvě *fatwy* proti levicovým předákům, které mu vynesly zákaz kázání v mešitách. Ihned po jeho odsouzení Lašgara začali laičtí činitelé okamžitě požadovat soud kvůli vybízení k vraždě, zatímco někteří salafisté se postavili za šejcha.²⁵³ Jiní, jako Abú Hafs či al-Fizází, jeho jednání kritizovali. Důvodem kritiky ale nebyl nesouhlas s metodou nebo názorem, ale spíše protože vnímají, že společnost podobná prohlášení odmítá přijmout.²⁵⁴

Konečný rozsudek vynesl Abú an-Na'ímovi měsíc podmíněného vězení a pokutu 500 dirhamů (asi 1 500 Kč). Výsledek rozčilil všechny strany – podle laiků byl trest nepřiměřeně nízký a salafisté byli pohoršeni už jen tím, že soud probíhal. Na druhou stranu podle al-Fizázího očekávali přísnější trest.²⁵⁵

²⁵¹ Benmehdi, „Le Maroc encourage l'intégration des salafistes.“

²⁵² Encyclopédie mondiale: „Baján al-hukmi aš-šar'í min qatli Lašgar! Fadílat aš-šajch Abd al-Hamid Abú an-Na'ím.“

²⁵³ Stručně viz např. al-Maghribi, „Le salafiste Abu Naim diffuse une nouvelle fatwa takfiriste.“

²⁵⁴ Lahcen, „Morocco probes salafist cheikh.“

²⁵⁵ Saadouni, „Moroccan salafist imam receives light sentence.“

Soud ukázal propast mezi dvěma stranami společnosti, který se snaží stát překlenout. Mezi salafisty a laiky stála vláda a machzen. PJD se dlouhou dobu zdržovala jakéhokoliv prohlášení a střední cestu si vybrala i po vynesení rozsudku. Podle mluvčího strany byl „rozsudek odpovídající a byl vhodnou volbou vzhledem ke snahám marocké justice podpořit svobodu vyjadřování.“²⁵⁶ Machzen, který se dlouhodobě snaží najít rovnováhu mezi všemi proudy, zastoupenými v zemi, se kvůli snahám o usmíření se salafisty rozhodl přejít celý „incident“ bez povšimnutí. A to i přes zákon, který umožňuje vydávání *fatew* pouze radě pro to zvolené, jak bylo zmíněno dříve.

Salafisté se vyjádřili výrazně jasně. Al-Fizází, který vyjádřil svou kritiku k jednání an-Na'íma hned po zveřejnění videa, *fatwu* veřejně odsoudil také v rozhovoru pro rádio 2M. Rádio 2M je státem (králem) vlastněná stanice a al-Fizázího vystoupení prezentovalo napraveného šejcha, ideologa atentátů v Casablance, v jeho nové tváři.

Al-Fizází se v rozhovoru znovu veřejně zřekl salafismu a džihádismu: „v Koránu ani v Sunně nenajdeš něco jako salafismus nebo islamismus.“ Po své velké proměně se al-Fizází prohlašuje „pouze“ za muslima, ale neskrývá své sympatie: „Nejsem salafista, ale mám rád salafisty. Nejsem ani islamista, ale mám rád islamisty.“²⁵⁷ A, konečně, od roku 2011 má al-Fizází rád i monarchii. Vztah mezi králem a bývalým salafistou vyvrcholil na 28. března 2014, kdy se král účastnil na pátečním kázání v mešitě Táriqa ibn Zijáda v Tangeru, které vedl právě al-Fizází.²⁵⁸ Král a imám spolu po modlitbě krátce promluvili, než král mešitu opustil.

Tento šejch je nejvýraznější osobou salafistickéhonutí v Maroku a jako takový se bude snažit, s podporou PRV, získat místo v parlamentu v následujících volbách v roce 2016. Sami Maročané říkají, že milují zkoušet všechno nové, ačkoliv nesnáší politiku a nevěří jí. Podle nich samotných byl toto jeden z hlavních důvodů vítězství PJD a podobně by se mohl stát i důvodem vítězství PRV, která jako první vyzkoušela něco nového poté, co PJD zklamala.

4. Závěr

Maroko prošlo od roku 2003 výraznými změnami, na politicko-náboženském poli zapříčiněnými vládním programem na boj proti terorismu a novou náboženskou strategií machzenu. Roku 2011 se ale, že ani tato strategie nebyla trvalým řešením. Machzen byl nucen

²⁵⁶ Saadouni, „Moroccan salafist imam receives light sentence.“

²⁵⁷ Int.ma, „El Cheikh Mohamed El Fizází: ‘‘ Le takfirisme, connais pas !’’.“

²⁵⁸ V roce 1998 Fizázího věrní požadovali, aby se stal imám právě této mešity. Odmítl se slovy: „Nechci se tam modlit, protože se odmítám modlit pro tyrana!“ zamane.ma, „Fizází, l'homme aux multiples facettes.“

znovu přetransformovat svoji strategii a přistoupil k politice větší integrace všech náboženských proudů do státních struktur.

Tato politika se zatím jeví jako úspěšná – přední salafisté se postavili za krále během Arabského jara a zvolili si podpořit projekt nové ústavy v době, kdy byla monarchie nejohroženější. Idea, že současný stát je lepší než chaos, do kterého by země mohla díky revoluci upadnout je mezi ideology, stojícími za sebevražednými atentáty z roku 2003 zlomová.

Machzen si také uvědomuje, že zapojení salafistů do politiky může posílit sekulární proudy, protože voličská základna se rozloží mezi PJD a PRV. Favoritem nadcházejících voleb jsou sekulární strany Istiqlal a Socialistická unie lidových sil. Ty spojily své síly, aby se postavily PJD, jejíhož lídra označují za diktátora, obviňující jej z omezování svobodného tisku.

Svobodný tisk má ostatně v Maroku problémy. V září 2013 byl zatčen novinář Ali an-Nuzla (Anouzla) serveru Lakome.com na základě protiteroristického zákona. Ten publikoval ve svém článku video AQIM, které nabádalo k neposlušnosti krále. An-Nuzla byl dlouhodobě známý pro svou kritiku marockého režimu, jeho napojení na teroristické organizace ale nebylo nikdy dokázáno a on zůstává ve vězení bez toho, aby byl usvědčen a odsouzen. Deník Lakome.com byl na čas zakázán a do dneška podléhá přísné cenzuře.

Protiteroristický zákon, existující už jedenáct let, je kritizován OSN pro svoji vágnost, která umožňuje jeho využití k perzekucím oponentů režimu. V zákonu není jasně definován pojem „navádění k terorismu“, což je přímým důsledkem nebyvalé rychlosti, jakou byl zákon odhlasován. Výsledkem toho mohou být zadržovány stovky osob, bez patřičných důkazů.

Budoucnost marockých salafistů ale zůstává nejistá. Za jejich obratem k monarchii může být opravdu změna názorů, ale také jen strach z návratu do vězení. Stále panuje obava, že jejich přerod je pouze částí politické strategie. Jako odlesk starých časů může znít výzva Hasana al-Kettáního k zákazu oslav berberského nového roku, a jeho označení za neislámský. Na jeho podporu přispěchal Omar Haddúší, který označil Berbery „za odpadlíky, židovské agenty a syny prasat a opic“ a následně obvinil tuniskou en-Nahdu ze spolupráce se sekularisty a pokusil se zakázat v zemi křesťanské oslavy. Tito hrdí držitelé královského pardonu prohlašují, že nejsou hrozbou pro krále, ale nevzdali se svých ideálů. O čemž ostatně svědčí i obvinění, že Haddúší stále verbuje a zákaz vstupu do Tuniska, udělený jemu i al-Kettánímu, v ten samý rok jejich propuštění.

Jejich pobývání na svobodě jen ukazuje, jak se machzen snaží držet své politiky větší tolerance a integrace, která, nezbývá než věřit, se snad dočká větších úspěchů. Ostatně, rozhodnutí soudu v Casablance o minimálním trestu pro salafistu, který odporuje demokracii a prohlašuje, že volby, strany, parlament i ústava jsou v rozporu s islámem, ukazuje, že do nového státu se opravdu může začlenit každý.

VII. ZÁVĚR

Marocká náboženská politika je rozsáhlá masa programů, kroků a rozhodnutí, která ovlivňuje snad všechny sféry každodenního společenského, kulturního a politického života v Maroku. Ať už se jedná o vzdělávací programy na venkově, nebo o zahraniční vztahy země, jedno je propojené s druhým přes širokou síť náboženských institucí, které vedou až k osobě krále, Knížete věřících a vrchního představitele marockého náboženství.

Lze říci, že je to právě král, kdo z roku 2003 a ze všech změn, které přinesl, vyšel jako vítěz. Podařilo se mu ovládnout náboženské dění v zemi a připoutat k sobě své dřívější největší odpůrce a zapojit je do legitimního dění v zemi. Král je zcela klíčovou osobností v nábožensko-politickém dění v zemi, který v současné době nemá v zemi větší opozici, nemluvíme-li o skupinkách radikálů, které podporují Islámský stát a jemu podobná uskupení. Mohammedu VI. se zcela podařilo převést většinu opozice na svou stranu a to tím, že ustoupil od politiky represí a přiklonil se k politice otevřených dveří, která umožňuje komukoliv začlenit se do státu. Nejzářnějším příkladem je al-Fizází a Abú an-Na'ím, jeden bývalý ideolog salafije džihádije, druhý vydavatel ilegální *fatwy* proti socialistickému předákovi Lašgarovi. Jediným zbývajícím silným oponentem režimu tak zůstává hnutí AWI, které je ovšem tiše tolerováno a proti režimu, ačkoliv jej neuznává, se ohrazuje méně a méně. Další silní náboženští hráči, súfijské řády a PJD, jsou zcela pod kontrolou machzenu a vystupují v jeho prospěch.

Reformy a ono „uvolňování otěží“ jsou přímým důsledkem tlaku různých částí společnosti na monarchii. K reformám by nikdy nedošlo, pokud by byl machzen všemocný a všekontrolující. Tlak skupin, podporujících salafisty a veřejnosti, hlasující ve volbách pro islamisty, donutil machzen ke krokům, které v arabském světě nemají obdoby. Machzen odpovídá na potřeby náboženských skupin tak, že díky nim vychází ještě silnější a mocnější.

Monarchie si velmi dobře uvědomuje své slabiny, a proto vedle vyjednávání s předními zástupci náboženských proudů posiluje také programy, zaměřené na široké vrstvy společnosti. Programy na vzdělávání, vzdělávání žen, učení o Koránu podle marocké tradice, zvyšování platů imámů jsou zaměřené na široké masy, které mohou být nejvíce ovlivněny radikalismem, ale také se mohou stát opozicí monarchie, tak jako se stalo v jiných zemích. Obzvláště v této oblasti dochází k pokrokům velmi pomalu, jednak kvůli tradičnímu smýšlení v některých společenských vrstvách, které oponují zejména vzdělávání žen, a jednak kvůli nedostatečnému „náboženskému personálu“. Ačkoliv rok za rokem dochází k posilování jejich řad, pro poskytnutí dobře vzdělaných imámů do každé vesnice to zdaleka nestačí.

Zákony a vyhlášky sice upravují, kdo, za jakých podmínek a hlavně co, může kázat a učit, jejich dodržování je už ale těžké sledovat. Do dnešní doby je v Maroku řada mešit, které jsou ovládané salafisty, kteří kážou svůj vlastní islám a ne ten marocký. Proti tomu se stát snaží bojovat větší institucionalizací islámu v zemi. Regionální rady *ulamá* mají sledovat náboženskou situaci v regionech a dohlížet na dodržování zákonů, upravujících náboženskou sféru v zemi. Další projekty, zahájené v rámci větší institucionalizace náboženství, například projekt duchovních vůdkyň slaví úspěchy, nedokáže však zcela zabránit radikalismu, jak je vidět na stoupajícím počtu Maročanů, odcházejících bojovat do Sýrie a Iráku.

Toto nové bojiště, které láká stovky Maročanů podobně, jako Afghánistán před třiceti lety, představuje jednu z největších hrozeb monarchie. I když pomíneme mediální výhrůžky ze strany Islámského státu, Maroko si uvědomuje, že nejvíce jej mohou ohrozit džihádisté, vracejí se z boje. Politika země vůči nim je zcela nekompromisní, obzvláště když porovnáme postoj monarchie k „Marockým Afgháncům“. Proti těmto skupinkám, ale i proti jiným radikálním uskupením se snaží Maroko prosadit svůj vlastní islám, ve kterém hraje velkou roli súfismus, v marocké společnosti hluboko zakořeněný.

Právě súfismus je důležitou součástí marocké náboženské politiky, protože je machzenem používán jako zbraň, ale i jako prostředek. Jako zbraň proti v Maroku cizím náboženským proudům, kdy jsou lidé skrze řadu projektů vedeni právě k súfismu a odváděni od jiných hnutí. A jako prostředek je využíván k propojení se s širokou veřejností, čemuž slouží královi zástupci, účastníci se súfijských obřadů a setkání, ale také jako prostředek k propojení se se zahraničím, obzvláště se zeměmi západní Afriky.

Tidžánija, která je toho nejlepším příkladem, funguje jako most, po kterém může marocký monarcha získat jedinečný vliv v celém regionu, ale také v širší Africe. Z tohoto propojení profituje Maroko nejen ekonomicky, ale také mocensky, protože se stává regionálním mediátorem a regionální mocností, která se prosazuje ve stále více oblastech. Zatímco členové tidžánije se přijíždí klanět do marockého Fezu, marocký král zahajuje řadu projektů v celé Západní Africe a zároveň jím vlastněné společnosti skupují práva na těžby a skupují dominantní společnosti v oblasti služeb.

Počínající marocká dominance regionu je zajišťována i skrze duchovní export, který zaručuje vzdělávací institut Dár al-Hadíth al-Hassaníja, vzdělávající imámy. Tento každoročně přijímá ze zahraničí celé delegace studentů, kteří budou vyškoleni v marockém islámu a posláni zpět do svých zemí, pro které je marocký islám přijatelnější, než saúdskými penězi podporovaný salafismus.

Marocká náboženská politika od roku 2003 ale není jen souhrn úspěchů krále. Stát například nedokázal zabránit vydávání *fatew*, které se pokusil novou náboženskou strategií zakázat. Tresty, které jsou za *fatwy* udělovány se zdají být zanedbatelné. Al-Maghráwí si v roce 2008 sám zvolil exil, ale už o tři roky později mu byl umožněn návrat. Abú an-Na'ím byl potrestán zaplacením směšně malého obnosu, ačkoliv na základě jeho *fatwy* byl nad Lašgarem vynesena trest smrti. Machzen si uvědomuje, že v této době přechodu, kdy se snaží salafisty dostat na svou stranu, není možné se uchýlit k tvrdším trestům a to ani pro jejich zcela zjevné porušení zákona. Na druhou stranu, *fatwy* se stále dotýkají velké části marocké populace, ať už jsou státem schválené, nebo ne a společnost na ně reaguje.

Náboženská strategie nezabránila ani atentátům v Marrákeši v roce 2011 a kritika se snesla také na projekt duchovních vůdkyň, který má přímo pracovat s ohroženými skupinami obyvatel. Možná právě neúspěch zabránit atentátům pomocí projektů zahájených v roce 2003 stál v pozadí proměny marocké politiky vůči salafistickým lídrům. Podle staré lidové moudrosti, nejsnáze se dá zbavit saně, když se jí useknou všechny hlavy. Uvěznění ideologů žádné výsledky nepřineslo, dalším krokem je tedy logicky jejich „přetáhnutí“ na stranu machzenu, ať už ve formě legální politické opozice, tak jako prokrálovské náboženské předáky. Nejdůležitějším ale zůstává jejich legalizace a zapojení do veřejného života země.

Velkým neúspěchem také nepřestává být sever země, ze kterého se rekrutuje většina bojovníků pro Islámský stát a který je stále velmi zaostalou částí země, zčásti v rukou salafistů, zčásti v rukou narkomafie. Podobně se jeví i snaha o zlepšení situace na předměstích, kde stále tisíce lidí žijí pod hranicí chudoby a jsou snadno ovlivnitelní propagandou jednak ze strany salafistů, stále častěji ale ze strany radikálů, kteří jsou velmi aktivní na internetu.

Zdánlivě nejúspěšnější se tak zatím jeví podpora súfijských řádů, které odvádějí výbornou práci mezi obyvatelstvem, mezi kterým se těší obrovské oblibě. Každoročních oslav narození Proroka v Madaghu se účastní přes deset tisíc stoupců butšíšije a další desetitisíce se sjíždějí do svatyní po celé zemi.

Velký úspěch také Maroko slaví na mezinárodní scéně, kde je vnímáno jako země, která se úspěšně potýká s hrozbou radikalismu, a jeho úspěchy ho dostávají do pozice důležitého regionálního hráče v boji proti mezinárodnímu terorismu. Roky 2013 a 2014 ho vynesly na místo předního spojence zemí Sahelu, kde získalo důležitý náboženský i ekonomický vliv, který bude v budoucnosti posilovat. To se předpokládá až do té míry, se hovoří o možnosti, že se země Sahelu, s Mali v první řadě, mohou stát marockými satelity.

Z marockého úhlu pohledu je ale země na nejlepší cestě vyjít z náboženských problémů jako vítěz a získat k tomu navíc ekonomické zázemí, jaké nikdy nemělo.

Otázky, které jsem si položila v úvodu práce, byly zodpovězeny a cíle, které jsem si kladla, byly splněny. Nezbyvá mi, než na závěr dodat ještě dvě krátká pozorování, ke kterým jsem mimoděk došla, a která už patrně vyplynula v průběhu práce.

Může se zdát, že pojem „náboženská politika“ v této práci spojuji hlavně s bojem proti radikalismu, což je zčásti pravda. Marocká vnitřní náboženská politika je umění zvládnutí mas, které se král pomocí programů a kroků v různých sférách snaží dostat na svou stranu tak, aby nebyly hrozbou pro monarchii a pro společnost. Její součástí je stále účinná stará politika „chlebu a her“, které odvádějí pozornost od řady problémů v zemi a uspokojují ty, kteří by jinak hledali řešení jinde. V zahraniční sféře náboženská politika vynesla krále na výsostné místo ve vztazích nejen v Západní Africe, a to primárně právě díky úspěchu marockého islámu a vztazích mezi súfijskými bratrstvy. Marocká náboženská politika a její úspěchy v boji proti radikalismu si našly oblibu po celé Africe a otevřely králi dveře i do zemí, se kterými nemá Maroko žádné tradiční vazby.

Král je právě tím druhým bodem, který bych chtěla zdůraznit. O marocké náboženské politice by se dalo jednoduše říci, že se jedná o „One man show“. Král stojí v samotném středu veškerého dění a jeho osobnost, podpořená náboženskou auroou, kterou disponuje, mu umožňuje ovládnutí celé náboženské scény. Ať už mluvíme o institucionalizaci náboženství, programech zavedených v rámci Nové náboženské strategie, upevnění súfismu, vzestupu islamismu a proměně salafismu, za tím vším stojí král, bez jehož souhlasu by se nic z toho nestalo. On je tím, kdo mistrně zvládá ze své pozice ovládat veškeré dění v zemi a zároveň je milován a mezinárodně uznáván. Za toto mistrné zvládnutí současné situace mu patří obdiv, ale nezbyvá než si povzdechnout, že ačkoliv milován a uznáván, stále je v zemi absolutním vládcem a diktátorem. Jeho osoba zosobňuje v zemi islám a jakákoliv opozice je tak nejen velezradou, ale také zradou náboženství. Není legální možnosti, jak být proti králi, který je knížetem věřících a tak jsou vlastně veškeré legální náboženské proudy a představitelé, kteří se mu zavázali přísahou věrnosti, jen loutkami v jeho rukou, kterým nezbyvá než poslechnout, nebo se stáhnout do ilegality. Tento stav ale zatím nezatěžuje ani Maročany, ani mezinárodní komunitu, která stabilní a silné Maroko potřebuje jako spojence v regionu. Až tomu tak nebude, bude možné vést diskuzi o místě opozice v království.

VIII. POUŽITÉ ZDROJE

- Abdalla, Muna, ed. *Interregional challenges of Islamic extremist movements in North Africa*. Pretoria: Institute for Security studies, 2011).
- Belal, Youssef. *Le cheikh et le caliphe. Sociologie religieuse de l'islam politique au Maroc*. Lyon: ENS Éditions, 2011. El. zdroj ke dni 2.2.2015 <http://books.openedition.org/enseditions/933>
- Belhaj, Abdessamad. *La dimension islamique dans la politique étrangère du Maroc. Déterminants, acteurs, orientations*. Louvain: Press universitaire Louvain, 2009.
- Ben-Brahim, Naoufel. *La Boutchichiya au Maroc. Entre l'Islam randiste, le „makhzenisme“ et l'islamisme*. Oslo: University of Oslo, 2012.
- Ben Elmostafa, Okacha. *Les mouvements islamiques au Maroc. Leurs modes d'action et d'organisation*. Paris: Harmattan, 2007.
- Celso. *Al-Qaeda's Post-9/11 Devolution. The Failed Jihadist Struggle Against the Near and Far Enemy*. New York: Bloomsbury Publishing 2014.
- Darif, Mohamed. *Monarchie marocaine et acteurs religieux*. Casablanca: Afrique-Orient, 2010.
- Gallaoui, Mohamed. *Le Maroc politique à l'aube du troisième millénaire (1990-2003)*. Casablanca: Najah El Jadida, 2007.
- El Ghissassi, Hakim. *Regard sur le Maroc de Mohammed VI*. Neuilly sur Seine: Michel Lafon, 2006.
- Hamada, Muntasir. *Al-Wahhabija fi'l-Maghrib*. Casablanca: Dár Tubkal li-l-našr, 2011.
- Kane, Abdoulaye. „Global Connections in Sufi Order: Roots and routes of the medina Gounass Tijaniyya“ In *Religion et migration*. Editoval Institut des études africaines, 209-234. Rabat, Université Mohammed V - Souissi, Institut des Etudes Africaines, 2012.
- Kaye, Dalia Dassa et al. *More freedom, less terror? Liberalisation and political violence in araba world*. Santa Monica: Rand corporation, 2008.
- Laroui, Abdallah. *Esquisses historiques*. Casablanca: Centre culturel arabe, 1992.
- Lynch, Marc, ed. *Islamists in changing Near East*. Washington: The FP Group, 2012.
- Maddy-Weitzman, Bruce, and Zisenwine, Daniel, ed. *Contemporary Morocco: state, politics and society under Mohammed VI*. London, Routledge, 2013.
- Marquardt, Erich, and Heffelfinger, Christopher ed. *Terrorism and political Islam. Origins, ideologies and methods*. Vashon: Combat terrorism center, 2008.

- Meijer, Roel, ed. *Global salafism. Islam's new religious movement*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Mlih, Abdellah Ben. *Structures politiques du Maroc colonial*. Chateau-Gontier: Harmattan, 1990.
- Mouhtadi, Najib. *Pouvoir et religion au Maroc*. Al-Džadída: Al-Maarif, 1999.
- Nast, Thyra. *Mourchidates. Promoting new role in Islam for women in Morocco and the global muslim community*. Washington: Capstone Papers, 2010.
- Sakhtivel, Vish. *Al-Adl wal-Ihsan. Inside Morocco's islamist challenge*. The Washington institute for Near east policy 2014.
- Tozy, Mohamed. „L'islam entre le contrôle de l'état et les débordements de la société civile. Des nouveaux clercs aux nouveaux lieux de l'expression religieuse“ In :*Le Maroc actuel. Une modernisation au miroir de la tradition ?* Editoval Tozy, Mohamed, 407-423. Aix-en-Provence, Institut de recherches et d'études sur le monde arabe et musulman, 1992.. El. zdroj ke dni 3.2.2015 <http://books.openedition.org/iremam/2436>
- Tozy, Mohammed. *Monarchie et islam politique au Maroc*. Paris, Presse de Sciences Po, 1999.
- Vermeren, Pierre. *Le Maroc de Mohammed VI. La Transition inchevée*. Paris: CPI Bussière, 2009.
- Willis, Michael J. *Politics and power in the Maghrib*. London: C. Hurst and Co. Ltd., 2012.
- Wright, Robin. *Rock the kasbah*. New York: Simon and schuster, 2011.
- Zeghal, Malika. *Les islamistes marocains. Le défi à la monarchie*. Casablanca: Najah El Jadida, 2005.

16. Odborné články a studie

- Ait Dada, Abdessamad, and Van Schaik, Richard. „Political islam and moroccan spring.“ *Nederland Instituut Marokko* (2012).
- Amghar, Samir. „Political Islam in Morocco.“ *CEPS Working document 269* (6/2007).
- El Ayadi, Mohammed, and Bouquia, Rahma, and Darif, Mohammed. „Etat, monarchie, religion.“ *Les cahiers bleus 3* (2/2005),
- Belhaj, Abdessamad. „L'usage politique de l'islam : l'universel au service d'un État. Le cas du Maroc.“ *Recherches sociologiques et anthropologiques 37-2* (2006). El. zdroj ke dni 2.2.2015 www.rsa.revues.org/575.

Beránek, Ondřej. „Islamismus a arabská povstání – transformace, či kontinuita?“ *Nový Orient* 69 (2/2014): 2-11.

Bernard, Christian. „Les islamistes du Maroc condamnent les attentats de Casablanca en Mai 2003.“ *Enseignement and religion.org* (2012). El. zdroj ke dni 22.5.2014, www.enseignement-et-religion.org.

Boussios, Sébastien. „La chute du PJD au Maroc ou le premier exemple de l'impuissance des islamistes au pouvoir?“ *academia.eu* (2013). El. zdroj ke dni 16.1.2015. [http://www.academia.edu/4149303/La chute du PJD au Maroc ou le premier exemple d e limpissance des islamistes au pouvoir](http://www.academia.edu/4149303/La_chute_du_PJD_au_Maroc_ou_le_premier_exemple_d_e_limpuissance_des_islamistes_au_pouvoir).

Charai, Ahmad. „Morocco, counter-terrorism and the US-Africa summit.“ *Foreign policy research institute e-notes* (2014). El. zdroj ke dni 22.5.2014, www.fpri.org.

Ed-Dayani, Hasan. „La loi marocaine antiterroriste à l'épreuve des nouvelles menaces terroristes au Maroc.“ *Université Hassan 1er de Settat* (2008). El. zdroj ke dni 24.4.2015, http://www.memoireonline.com/07/08/1414/m_la-loi-marocaine-antiterroriste-epreuve-nouvelles-menaces-maroc0.html.

Direche, Karima. „Les *Murchidât* au Maroc. Entre islam d'État et islam au féminin.“ *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* 128 (2010). El. zdroj ke dni 22.5.201, <http://remmm.revues.org/6857>.

Fernández Molina, Irene. „Morocco and the Middle East under Mohammed VI.“, *HH Sheikh Nasser al-Mohammed al-Sabah publication series* 12 (2014).

Frégosi, Franck, and Zeghal, Malika. „Religion et politique au Maghrib: les exemples tunisien et marocain.“ *Policy paper* 11 (2005).

De Gendt, Pascal. „Les pays du Maghrib face au salafisme.“ *Siréas asbl* (2013).

Grosrichard, Ruth. „L'Islam et islamisme au Maroc.“ PhD diss. Sciences Po Paris, 2012.

Kalpakian, Jack. „Current Moroccan Anti-Terrorism Policy.“ *International Terrorism ARI* 89 (2011).

Khan, Muqtader. „The moroccan path to the islamism.“ *ISPU Policy brief* 55 (2012).

Lamchichi, Abderrahim. „Les spécificités de la transition marocaine. Islamisme et politique au Maghrib.“ *Confluence Méditerranée* 31 (1999): 37-56.

Lauzière, Henri. „Post-islamism and the religious discourse of Abd al-Salam Yasin.“ *International Journal of Middle East Studies* 37/2 (2005):241-261.

Lanza, Nazarena. „Pélerin, faire du commerce et visiter les lieux saints. Le tourisme religieux sénégalais au Maroc.“ *L'Année du Maghreb* 11 (2014-II): 157-171.

Lanza, Nazarena. „Routes et enjeux de la Tidžániyya sénégalaise au Maroc. Une zaouïa rbatti sur la voie de Fés.“ *Les Etudes et Essais du Centre Jacques Berque* 8 (2012).

London Couture, Krista. „A gendered approach to countering violent extremism.“ *Center for 21st century security and intelligence Policy paper* (7/2014).

Masbah, Mohammed. „Moving towards political participation. The moderation of moroccan salafis since the beginning of the Arab spring.“ *SWP Comments* (2013).

Meriboute, Zidane. „Printemps arabe : le poids des Frères musulmans – leur vision de l’Etat et de la finance islamiques.“ *International Development Polic, Revue internationale de politique de développement* 4 (2013). El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://poldev.revues.org/1322>.

Mohsen-Finan, Khadija. „Changement de cap et transition politique au Maroc et au Tunisie“, *Pouvoirs* 145 (3/2013): 105-121.

Moniquet, Claude. „The involvement of salafisme/wahhabisme in the support and supply of arms to rebel groups around the world.“ *European parliament, Directorate-general for external policies, Policy department* (2013).

Ottaway, David. „Morocco’s islamists in power without power.“ *Woodrow Wilson international center for scholars Viewpoints* 5 (2012).

Pargeter, Alison. „Uncovering extremist violence in Morocco.“ *Combating terrorism center*, (7/2008). El. zdroj ke dni 22.5.2014, <https://www.ctc.usma.edu/posts/uncovering-extremist-violence-in-morocco>.

Pham, Peter. „Morocco’s vital role in Northwest Africa’s security and development.“ *Atlantic council* (2013).

Pollock, David. „Rule the Casbah: The Moroccan Monarchy’s Delicate Balancing Act.“ *The Washington institute Policywatch* 2047 (2013). El. zdroj ke dni 19.1.2015 <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/rule-the-casbah-the-moroccan-monarchys-delicate-balancing-act>.

Pruzan-Jorgensen, Julie E. „The islamist movements in Morocco. Main actors and regime response.“ *DIIS report* 5 (2010).

Rausch, Margaret. „Women spiritual guides (mourchidate) in Morocco. Agents of change.“ PhD diss., University of Kansas, 2009.

Robinson, Pearl T. „Islam and female empowerment among the Tijaniyya in Niger.“ *Tufts University Research note* 9 (2005).

Robinson, Pearl T. „Mama Kiota of Niger: Feminism in a rural African Muslim form.“ *international.ucla.edu* (5/2013). El. zdroj ke dni 26.1.2015 <http://www.international.ucla.edu/africa/article/132234>.

Samb, Bakary. „Manifestation confrériques d'utilité diplomatique. La confrérie en mission.“ *Asfiyahi.org* (5/2014). El. zdroj ke dni 26.1.2015 http://www.asfiyahi.org/4-5-Manifestations-confreriques-d-utilite-diplomatique-la-confrerie-en-mission-Par-Bakary-Samb_a1677.html.

Samb, Bakary. „Tidjaniya : usages diplomatiques d'une confrérie soufie.“ *Politique étrangère* 4 (2010): 843-854.

Sakhtivel, Vish. „The Islamic State Goes After Morocco's Islamists“, *washingtoninstitute.org* (7/2014). El zdroj ke dni 29.1.2015 <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-islamic-state-goes-after-moroccos-islamists1>.

Sakhtivel, Vish. „Are Morocco's Political Salafists Committed to Peace?“ *washingtoninstitute.org* (8/2015). El. zdroj ke dni 29.1.2015. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/are-moroccos-political-salafists-committed-to-peace>.

Sakhtivel, Vish. „Morocco's move in Mali. What Rabat gained in the battle against islamic extremism.“ *The Washinton institute policy analysis* (1/2014). El. zdroj ke dni 22.5.2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/moroccos-move-in-mali>.

Seniguer, Haoues. „Les paradoxes de la secualrisation/laicisation au Maroc. Le cas de la Parti de la Justice et Développement.“ *Confluences Méditerranée* 78 (2013). El. zdroj ke dni 19.1.2015 http://www.cairn.info/zen.php?ID_ARTICLE=COME_078_0049

Strachan, Anna Louise. „Conflict analysis of Morocco.“ *Birmingham, University of Birmingham* (2014).

Tourabi, Abdellah. „Morocco: Towards the cohabitation between King and islamists?“ *Arab reform iniciative* 56 (2012).

Tozy, Mohammed. „L'évolution du champ religieux marocain au défi de la mondialisation.“ *Revue internationale de la politique comparée* 16/1 (2009): 63-81.

Tozy, Mohammed. „La fin de l'exception marocaine. L'islamisme marocain face au défi du salafisme.“ *Afkár/Idées politiques* (2003): 63-67.

Triaud, Jean-Louis. „La Tidjaniya, une confrérie musulmane transnationale.“ *Politique étrangère* 4 (2010): 831-842.

Willis, Michael J. „Islamism, democratization and disillusionment: Morocco's legislative elections of 2007.“ *Journal of Development Alternatives and AreaStudies* (2010). El. zdroj ke dni 13.5.2014 <http://www.sant.ox.ac.uk/mec/morocco/Islamism-Democratisation-Disillusionment.pdf>.

17. Novinové články

A.E.A. „Cheikh Maghraoui. Cet homme est dangereux.“ *Actuel.ma*, 25.5.2012. El. zdroj ke dni 24.5.2015

http://www.actuel.ma/index.php?option=com_magazines&view=detail&id=1050.

Ait Akdim, Youssef. „Les soufis de sa Majesté.“ *Jeuneafrique.com*, 11.7.2011. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAJA2634p040-042.xml0>.

Akinou, Mohamed. „Moroccan Salafists enter the world of politics.“ *Theatlanticpost.com*, 18.8.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.theatlanticpost.com/politics/moroccan-salafists-enter-the-world-of-politics-2949.html>.

Ali, Siham. „Morocco: Moroccan Jihadists Reveal Motives.“ *Allafrica.com*, 3.12.2014. El. zdroj ke dni 29.1.2015. <http://allafrica.com/stories/201412041248.html>.

Amar, Ali. „Maroc, le partenaire discret d'Israël.“ *Slateafrique.com*, 11.9.2011. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.slateafrique.com/37555/economie-maroc-le-partenaire-discret-d-israel>.

Barrada, Hamid. „Maroc: Mohamed Fizazi, le salafiste de sa Majesté.“ *Jeuneafrique.com*, 11.4.2014. El zdroj ke dni 24.4.2015 <http://www.jeuneafrique.com/Article/JA2778p050.xml0>.

Barrada, El Mehdi. „Ouléma, les nouveaux maires de la finance?“ *Telquel.ma*, 14.9.2014. El. zdroj ke dni 3.2.2015 http://telquel.ma/2014/09/14/oulema-les-nouveaux-maitres-finance_1415989.

Belqasem, Mohamed. „Ar-Rajssúní „inqiláb“ Misr fadíhat as-sijásíja wa ad'ijá' ad-dímúqrátíja.“ *Hespress.com*, 7.7.2013. El. zdroj ke dni 16.1.2015. <http://www.hespress.com/orbites/83409.html>.

Benaich, Mohamed. „As-Salafíja al-wahhábíja bajna sirá'al-badáwa wa asaríja at-tá'ífa.“ *Hespress.com*, 25.9.2009. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.hespress.com/permalink/15498.html>.

Benaich, Mohamed. „Al-Chitáb ar-rasmí bi al-Maghrib wa darúratu al-fasli bajna as-súfíja wa al-mutasawwafa.“ *Hespress.com*, 8.8.2009. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.hespress.com/permalink/14550.html>.

Benmehdi, Hasan. „Le Maroc encourage l'intégration des salafistes.“ *Magharebia.com*, 1.4.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://magharebia.com/fr/articles/awi/features/2014/04/01/feature-02>.

Bernichi, Loubna. „La bombe égyptienne.“ *Le temps*, 266 (2015): 18-23.

Bouyamourn, Adam. „Arabian Gulf aid and investment give new depth to Morocco ties.“ *TheNational.ae*, 16.1.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.thenational.ae/business/industry-insights/economics/arabian-gulf-aid-and-investment-give-new-depth-to-morocco-ties#full>.

El Bouzdaini, Wissam. „Les Salafistes sortent de la clandestinité.“ *Maghress.com*, 21.6.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.maghress.com/fr/marochebdo/107366>.

Carrier, Vasil. „8 Marocains sur 10 pour l'application de la charia.“ *H24info.ma*, 3.5.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.h24info.ma/maroc/societe/8-marocains-sur-10-pour-lapplication-de-la-charia>.

Crétois, Jules. „Maroc, difficile dialogue entre islamistes et gauche radicale.“ *Orientxxl.info*, 7.11.2013. El. zdroj ke dni 19.1.2015 <http://orientxxi.info/magazine/maroc-difficile-dialogue-entre,0410>.

Gibour, Rafael. „Les chrétiens forment leurs leaders religieux au Maroc.“ *Lefigaro.fr*, 26.2.2013. El. zdroj ke dni 2.4.2015 <http://etudiant.lefigaro.fr/orientation/actus-et-conseils/detail/article/les-chretiens-forment-leurs-leaders-religieux-au-maroc-1302>.

El Haddaoui, Bouselham. „Balágh al-maktab as-sijásí li hizbi as-asála wa al-mu'ásira bi ša'n al-ahdáth al-achíra fi misr.“ *Pam.ma*, 5.7.20014, El. zdroj ke dni 16.1.2015. <http://www.pam.ma/projets-et-actions>.

Harrington, Samantha. „Women provide “spiritual security” in Morocco.“ *Trust.org*, 12.12.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.trust.org/item/20131212010325-jkva6/>.

Hoffner, Anne-Bénedicte. „Le Maroc inspire le Mali pour l'encadrement de l'islam.“ *La-croix.com*, 23.6.2014. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.la-croix.com/Religion/Actualite/Le-Maroc-inspire-le-Mali-pour-l-encadrement-de-l-islam-2014-06-23-1168548>.

El Farah, Tahar Abou. „Cinq parties islamistes au Maroc. Faut-il s'inquieter?.“ *La vie eco*, 9.4.2013, El. zdroj ke dni 16.1.2015. <http://www.lavieeco.com/news/politique/cinq-partis-islamistes-au-maroc-faut-il-s-inquieter--21734.html>.

Chairalláh, Chairalláh. „Indamá juhádžimu ichwán misr... al-Maghrib.“ *Middle-east.online.com*, 15.5.2014. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.middle-east-online.com/?id=155207>.

Jaabouk, Mohammed. „Maroc : Exode massif des imams marocains vers les pays du Golfe“ *Yabiladi.com*, 4.20.2012. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.yabiladi.com/articles/details/13240/maroc-exode-massif-imams-marocains.html>.

Jaabouk, Mohammed. „Un rapport de l’armée israélienne lève le voile sur la coopération militaire et sécuritaire avec le Maroc.“ *Yabiladi.com*, 26.3.2014. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.yabiladi.com/articles/details/24453/rapport-l-armee-israelienne-leve-voile.html>.

Kabbaj, Marouane. „Mohamed Fizazi, “Charlie Hebdo sème la haine”.“ *Maroc-hebdo.ma*, 16.1.2015. El. zdroj ke dni 29.1.2015 <http://www.maroc-hebdo.press.ma/index.php/component/content/article/56-numero-precedent/28654-mohamed-Fizazi-charlie-hebdo-seme-la-haine>.

Ibn Kafka. „Laïcité à la marocaine.“ *Yabiladi.ma*, 4.12.2012. El. zdroj ke dni 19.1.2015 <http://www.yabiladi.com/articles/details/14196/laicite-marocaine.html>.

Al-Kanbouri, Idriss. „Morocco’s Islamists and the Egyptian Muslim Brotherhood.“ *Eenglish.alarabiya.net*, 30.10.2013. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://english.alarabiya.net/en/perspective/alarabiya-studies/2013/10/30/Morocco-s-Islamists-and-the-Egyptian-Muslim-Brotherhood.html>.

Kinani, Farah. „Les mourchidates Marocaines prêchent les principes d’un Islam modéré.“ *Magharebia.com*, 6.6.2006. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://magharebia.com/fr/articles/awi/articles/2006/06/06/feature-01>.

Lahcen, Mawassi. „Morocco probes salafist cheikh.“ *Magharebia*, 8.1.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/features/2014/01/08/feature-02.

Al-Maghribi, Abir. „Le salafiste Anu Naim diffuse une nouvelle fatwa takfiriste.“ *Le360.ma*, 31.12.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.le360.ma/fr/societe/le-salafiste-Abu-naim-diffuse-une-nouvelle-fatwa-takfiriste-7987>.

Maghraoui, Abdeslam. „Morocco: The King’s islamists.“ *Wilsoncenter.com*, 2015. El. zdroj ke dni 16.1.2015 <http://www.wilsoncenter.org/islamists/morocco-the-king%E2%80%99s-islamists>.

Masbah, Mohammed. „Moroccan fighters in Syria.“ *Carnegieendowment.org*, 10.4.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://carnegieendowment.org/sada/2014/04/10/moroccan-fighters-in-syria/h7t4>.

Masbah, Mohammed. „Taking advantage od Morocco’s security threat.“ *Carneigeendowment.org*, 10.10.2014. El. zdroj ke dni 29.1.2015 <http://carnegieendowment.org/sada/2014/10/10/taking-advantage-of-morocco-s-security-threat/hro1>.

Mrabet A., and Crétois, J. „L’Islam des Lumières.“ *Telquel-online.com*, 8.5.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.telquel-online.com/content/lislam-des-lumi%C3%A8res-13>.

Lourzal, Mohcine. „Quand Benkirane se plaint au Roi.“ *Le temps*, 266 (2015):28-29.

Ploquin, Jean-Christophe. „La Turquie et le Maroc influent autrement sur l’Islam en Europe.“ *La-croix.com*, 31.12.2013. El.zdroj ke dni 4.2.2015 <http://paris-international.blogs.la-croix.com/la-turquie-et-le-maroc-influent-autrement-sur-lislam-en-europe/2013/12/31/>.

Ravix, Anne. „Entretien avec Rachid Benzine sur le salafisme a la marocaine.“ *Huffington post Maghreb*, 6.4.2015. El. zdroj ke dni 24.4.2015 http://www.huffpostMaghrib.com/2015/04/06/salafisme-maroc-entretien-rachid-benzine_n_7007800.html.

Saadouni, Mohamed. „Moroccan salafist imam receives light sentence.“ *Magharebia.com*, 25.2.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/features/2014/02/25/feature-03.

Sbiti, Soufiane. „Chabat accuse PJD finance Daesh.“ *Telquel.ma*, 8.7.2014. El. zdroj ke dni 16.1.2015. http://telquel.ma/2014/07/08/chabat-accuse-pjd-financer-daesh_141880.

Sbiti, Soufiane. „Al Sissi en visite au Maroc, le PJD maintient sa position contre le régime égyptien.“ *Telquel.ma*, 3.9.201. El. zdroj ke dni 4.2.2015. http://telquel.ma/2014/09/03/al-sissi-visite-maroc-pjd-position-contre-regime-egypte_1415003.

Sehimi, Mustapha. „Le populisme au Maroc (PJD,PI, USFP): un marché émergent.“ *L'économiste*, 27.11.2013. El zdroj ke dni 19.1.2015. www.leconomiste.com/article/913336-le-populisme-au-maroc-pjd-pi-usfp-un-march-mergentpar-le-pr-mustapha-sehimi

Séréni, Jean-Pierre. „Maroc : l’étonnante résilience d’un chef de gouvernement « islamiste ».“ *orient xxl*, 1.10.2013. EL. zdroj ke dni 19.1.2015 <http://orientxxi.info/magazine/maroc-l-etonnante-resilience-d-un.0375>.

Sfali, Adam. „Le haut conseil des Oulémas interdit aux femmes d’être ‘Imams’ aux mosquées.“ *Lemag.ma*, 30.4.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014. http://www.lemag.ma/Maroc-Le-haut-conseil-des-Oulemas-interdit-aux-femmes-d-etre-Imams-aux-mosquees_a70477.html.

Shadi, Hamid. „A New Security Strategy, but Not Necessarily a New Gulf Cooperation Council.“ *Brookings.edu*, 16.5.2011. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/05/16-gulf-cooperation-council-hamid>.

Soares, Ursula. „Maroc: tensions entre le gouvernement islamiste et la société civile.“ *Rfi.fe*, 25.4.2012. El. zdroj ke dni 19.1.2015 <http://www.rfi.fr/afrique/20120424-maroc-tensions-entre-le-gouvernement-islamiste-societe-civile>.

Tahar, Mohamed. „La Tariqa Tidjania, source de savoir et de rayonnement religieux.“ *Lecourrier-dalgerie.com*. El. zdroj ke dni 26.1.2015. <http://lecourrier-dalgerie.com/la-tariqa-tidjania-source-de-savoir-et-de-rayonnement-religieux>.

„Abd al-Bári az-Zamzamí: šejch al-fatáwá al-džinsíja fí al-Maghrib.“ *Alkhabar.info*. El. zdroj ke dni 24.4.2015 <http://www.alkhabar.info> .

„Communiqué relatif aux déclarations attribuées à des personnalités égyptiennes sur le rôle du Comité AlQods.“ *Ministere des affaires étrangères et coopération du Maroc*. 14.5.2013. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <https://www.diplomatie.ma/Le%20Comit%C3%A9%20Al%20Qods/tabid/104/vw/1/ItemID/8503/language/en-US/Default.aspx>.

„El Cheikh Mohamed El Fizazi, „Le takfirisme, connais pas’!“ *Lnl.ma*, 15.1.2014. <http://www.lnt.ma/actualites/el-cheikh-mohamed-el-Fizazi-le-takfirisme-connaiss-pas-94629.html>.

„Fizazi, l’homme aux multiples facettes.“ *Zamane.ma*, 9.4.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.zamane.ma/Fizazi-lhomme-aux-multiples-facettes-2/>.

„King of Morocco Mohamed VI aims to divert “Tidjaniya Religious Brotherhood.“ *Echoroukonline.com*, 15.5.2014. El. zdroj ke dni 26.1.2015. <http://www.echoroukonline.com/ara/mobile/articles/204425.html>.

„Le Maroc et ses mourchidates.“ *L’economiste.com*, 5.5.2006. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.leconomiste.com/article/le-maroc-ses-mourchidates>.

„Le Maroc souligne la nécessité de préserver l’unité nationale de l’Egypte.“ *Mapexpress.ma*, 2.7.2013. El. zdroj ke dni 16.1.2015. <http://www.mapexpress.ma/actualite/activite-gouvernementale/le-maroc-souligne-la-necessite-de-preserver-lunite-nationale-de-legypte>.

„Moroccan fatwa declares women cannot lead prayers.“ *Mail and guardian*, 1.6.2006. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://mg.co.za/article/2006-06-01-moroccan-fatwa-declares-women-cannot-lead-prayers>.

„Morocco’s Muslim women leaders in US combat extremism.“ *Alarabiya.net*, 30.5.2009. El. zdroj ke dni 22.5.2014. <http://www.alarabiya.net/articles/2009/05/30/74307.html>.

„Le plan de soutien à l’encadrement religieux illustre de nouveau la pertinence de la gestion du champ religieux marocain.“ *Le Matin* 13.6.2014. El. zdroj ke dni 14.5.2015 <http://www.lematin.ma/journal/-/204110.html#sthash.c9VAHsWw.dpuf>.

18. Ostatní zdroje

The American Foreign Policy Council’s World almanac of islamism, „Morocco“, 20.10.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014, <http://almanac.afpc.org/Morocco>.

Central bureau of statistics of Izrael. El. zdroj ke dni 4.2.2015
http://www1.cbs.gov.il/www/fr_trade/td1.htm.

Complot contre le mouvement de la Jeunesse islamique marocaine, (MJIM, 1975) El. zdroj ke dni 19.1.2015 https://archive.today/20121118092827/http://www.lagazettedumaroc.com/articles.php?id_artl=5987&n=410&r=2&sr=69

Encyclopédie mondiale, „Baján al-hukmi aš-šar'í min qatli Lachgar! Fadílat aš-šejchi Abd al-Hamíd Abú an-Na'ím“, 5.1.2014, El. zdroj ke dni 22.5.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=5uqVgpBzZ28>.

Facebooková stránka šejcha Abú an-Na'íma. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<https://www.facebook.com/abonaem.ma> a <https://www.facebook.com/abonayim>.

Facebooková stránka šejcha al-Fizázího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<https://www.facebook.com/pages/Mohamed-Fizázi/426076737525715> a
<https://www.facebook.com/AlshykhAlfyzazy>.

Facebooková stránka šejcha al-Maghráwího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<https://www.facebook.com/Lmaghrawi>.

Facebooková stránka šejcha Zamzamího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<https://www.facebook.com/AZouzat>.

Facebooková stránka Omara Haddúšího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<https://www.facebook.com/ShHadouchi>.

Global security web. El. zdroj ke dni 24.4.2015, www.globalsecurity.org.

Global terror watch web. El. zdroj ke dni 24.4.2015 <http://www.globalterrorwatch.ch>.

Královské projevy zveřejněné na oficiální stránce Marocké tiskové agentury. El. zdroj ke dni 3.2.2015 <http://www.map.ma/mapara/disc-royal>.

Marocká ústava z roku 2011.

Moroccan American center for policy, „Morocco Extends Religious Cooperation and Training at Request of Tunisia, Guinea, and Libya“ 12.2.2014. El. zdroj ke dni 22.5.2014, <http://moroccoonthemove.com/2014/02/12/morocco-extends-religious-cooperation-training-request-tunisia-guinea-libya/#sthash.UGajw6Dy.Y6mfhjMN.dpuf>.

Oficiální internetové stránky Iqraa TV. El. zdroj ke dni 26.1.2015 <http://iqraa.com/ar/>

Oficiální internetové stránky šejcha al-Fizázího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<http://www.assdae.com>.

Oficiální internetové stránky šejcha al-Maghráwího. El. zdroj ke dni 24.4.2015
<http://www.maghrawi.net>.

Oficiální internetové stránky Nadace al-Qods. El. zdroj ke dni 4.2.2015 <http://www.bmaq.org>.

Oficiální internetové stránky Abú Hafse. El. zdroj ke dni 24.4.2015 <https://www.tawhed.ws>.

Oficiální internetové stránky tidžáníje. El. zdroj ke dni. 26.1.2015 <http://www.Tidžání.org/>.

Rachbak, „Ar-raddu an-nazíhi Lachgar wa bajánu kufrihi“, 27.12.2013. El. zdroj ke dni 22.5.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=XiBCDYAAUqI>.

Oficiální internetové stránky Tidžáníje. El. zdroj ke dni. 26.1.2015 <http://www.Tidžání.org/>.

Terrorism watch and warning. El. zdroj ke dni 24.4.2015, <http://www.terrorism.com>.

Tracking terrorism group web. El. zdroj ke dni 24.4.2015 <http://www.trackingterrorism.org>

United states Departement of State, Bureau of Democracy, Human rights and labor, Country report on human rights practices for 2013, „Morocco“. El. zdroj ke dni 22.5.2014 <http://www.state.gov/documents/organization/220579.pdf>.

Wikileaks, „Gender and religious reform. Women „imams“ in Morocco“. 3.5. 2009, El. zdroj ke dni 22.5.2014, http://www.wikileaks.org/plusd/cables/09RABAT374_a.html.